T.C.

İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ

İKTİSAT ANA BİLİM DALI

İKTİSAT TEORİSİ BİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

TURİZM SEKTÖRÜNÜN İKTİSADİ KALKINMAYA ETKİSİ VE DOĞU KARADENİZ ÖRNEĞİ

BURCU YÜCEL
2501050352

TEZ DANIŞMANI: YRD. DOÇ. DR. SUNA MUGAN ERTUĞRAL

İSTANBUL-2008

T.C
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEZ ONAYI

Enstitümüz **İKTİSAT TEORİSİ** Bilim Dalında **2501050352** numaralı **BURCU YÜCEL'İN** hazırladığı **"TURİZM SEKTÖRÜNÜN İKTİSADİ KALKINMAYA OLAN ETKİSİ VE DOĞU KARADENİZ ÖRNEĞİ"** konulu **YÜKSEK LİSANS/** ~~**DOKTORA TEZİ**~~ ile ilgili **TEZ SAVUNMA SINAVI,** Lisansüstü Öğretim Yönetmeliği'nin 15.Maddesi uyarınca **21/11/2008 CUMA** günü **Saat 13:30 'da** yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin .....kabul.....'ne* ~~**OYBİRLİĞİ**~~ **/OYÇOKLUĞUYLA** karar verilmiştir.

JÜRİ ÜYESİ	KANAATİ(*)	İMZA
DOÇ.DR.HAKAN ONGAN	Kabul	
DOÇ.DR.SERDAR ONGAN	Kabul	
YRD.DOÇ.DR.ŞEHNAZ DEMİRKOL	Kabul	
YRD.DOÇ.DR.ORHAN AKOVA	kabul	
YRD.DOÇ.DR.SUNA MUĞAN ERTUĞRAL	kabul	

Besim Ömer Paşa Caddesi Beyazıt-34452-İstanbul
Tel:0212 440 00 00 –14221 – Fax: 0212 440 03 40

TURİZM SEKTÖRÜNÜN İKTİSADİ KALKINMAYA OLAN ETKİSİ VE DOĞU KARADENİZ ÖRNEĞİ

BURCU YÜCEL

ÖZ

Bu çalışmada turizmin iktisadi kalkınmaya olan etkisi ve Doğu Karadeniz Bölgesi incelenmeye çalışılmıştır. Turizm, gelire, istihdama ve ödemeler dengesine yaptığı katkı bakımından önemli bir sektördür. Bu nedenle iktisadi kalkınmada son derece önemli bir etkisi bulunmaktadır. Doğu Karadeniz Bölgesi, daha önceleri kapalı olan doğu kapılarının açılması ile kalkınma sürecinde önemli bir avantaja sahip olmuştur. Bölgenin kalkınabilmesi amacıyla bir bölgesel gelişme planı (DOKAP) hazırlanmıştır. DOKAP ile birlikte Doğu Karadeniz turizm potansiyeli yaratılacaktır.

ABSTRACT

In this study, it is tried to analyze the effects of tourism to the economic development and Doğu Karadeniz region. Tourism is an important sector in respect of its contributions to employment, income and payment equilibrium. For this reason it has very important effects in economic development. By the openning of east entrance which was closed before, Doğu Karadeniz region has an important advantage in the development process. In order to develop the region, a Regional İmprovement Project (DOKAP) is arranged. The potential of Doğu Karadeniz Tourism is ceated by DOKAP.

ÖNSÖZ

Bu çalışmanın amacı turizmin iktisadi kalkınmaya olan etkisini ve Doğu Karadeniz Bölgesini araştırmaktır. Doğu Karadeniz Bölgesinin muhafazakâr yapısı ve coğrafi konumu, turizm sektörünün bu bölgedeki gelişimine engel teşkil ettiği için, bölgenin kalkınabilmesi için Doğu Karadeniz Bölgesel Kalkınma Planı hazırlanmıştır. Hazırlanan plan ile bölgenin gelişmesi amaçlanmıştır.

İktisadi kalkınma, ekonomik ve sosyal yapının değişmesiyle mümkün olabilmektedir. Kalkınma için, yatırım artışı, teknolojik gelişme, verim artışı ve eğitim düzeyinin yükselmesiyle beraber zihniyetin ve sosyo ekonomik yapıların da değişmesi gerekmektedir.

Turizm özellikle gelişmekte olan ülkeler için, döviz girdisi ihtiyacını karşılayan, uluslararası alanda ortak bir yaşama biçiminin gelişmesine yardımcı olan ve istihdam imkânlarını artıran bir faaliyet olduğu için, iktisadi kalkınmada turizm sektörünün son derece büyük, önemli katkıları bulunmaktadır.

Söz konusu çalışmadaki yardımlarından dolayı tez danışanım Sn. Yrd. Doç. Dr. Suna Mugan Ertuğral'a teşekkür ederim.

İÇİNDEKİLER

ÖZ.....iii
ÖNSÖZ.....iv
İÇİNDEKİLER.....v
TABLO LİSTESİ.....viii
ŞEKİL LİSTESİ.....ix
GİRİŞ.....1
1. BÖLÜM TURİZM ÜRÜNÜNÜN GENEL ÖZELLİKLERİ.....3
1.1. Turizmde Turistik Ürün ve Turistik Ürünün Özellikleri.....3
1.2. Turizmde Talep ve Özellikleri.....6
1.2.1. Turizm talebini etkileyen faktörler.....8
1.2.1.1. Ekonomik Faktörler.....8
1.2.1.1.1. Milli Gelirin Katkısı.....8
1.2.1.1.2. Kişi Başına düşen Milli Gelirin Etkisi.....9
1.2.1.1.3. Turizm Hizmetlerinin Fiyatları ile Diğer Mal ve Hizmet Fiyatlarındaki Değişmelerin Etkisi.....9
1.2.1.1.4. Gelir Dağılımı.....10
1.2.1.1.5. Ödemeler Bilânçosu Etkisi.....11
1.2.1.1.6. Mesafenin Etkisi.....11
1.2.1.2.Demografik Faktörler Etkisi.....12
1.2.1.2.1. Yaş, Cinsiyet ve Aile Yapısının Etkisi.....12
1.2.1.2.2. Eğitim Düzeyinin Etkisi.....13
1.2.1.2.3. Meslek Faktörünün Etkisi.....14
1.2.1.2.4. Kentleşme Oranının Etkisi.....14
1.2.1.3. Psikolojik Faktörlerin Etkisi.....15
1.3. Turizm Arzının Özellikleri.....16
1.3.1. Turizm Olayından Bağımsız Arz.....18
1.3.2. Turizm Olayına Bağımlı Turistik Arz.....19
1.4. Turizmin Sosyal Yapı ve Değişimine Etkisi.....20
1.4.1. Sosyal Yapı Değişimi ve Kalkınma.....20
1.4.2. Turizmin Sosyal Yapı Üzerindeki Etkileri ve İktisadi Kalkınma.....22
1.4.2.1. Birey Üzerindeki Etkileri.....22
1.4.2.2. Aile yapısı üzerindeki etkiler.....23

1.4.2.3. Toplum Üzerindeki Etkiler.....23
1.4.2.4. Demografik Etkiler.....24
1.4.2.5. Sosyal Sınıflar Üzerindeki Etkileri.....25
1.4.2.6. Hayat Standardının Yükselmesi.....25
1.5. Turizm Politikaları ve Planlamalarının Bölgesel Kalkınmaya Etkileri.....25
1.5.1. Turizm Politikalarının Değerlendirilmesi.....26
1.5.1.1. Cumhuriyet Öncesi Dönem.....27
1.5.1.2. Planlı Dönem Öncesi.....28
1.5.1.3. Planlı Dönemde Turizm Politikaları.....33
1.5.1.3.1. Planlı Dönemler Sürecinin Analizi.....51
1.5.1.3.2. Turizm Planlarının Bölgesel Kalkınma Açısından Katkıları.....53
2. Bölüm Turizmin İktisadi Kalkınmaya Etkileri.....59
2.1. Turizmin Ödemeler Dengesine Etkisi.....64
2.1.1. Turizmin Döviz Girişine Etkisi.....67
2.1.2. Turizmin Döviz Çıkışına Etkisi.....69
2.2. Turizmin Milli Gelire Etkisi.....70
2.3. Turizmin İstihdama Etkisi.....74
2.4. Turizmin Kamu Gelirler ve Harcamalarına Etkisi.....77
2.5. Turizm – Enflasyon İlişkisi.....79
2.6. Turizmin Diğer Ekonomik Sektörlere Etkisi.....83
2.6.1. Turizmin Tarım Sektörüne Etkisi.....84
2.6.2. Turizmin Sanayi Sektörüne Etkisi.....85
2.6.3. Turizmin Hizmetler Sektörüne Etkisi.....87
2.7. Turizmin Alt ve Üst Yapı Üzerine Etkisi.....88
2.8. Turizmin Çevreye Etkisi.....92
2.9. Turizmin Bölgeler Arasındaki Kalkınma Düzeylerine Etkisi.....95
2.10. Turizmin Sürdürülebilir Kalkınma Üzerine Etkisi.....96
3. Bölüm Doğu Karadeniz Örneği.....102
3.1.Doğu Karadeniz Bölgesinin Coğrafi Konumu.....102
3.2. Doğu Karadeniz Bölgesinin iklimi ve Özellikleri.....104
3.3. Doğu Karadeniz Bölgesinin Ekonomik Yapısı.....105
3.3.1. Tarım Sektörü.....105

3.3.2. Sanayi Sektörü.....107
3.3.3. Hizmetler Sektörü.....110
3.3.3.1. Turizm Sektörü.....112
3.3.3.1.1. Alternatif Turizm Çeşitleri.....113
3.3.3.1.1.1. Yayla Turizmi.....115
3.3.3.1.1.2. Sağlık Turizmi.....118
3.3.3.1.1.3. Dağ ve Kış Turizmi.....121
3.3.3.1.1.4. Yat Turizmi.....122
3.4. Doğu Karadeniz Bölgesel Gelişme Planı.....124
3.4.1. Doğu Karadeniz Bölgesel Gelişme Planının Amaç ve Stratejisi.....125
3.4.1.1.DOKAP'ın Amaçları.....126
3.4.1.2. Dokap'ın Kalkınma Stratejisi.....127
SONUÇ.....134
KAYNAKLAR.....137

TABLO LİSTESİ

Tablo 1.1: 1. Beş Yıllık Kalkınma Planı Hedef ve
Dönem Sonu Gerçekleşme Oranları.....35
Tablo 2.1: 2. Beş Yıllık Kalkınma Planı Hedef ve
Dönem Sonu Gerçekleşme Oranları.....37
Tablo 3.1: 3. Beş Yıllık Kalkınma Planı Hedef ve
Dönem Sonu Gerçekleşme Oranları.....39
Tablo 4.1: 4. Beş Yıllık Kalkınma Planı Hedef ve
Dönem Sonu Gerçekleşme Oranları.....42
Tablo 5.1: 5. Beş Yıllık Kalkınma Planı Süresince Yıllar
İtibariyle Gerçekleşen Turist Sayıları.....43
Tablo 6.1: 1990–1994 Yılları Gelen Turist Sayıları ve Gelirin
Yıllara Göre Dağılımı.....45
Tablo 7.1: 7. ve 8. Beş Yıllık Kalkınma Planlarında Tahmini
Turist Sayısı ve Gerçekleşme Oranları.....48
Tablo 8.1: 9. Beş Yıllık Kalkınma Planlarında Turizm Hedefleri.....50
Tablo 2.1 : DIŞ TURİZM BİLANÇOSU.....66

ŞEKİL LİSTESİ

Şekil 1.1: Turizmde Arz Elastikliği.....17
Şekil 1.2: Turizmde Arz Elastikliği.....18
Şekil 2.1: Turistik Harcamaların Ekonomi İçindeki Akımı.....72

GİRİŞ

İktisadi kalkınma genel olarak az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler için kullanılan bir tabirdir. Her ülkenin iktisadi pozisyonu diğerine göre farklılık gösterdiğinden her ülke kendine has özelliklere sahiptir. Fakat az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde aynı veya benzer özelliliklere rastlamak olasıdır. Az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler, kişi başına düşen gelirin düşük olması, verimsiz kullanılan ve dengesiz dağılan sermaye, yüksek faiz, yetersiz sanayileşme, yetersiz altyapı, eski üretim yöntemlerinin uygulanması, yetersiz sağlık hizmetleri ve düşük eğitim seviyesi gibi iktisadi, sosyal, teknik, eğitim ve kültürel açıdan ortak özelliklere sahiptir. İktisadi kalkınma ise gelişmekte olan ve az gelişmiş ülkelerle, gelişmiş ülkeler arasındaki kişi başına düşen gelirdeki farkın kapanmasını sağlayacak ölçüde bir artışın olmasıdır.

İktisadi kalkınma ile bir toplumda, yatırım artışı, teknolojik gelişme ve verim artışı gerçekleşecek, eğitim kalitesi artacak, ayrıca toplumun sosyo ekonomik yapısı da değişecektir.

Günümüzde pek çok konu toplum hayatında taşıdığı önem dikkate alınarak tanımlanır ve iktisadi ve sosyal problemlerin çözümüne ne derecede katkıda bulunacağı ölçülmeye çalışılır. İktisadi kalkınma amacı güden ülkeler için turizmin ne kadar önemli olduğu bu bakımdan çok önemlidir. Çünkü turizm özellikle gelişmekte olan ülkeler için büyük bir ihtiyaç olan döviz girdisi sağlayan, milletlerarasında ortak bir yaşama biçiminin gelişmesine yardımcı olan, geliri ve istihdam olanaklarını artıran bir faaliyet olarak kabul edilmektedir.

Döviz girdisi sağlayan bir faaliyet olarak kabul edilen turizmin diğer döviz girdisi sağlayan faaliyetler ile mukayesesinden pek çok avantaja sahip olduğu, dış turizm açısından değerlendirildiğinde ise bir takım maliyetleri beraberinde getirdiği tespit edilmiştir. Ve turizmin beraberinde getirdiği ekonomik etkiler ve maliyetler birlikte değerlendirildiğinde iktisadi kalkınmada özellikle gelişmekte olan ülkelerin turizm sektöründen pek çok yarar sağlayabileceği görülür. Fakat göz ardı edilmemesi gereken nokta, turizm sektörünün ekonomik kalkınmaya maksimum katkı sağlaması, ancak ve ancak en iyi turistik paket oluşturularak, en iyi turistik ürün paketi satılarak ve bu şekilde sağlanan girdilerin en üst düzeye çıkarılmasıyla gerçekleşebilmektedir.

Bu çalışmada turizmin iktisadi kalkınmaya olan etkisi incelenmiş ve Doğu Karadeniz Bölgesi örnek olarak ele alınmıştır. Yapılan araştırmalar turizm sektörünün Doğu Karadeniz Bölgesi'nde henüz gelişme aşamasında olduğunu ve bölgenin muhafazakâr yapısının ve coğrafi konumunun bu sektörün gelişimini önlediğini göstermiştir. Doğu Karadeniz Bölgesinde turizmin gelişmesini destekleyecek en önemli kaynaklar, bozulmamış yapı ve güzellikler, estetik değerler, ekolojik özellikler ve kültürel değerlerdir. Bu bağlamda Doğu Karadeniz Bölgesel Gelişme Planının (DOKAP) oluşturulduğu ve bölgedeki sorunların belirlenmesinin ve bölgenin geri kalmışlığın giderilmesinin amaçlandığı ortaya konulmuştur.

Çalışmanın birinci bölümünde, turizm ürününün genel özellikleri başlığı altında öncelikle turistik ürün tanımı yapılmış ve turistik ürünün özellikleri incelenmiştir. Ardından turizm açısından talep ve arzın açıklamaları yapılarak turizm talebini belirleyen unsurlarla turizm arzını belirleyen unsurlara yer verilmiştir. Son olarak sosyal yapı değişimi ve kalkınma ile turizm politikaları ve planlarının bölgesel kalkınmaya etkileri kısaca açıklanmıştır.

İkinci bölümde ise, turizmin iktisadi kalkınmaya etkileri başlığı altında turizmin ödemeler dengesi, milli gelir ve kamu gelir ve harcamaları gibi finansal etkilerin yanında, çevre ve sürdürülebilir kalkınma üzerine etkisi detaylı olarak incelenmiştir.

Çalışmanın üçüncü ve son bölümünde ise, Doğu Karadeniz Bölgesi örnek olarak ele alınmış ve bölgenin genel özelliklerinin ardından alternatif turizm çeşitleri incelenmiştir. Son olarak kısaca DOKAP olarak adlandırılan Doğu Karadeniz Bölgesel Gelişme Planı ve gelişme planının amaç ve stratejileri araştırılmıştır.

1. BÖLÜM TURİZM ÜRÜNÜNÜN GENEL ÖZELLİKLERİ

1.1. Turizmde Turistik Ürün ve Turistik Ürünün Özellikleri

Turizmin tanımı göz önünde bulundurulursa, insanların devamlı ikamet ettikleri, çalıştıkları ve her zaman olağan ihtiyaçlarını karşıladıkları yerlerin dışında gerçekleştirdikleri seyahatleri, geçici konaklamalarını ve buralardaki turizm işletmeleri tarafından üretilen mal ve hizmetleri satın alarak, tekrar ikamet ettikleri yerlere dönmelerini kapsayan süre içinde, çok sayıda mal ve hizmetleri talep edeceklerini söylemek mümkündür[1]. Bu olay, turistik ürünün oluşmasına sebep olmakla birlikte turistik ürünlerin birleşmesiyle turizm olayının oluşum ve gelişimine de neden olmaktadır.

Genel olarak turistik ürün için; " satın alınan mal ve hizmetlerin karışımı ve turistlerin gittikleri yerde orada kalmalarını sağlamak için faydalandıkları her çeşitte hizmettir denilmektedir"[2]. Diğer bir deyişle turistik ürün, turistlerin seyahatleri boyunca gereksinimlerini giderme niteliği olan mevcut ve potansiyel mal ve hizmetlerdir. Turistik ürünün satılması sonucu elde edilebilecek olan gelirin büyüklüğü, ekonomik kalkınmadaki olumlu katkıyı arttıracağından, ürünün mevcut haliyle tanınması, farklılaştırma ve çeşitlendirme biçimlerinin bilinmesi son derece gereklidir.

Toplam turistik ürün; cazibe, faydalılık ve kolay elde edilebilirlilik faktörlerinin bir kombinezonudur. Bu tanım söz konusu zorluğu açıkça ifade etmektedir, bu tanım kapsamında işaret edilen en büyük güçlük turistik potansiyel ile ilgilidir. Turizm için elverişli doğal şartlar, ülkenin turizm potansiyelini oluşturmakta; doğal şartların büyük ölçüde karşılaştırılabilir olması, toplam turistik ürün içindeki ağırlığının tespitini güçleştirmektedir. Tanımdaki toplam turistik ürünü oluşturan diğer faktörler, faydalık ve kolay elde edilebilirlik faktörleridir. Mevcut cazibenin turistik ürün haline gelebilmesi büyük ölçüde, faydalılığı ve kolay elde edilebilirliği sağlayacak mal ve hizmetlerin geliştirilmesine bağlıdır. Bu durum toplam turistik ürünü

---

[1] Tunca Toskay, **Turizm Olayına Genel Yaklaşım**, İstanbul, Der Yayınları, 1989, s. 39.
[2] Adem Şahin, **İktisadi Kalkınmadaki Önemi Bakımından Türkiye'de Turizm Sektöründeki Gelişmelerin Değerlendirilmesi**, Ankara, 1990, s. 15.

meydana getiren halkaların başlangıçta birbirlerinden bağımsız görülseler de aslında birbirlerinin tamamlayıcısı olduklarını ortaya koymaktadır[3].

Turistik ürünün tanımına ilişkin bu açıklamalardan sonra, bu ürünü diğer ürünlerden ayıran özelliklerin ortaya konulması gerekmektedir. Turistik ürünün özellikleri şu başlıklar altında ifade edilebilir.

- Turistik ürün, ulaştırma, konaklama, yeme – içme ve diğer birçok servisin bileşimidir. Birden fazla hizmetin bir araya gelmesiyle oluştuğu için, bileşik ürün niteliğindedir.
- Turizm endüstrisinde ürünün üretimi, turistin tüketime hazır olduğu anda gerçekleşmesi, diğer endüstrilerdeki gibi ürün depolama imkânını ortadan kaldırmaktadır. Bu nedenden dolayı turistik ürün depolanamaz.
- Turistik ürün bulunduğu, sunulduğu veya işlendiği yerde tüketilmesi gereken bir üründür; bu nedenle tüketici turist, turistik mal ve hizmetin üretildiği yere gitmek zorundadır.
- Her turist için standart bir mal – hizmet paketi hazırlansa bile ihtiyaç ve isteklerdeki bireysel farklılıklar nedeniyle her turist standart paketi bazı yönlerden eksik görecek ve farklı ilaveler yapmak isteyecektir. Bu sebeple turistik ürünlerde standartlaştırma yapılması çok nadir rastlanan bir durumdur, özellikle hizmet veya servislerin tek düze aynı kalıplarda olması mümkün değildir.
- Turistik ürünler nitelik, içerik, fiyat ve çeşit bakımından çok farklılık gösterirken, insanlar da çok değişik amaçlarla geziye çıkmaktadırlar. Dolayısıyla tatile çıkan insanlar; farklı türde, farklı fiyatta ve farklı nitelikte olan turistik ürünlerden kendilerine özgü bir yarar beklerler. Her turist için nihai turistik ürün, farklı bileşim arz ettiğinden dolayı ya da nihai turistik ürün bileşimi ile ilgili istekler turistten turiste değiştiği için, her turist için ortak bir üründen bahsedilemez. Diğer bir ifade ile turistik ürünlerde sübjektif değerlendirmenin daha fazla olduğu görülmektedir.
- Doğal ve tarihi turistik kaynakların sınırlı olması, turistik araç ve gereçlerin yatırımlar yoluyla kısa sürede arttırılamaması ve turistik arz kaynaklarının

[3] A.e.

isteğe ve fiyata uyumlu olacak şekilde değiştirilememesinden dolayı, turistik ürünlerin arzı sınırlıdır.

- Turizmde turistler, ulaştırma, konaklama, yeme – içme, eğlence ve diğer servisleri birleştirerek, aralarındaki bağlantıyı organize ederek, kendi nihai ürünlerini kendileri oluştururlar. Mal tüketiminde ise, nihai ürünü meydana getiren parçaların bir araya getirilerek tüketime hazırlanması, çok nadir başvurulan bir yoldur.
- Turistik ürünler, zorunlu olmayan gereksinimleri karşılayan kültürel ürünlerdir. Bu sebeple gerek kültürel ürünlerle gerekse turistik ürünlerin kendi aralarında birbirlerinin yerine geçebilmeleri mümkündür, dolayısıyla turistik ürünler, ikame olanağına fazlasıyla sahip ürünlerdir.
- Turistik ürüne olan istek, milli gelir hacmi, kişisel gelir, gelir dağılımı, fiyatlar, ikame olanakları, turizm endüstrisinin nitel ve nicel özelliği, gelenekler, toplumsal çevrenin baskıları, moda, tanıtmanın etkinliği, boş zaman ve insanların kültür düzeyi gibi bir dizi etkenlere karşı son derece duyarlı olduğu için, turistik ürüne olan istek aşırı esnektir.
- Somut olarak bir malın üretimi söz konusu olmadığı için, soyut özelliklere sahip bir hizmet endüstrisi olan turizm, bu yönüyle diğer sektörlerden ayrılmakta, bu farklılık hizmetlerin büyük ölçüde emek yoğun olarak gerçekleşmesi sebebiyle turizmde yönetimi kendine has güçlüklerle karşı karşıya getirmektedir. Bu durum şu şekilde özetlenebilir.
    - Turizmde tüketici, üretimin her bir parçasını gerçekleştiren çok sayıda kişi ile ilişki halindedir.
    - Toplam ürün paketini üretimin her bir parçasını gerçekleştiren bireyler şekillendirmektedir.
    - Turistik ürünün çok sayıda üründen oluşan bir bütün olması nedeniyle bütünü meydana getiren üreticilerden bir tanesindeki aksaklık, toplam ürün kalitesini düşürebilmektedir.
- Turistik ürünlerin sadece yararlanma olanağından doğan bir kullanım değerleri vardır. Turistik ürünler, yolculuk, dinlenmek, açık hava, güneş ve plajdan yararlanma, manzara seyretme gibi soyut ürünlerden oluştuğu için,

turistler soyut niteliği olan ürünleri, satın alıp yanlarında götüremezler. Ayrıca turistik ürünlerin tüketiminden geriye kalan sadece ya doygunluk ya da doygunsuzluk veya ödenen faturadır. Bununla birlikte turistik ürün bir defada ve son olarak tüketilmektedir.

Turistik ürünün üretilmesinde kamu ve özel sektörün hareket noktalarının farklılığı, farklı karar alma biçimleri, politik kararlar, makro planda değişiklik ihtimalleri önemli farklılıklara sebep olacaktır. Aynı zamanda uygulamada istenilen sonuçlara ulaşamamanın beraberinde getirdiği ani değişiklikler, kamu ve özel sektörün sosyal ve ticari açıdan karlılığı ele alıyor olmaları, durumu daha da zorlaştırmaktadır. Toplam turistik ürünün kalitesinin bozulmaması için, turistik ürünü meydana getiren her halkanın uyum içinde çalışması son derece önemlidir[4].

Turizm sektörünün ekonomik kalkınmaya maksimumum katkı sağlaması, ancak en iyi turistik ürün paketi oluşturularak, en iyi turistik ürün paketi satılarak ve bu yolla sağlanan girdilerin en üst düzeye çıkarılmasıyla mümkün olmaktadır. Bu sebeple ürünü meydana getiren farklı iktisadi birimlerin ve makro planlayıcıların koordineli bir biçimde çalışmaları gerekmektedir. Bu durum en basit şekliyle öncü yatırımlar yapma, üst yapıyı temin etme, kontrol ve koordine etme şeklinde özetlenebilir[5].

Turizm sektörünün kalkınmaya maksimum katkı sağlaması en iyi turistik ürün paketinin sunulmasıyla birlikte turizm talebine de bağlıdır. Çünkü turizm sektörü ancak turizm talebinin var olması ile anlam kazanır.

1.2. Turizmde Talep ve Özellikleri

Ekonomi biliminde talep, belirli bir anda, belirli bir piyasada, belirli bir malın muhtemel fiyatları karşısında, satın alma gücüne sahip tüketicilerin o maldan satın almayı düşündüğü miktarlardır[6]. Diğer bir ifadeyle talep, tüketicinin geliri, diğer malların fiyatı, tüketici zevk ve tercihleri sabitken, bir malın fiyatı ve miktarı arasındaki ilişki biçiminde tanımlanır.

---

[4] Uğur Karakaya, "1990'lı Yıllarda Turizm Sektörünün Kalkınma Sürecinde Türk Ekonomisine Etkileri", Marmara üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Bölümü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 1998, s. 61.

[5] A.e., s. 62.

[6] Rona Turanlı, **Mikroekonomik Analiz**, İstanbul, Bilim Teknik Yayınevi, 2000, s. 105.

Turizm talebi ise belirli bir piyasada, belirli bir fiyata turistik mal ve hizmetleri, rasyonel veya irrasyonel nedenlerle kendi ikamet yeri dışında satın alma isteğinde bulunan, bu isteğini gerçekleştirmeye imkân verecek kadar satın alma gücüne ve boş zamana sahip olan insanların miktarıdır[7]. Bu tanımdan satın alma isteğinin sürekli ikamet edilen yerin dışında olması gerektiği, satın almayı gerçekleştirecek ekonomik gücün varlığının gerektiği, daimi ikamet yerlerinden uzaklaşmayı sağlayacak makul boş zamana sahip olunması gerektiği, boş zamanların turizm faaliyetini gerçekleştirme amacına tahsis edilmesi zorunluluğu, satın alma isteğini etkileyen rasyonel ve irrasyonel faktörlerin bulunduğu anlaşılmaktadır.

Bu açıklamalara dayanarak, turizm talebinin özellikleri aşağıdaki gibi özetlenebilir[8].

- Turizm talebi çok yönlü ve karmaşık bir özelliğe sahiptir. Fiziksel bir rahatlığa ve psikolojik bir mutluluğa ulaşmak için seyahat edenler ile ticari amaçlı seyahat eden insanlar arasında bir farklılık olduğu gibi, konaklamanın gerçekleştiği bölgedeki gıda, eğlence ve diğer mal ve hizmetler gibi değişik gereksinmelerin baskısı ve yoğunluğuna göre de farklılıklar bulunmaktadır. Diğer bir deyişle, insanların çok sayıda motiflerin etkisiyle seyahate yönelmeleri, farklı turizm çeşitlerine farklı şekillerde iştirak etmeleri, turistik tüketime hetoronom bir özellik vermektedir.
- Turizm talebi, kişisel harcanabilir gelirlerin kullanılmasıyla ilgilidir. Diğer bir ifadeyle turizm talebi, kişilerin gelirine bağlıdır ve talebin gelir esnekliği oldukça yüksektir.
- Turistik hareketler, belirli mevsimlerde yoğunlaştığı için, turizm talebi de mevsimlik bir özellik taşır.
- Turizm talebinin ikame imkânlarının genişliği, turistik tüketimdeki tercihlere ekonomik, sosyal, politik ve mali nitelikteki faktörlerin etkilemesine yol açar ve talebin aşırı esnek olmasını sağlar.
- Turizm talebi, ekonomideki lüks ve kültürel nitelikteki diğer mal ve hizmetlerle rekabet halindedir. Bu durum ise turistik tüketim yerine diğer tüketim mallarının ikame edilebileceğini göstermektedir.
- Turizm talebi, ülkelerin gelişmişlik düzeyine göre de değişiklikler gösterir.

---

[7] Hasan Olalı, Alp Timur, **Turizm Ekonomisi,** İzmir, Ofis Ticaret Matbaacılık, 1988, s. 195.
[8] Orhan İçöz, **Turizm Ekonomisi**, Ankara, Turhan Kitabevi Yayınları, 2005, ss. 105 – 106.

- Turistik tüketime konu olan mal ve hizmetler arasında da aşırı bir rekabet vardır; bu rekabet ise kişisel tercihlere bağlı olarak ortaya çıkar. Konaklama süresi ile uzaklık arasındaki rekabet, bu duruma örnek olarak verilebilir.

Turizm sektörünün can damarı niteliğindeki turizm talebinin tanımı ve özellikleri incelendiğinde turizm talebinin pek çok faktörle değişken bir özellik kazandığı söylenebilir.

1.2.1. Turizm talebini etkileyen faktörler

Turizm talebi çok geniş kapsamlı faktörlerin etkisinde kalabilmektedir. Bu etkileyen faktörler, turizm ekonomisi üzerinde makro etkilere de sebep olmaktadır.

Turizm talebini etkileyen faktörleri, ekonomik faktörler, sosyo – demografik faktörler ve psikolojik faktörler olarak sıralayabiliriz. Turizm talebini etkileyen ekonomik faktörler ise, milli gelir miktarı, kişi başına düşen milli gelir, turizm hizmetlerinin fiyatları ile diğer mal ve hizmet fiyatlarındaki değişmeler, milli gelirin dağılışı, ödemeler bilânçosunun durumu ve uzaklık olarak belirtilebilir.

1.2.1.1. Ekonomik Faktörler

1.2.1.1.1. Milli Gelirin Katkısı

Milli gelir arttıkça, dış seyahat harcamaları daha hızlı gelişmektedir. Uluslararası turizm hareketlerinin beşte dördünden fazlasının, milli gelir düzeyi yüksek, sanayileşmiş ülkelerden kaynaklanması, buna karşılık öteki yüzde yirmilik kısmın ise gelişmekte olan ülkelerin yüksek gelir gruplarından oluşması, milli gelir attıkça dış seyahat harcamalarının daha hızlı geliştiğini göstermektedir[9].

Turistik faaliyetlere katılanlardan değişik sosyal sınıflara mensup olanların, bu faaliyetleri gerçekleştirecek miktarda gelir düzeyine sahip olmaları gerekmektedir; bu miktar ise minimum gelir miktarıdır.

Gelişmişlik ve az gelişmişlik açısından konu incelendiğinde ise, az gelişmiş ülkelerde milli gelire bağlı olarak turizm talebinin düşük, gelişmiş ülkelerde ise turizm talebinin yüksek olduğu görülmektedir. Buna karşın, milli gelir makro bir

---

[9] M. Zeki Dinçer, **Turizm Ekonomisi ve Türkiye Ekonomisinde Turizm**, İstanbul, Filiz Kitabevi, 1993, s. 45.

büyüklük olduğu için, ülkelerin gerçek zenginlik ölçüsünü tam olarak yansıtmamaktadır. Toplumda yaşayan bireylerin refahını ölçmede makro büyüklükler, çok sağlıklı sonuçlara ulaşılmasını mümkün kılmaz; bu nedenle kişi başına düşen milli gelirin etkisi incelenmektedir.

1.2.1.1.2. Kişi Başına Düşen Milli Gelirin Etkisi

Kişi başına düşen milli gelir miktarı, gelir ile turizm talebi arasındaki ilişkiyi daha sağlıklı bir şekilde yansıtmaktadır. Ülkelerde ekonomik kalkınmayla birlikte, kişi başına düşen milli gelir artmakta, bununla beraber turistik faaliyetlerde de yükselme görülmektedir. Milli gelir ile nüfus arasındaki oran olan kişi başına düşen milli gelir, aşırı zenginlik ve fakirliği gizlediği için, küçük farklılıkları yansıtmayan refah seviyesinin kaba bir göstergesidir. Bireylerin refah düzeylerini ölçmede kişi başına düşen milli gelir, önemli bir gösterge olmaktadır. Turizm ise hem toplam geliri arttırarak bireylerin refahını etkilemekte hem de iş âlemleri yaratarak kişisel gelire katkı sağlamaktadır.

1.2.1.1.3. Turizm Hizmetlerinin Fiyatları ile Diğer Mal ve Hizmet Fiyatlarındaki Değişmelerin Etkisi

Turizme olan talep, birbirine bağlı çeşitli hizmetler demetine yönelik talebi de arttıracaktır. Turistin seyahati boyunca ulaştırma, konaklama ve yeme içme hizmetlerinin tümünü talep etmesi, bu duruma örnek olarak verilebilir. Bu üç unsur, hem turistlerin tercihleri hem de ülkenin iktisadi bünyesi, doğal ve coğrafi şartları içinde ayrı bileşim göstererek, değişik tüketim kalıpları oluşturacaktır. Arzı oluşturan unsurlardan her birinin fiyatındaki değişme ise, bir yandan tüketim kalıbını yeniden şekillendirirken, diğer taraftan toplam arzın veya turizm hizmetinin satış fiyatını yeniden değiştirecektir[10].

Turizm hizmetinde yaşanan fiyat değişimleri, turizm hizmetinin dayanıksız tüketim malı olması nedeniyle gelir yoluyla; ayrıca gene bu hizmetin ikame edilebilir olması sebebiyle de ikame etkisi yoluyla talebi önemli bir biçimde etkileyecektir. Gelir etkisi yoluyla turizm hizmetinin fiyatındaki artış, tüketicinin reel gelirini

[10] A.e., s. 49.

azaltacağı için, turizm talebi dalacaktır. Öte yandan turizm hizmetinin fiyatı artınca, tüketici nispi olarak ucuzlayan diğer mallarla turizm hizmetini ikame etmeye çalışacağından, turizm talebi yine daralmış olacaktır[11].

Ayrıca turizm talebi, fiyatlar genel seviyesinde yaşanan değişimlerden de etkilenmektedir. Örneğin gelirlerin aynı oranda artması durumunda, genel fiyatlar seviyesindeki yükselme, temel ihtiyaçlara yönelik harcamaları arttıracağından, turizm talebinde daralma söz konusu olacaktır. Ancak refah düzeyi yüksek toplumlarda seyahat, zorunlu ihtiyaçlar kategorisine girdiği için, yüksek fiyatlı turizm hizmetlerinin bile talep edilebildiği, buna karşılık orta gelir düzeyindeki tabakalarda ise turizm talebinin fiyatlardaki değişime son derece duyarlı olduğu, bundan dolayı da talebin ancak seyahate ilişkin fiyatların belli bir seviyeye düşmesinden sonra geliştiği söylenebilir.

1.2.1.1.4. Gelir Dağılımı

Turizm talebi üzerinde etkili olan, önemli iktisadi unsurlardan biridir. Bir ülkede milli gelir, toplumda fertler veya sosyal tabakalar arasında adil dağılıyorsa, o ülkede tüketim eğilimi artacaktır. Böylelikle turizm hizmeti daha çok talep edilmiş olacaktır. Söz konusu durum özellikle gelir düzeyi belli bir noktayı aşmış olan ülkeler için anlam taşımaktadır. Milli gelirin adaletsiz dağılması durumunda ise, tüketim eğilimi azalacağından turizm hizmetine olan talep de azalacaktır.

Gelişmiş ülkelerde görülen gelirdeki nispi artış, turizm talebini arttırırken bu durum, az gelişmiş ülkeler için aynı etkiyi göstermemektedir.

Bununla birlikte sanayileşmeye çalışan ve ödemeler dengesi açık veren bu tür az gelişmiş ülkelerde, döviz giderlerinin asgari düzeye indirilmesi zorunluluğu nedeniyle gelirin adil dağılması durumunda bile, gelir düzeyi yükselen kesimin dış pasif turizm talepleri bir takım yasal düzenlemelerle sınırlandırılabilmektedir[12].

---

[11] A.e.
[12] A.e., s. 46.

1.2.1.1.5. Ödemeler Bilânçosu Etkisi

Turizm gelir ve giderleri, ödemeler dengesi içinde cari işlemler hesabının görünmeyen kalemler bölümünde yer alır. Görünmeyen ithalat şeklinde isimlendirilen dış pasif turizm hareketleri ile görünmeyen ihracat olarak adlandırılan dış aktif turizm gelirleri ödemeler dengesinde bulunmaktadır. Diğer etkenler yanında ülkenin turizm sektörünün gelişme seviyesine bağlı olarak ödemeler bilânçosu olumlu veya olumsuz etkilenmektedir.

Bir ülkede kişi başına düşen gelir çok yüksek olsa bile, ödemeler bilânçosu kötü durumdaysa potansiyel turizm talebi efektif turizm talebine dönüşmeyecektir. Gelişmekte olan ülkelerde kalkınma amaçlı yatırım mallarının ithali nedeniyle ödemeler bilânçosu açık vereceği için bu ülkelerde seyahate ayrılan dövizlere sınırlama getirilecektir ve bu durumda turizm talebi yetersiz kalacaktır. Çünkü ülkede ödemeler bilânçosunun pasif kalemlerini azaltacak tedbirler uygulandığı için, dış seyahatler hem ünite hem de döviz hesabı olarak sınırlandırılacak, bu durum ise doğal olarak uluslararası turizmi olumsuz yönde etkileyecektir.

Turizmin ödemeler bilânçosuna olumlu etkisi de bulunmaktadır. Uluslararası turizm hareketleri sonucunda, bir ülkeye gelen turistlerin turistik ihtiyaçlarını karşılamak, hatıra eşyası ve benzeri mal satın almak, yiyecek - içecek için harcamada bulunmak ve benzeri şekilde doğrudan veya dolaylı olarak yaptığı bütün harcamalar o ülkenin dış turizm gelirlerini meydana getirmektedir. Turist bir ülkeye geldiği zaman, ülkeye getirmiş olduğu dövizle milli paraya olan talebi arttırırken, ayrıca o ülkede belli gezi ve konaklama giderleri dışında bazen büyük meblağlara ulaşan alışveriş yaptığı da görülmektedir. Turizm faaliyetlerinde tüketici, atış yerine kadar kendisi geldiği için ve turistik ürünlerden üretildiği yerde ve zamanda faydalandığı için, turizm mal ihracına oranla daha uygun koşullarda döviz girdisi sağlamaktadır.

1.2.1.1.6. Mesafenin (Uzaklık) Etkisi

Turizm talebini mesafe, ulaştırma araçlarının gelişme biçimi, hız, güvenlik, konfor, kapasite ve tarifeler de etkilemektedir.

Uzaklığın talep üzerinde iki yönlü etkisi vardır[13]. Birincisi, seyahat mesafesi arttıkça seyahatin süresi de artacağı için bu mesafe ek bir fedakârlık getirecek ve konaklama süresinin azalmasına neden olacaktır. Bununla beraber uzun mesafelere yapılan seyahat daha çok yorucu olmaktadır. Her ne kadar ulaştırma alanındaki teknolojik gelişmeler mesafe kavramının göreceli etkisini azaltmış olsa da mesafe ve ulaştırma yine de önemli bir caydırıcı faktör olarak turizm talebini etkilemektedir. Bu nedenle turizm talebi ile mesafe arasında ters yönlü bir ilişki vardır.

Uzaklığın talep üzerindeki ikinci etkisi de, insanların zamanı yeterli olsa bile daha uzak bölgelere seyahat etmek maliyet açısından daha büyük giderlere katlanmak durumunda kalmalarıdır. Oysaki aynı turistik değerlere sahip 2 turistik bölge açısından, turist gönderen ülkelere daha yakın olan bölgelerin daha fazla avantajı bulunmaktadır ve turistler genellikle ulaşım maliyetlerinin daha düşük olduğu bölgeleri tercih ederler.

Turizm talebini etkileyen sosyal-demografik faktörler ise yaş, cinsiyet, aile yapısı, eğitim düzeyi, meslek, kentleşme oranı ve psikolojik faktörlerdir.

1.2.1.2. Demografik Faktörler Etkisi

1.2.1.2.1. Yaş, Cinsiyet ve Aile Yapısının Etkisi

Turizm talebinin yapısı konusunda yapılan araştırmalar, en fazla seyahate çıkan insanların 25–65 yaş arasında olduğunu göstermektedir. Bu yaş döneminin en büyük özelliği ise, insanların çalışma dönemlerinin bu yaş aralığında olması ve bu nedenle de en fazla gelirin bu dönemde elde dilmesidir. Yine bu dönemde insanlar kişisel gelirlerinden seyahat ve tatil için daha fazla para ayrıma olanağına sahiplerdir.

Yapılan araştırmalar gençler ve yaşlıların turizm hareketlerine eğilimi en yüksek olan kesim olduğunu göstermektedir. Bunun nedenleri ise, genç kesimin okuma alışkanlığının yüksek olması, daha aktif olması ve henüz ekonomik ya da ailesel sorumluluklarının olmamasıdır. Yaşlı kesimde ise emeklilikleriyle birlikte sosyal güvenlik konusunda bir sıkıntının kalmaması ve boş zamanların artmasıyla seyahate yöneldikleri görülmektedir.

---

[13] İçöz, a.g.e., s. 137.

Aile yapısı da nüfusun seyahat etme alışkanlığını etkilemektedir. Turizm olayına katılmada kişinin evli veya bekâr, az veya çok çocuk sahibi olması önemli etkide bulunmaktadır. Seyahate katılmada, bekârlar evli olanlara göre daha aktiftir. Bunun nedeni ise bekârların aile sorumluluklarının fazla olmaması ve daha bağımsız hareket edebilmelerinden kaynaklanmasıdır.

Evli ve çocuklu aileleri incelediğimizde ise durumun değişmiş olduğu görülmektedir. Çok çocuklu ailelerin seyahate katılmalarının güçleşmesine karşılık, çocuksuz veya bir çocuklu ailelerde bu oran artmaktadır. Çocuk sayısı fazla olan aileler, çocuklarının eğitim ve öğretim döneminde seyahate çıkamamakta ve okulların tatil zamanını beklemektedirler. Bu durum da seyahat sıklığı üzerinde olumsuz bir etki yapmaktadır.

Seyahate çıkanların cinsiyetleri konusunda yapılan araştırmalar, erkeklerin kadınlara göre daha fazla seyahate çıkmakta olduğunu göstermekle birlikte, her geçen yıl seyahate çıkan kadınların sayısının artmakta olduğu da bilinmektedir. Kadının seyahate katılma talebinin artmasında, ekonomik ve sosyal hayatta daha aktif olmasının büyük payı olmaktadır. Kadının istihdamdaki payının artması, boş zamanını azaltmakla beraber turizm olayına katılmasını iki yönden olumlu olarak etkilemektedir. Birincisi, bu yolla kişisel bir gelire sahip olması sebebiyle ekonomik açıdan daha bağımsız bir duruma gelmesidir. İkincisi ise, çalışma hayatının sebep olduğu iş seyahatleri ve gerilimli iş hayatından bir süre uzaklaşma arzusudur[14].

1.2.1.2.2. Eğitim Düzeyinin Etkisi

Eğitim düzeyi yüksek olan kesimin düşük olan kesime oranla daha fazla seyahat etme alışkanlığına sahip olduğu gözlemlenmektedir. Eğitim düzeyi yükseldikçe daha fazla gelir ve toplumsal statü sağlayan mesleklerde çalışma olasılığı artan bireylerin beklentileri de yükselmektedir. Bunun sonucu olarak kişiler daha aktif bir şekilde turizm hareketlerine katılmaktadır.

Her ne kadar eğitim durumu ile seyahat alışkanlığı arasında doğrusal bir ilişki kurulsa da kitle turizmin artması sonucu farklı eğitim düzeylerine sahip insanların uluslar arası seyahatlere katıldığı gözlenmiştir. Eğitim düzeyi düşük olan kesimler de

[14] Dinçer, a.g.e., s. 38.

seyahat sırasındaki riskin en düşük düzeye indirgenmesinden ve fiyatların çekiciliğinden etkilenerek deniz aşırı ülkelere yönelmeye başlamışlardır. Bu gelişmedeki diğer bir etken ise, turizm hareketlerinin bütün kesimlere yaygınlaştırılması konusunda yapılan çalışmalardır[15].

Kişinin eğitim düzeyi ile katıldığı turizm türü arasındaki özelliğe turizm endüstrisinde yaşanan gelişmeler farklı bir boyut kazandırmıştır. Eğitim düzeyi düşük olan kesimin kitle turizmine yönelmesiyle birlikte eğitim düzeyi yüksek kesim için daha farklı alternatif ürün ve destinasyonlar pazara dâhil olmuştur. Doğu Avrupa ülkeleri kültür turizmi, Afrika, Latin Amerika, Uzakdoğu, Avustralya ve Pasifik ülkeleri kültür ve kitle turizmi bakımından eğitim düzeyi yüksek kesimler için önemli bir pazar haline gelmiştir. Bundan dolayı, eğitim durumu turizm talebi konusunda yapılacak pazar sınıflandırılmasında önemli bir unsur olmaktadır[16].

1.2.1.2.3. Meslek Faktörünün Etkisi

Turizm talebini etkileyen faktörlerin önemli bir bölümünün özellikle eğitim, meslek ve gelir faktörlerinin gerçekte birbirleriyle bağımlı faktörler oldukları görülmektedir. Çünkü bir kimsenin eğitim düzeyi yüksek ise, elde edeceği meslek ve gelir düzeyinin de buna paralel olarak artacağı varsayılmaktadır.

Çeşitli meslek grupları arasında, serbest meslek sahipleri, iş adamları ve üst düzey yönetici grubuna dâhil olanlar genel olarak en fazla seyahat eden meslek grupları olarak kabul edilir. Daha sonraki sırada ise memurlar ve işçiler gelmektedir. En az seyahate çıkanlar ise çiftçiler ve balıkçılardır. Tarım sektöründe işin mevsimlik bir özellik göstermesi, buna karşılık turizm sezonunun da belirli aylarda yoğunlaşması bu durumun en önemli sebepleridir.

1.2.1.2.4. Kentleşme Oranının Etkisi

Kentlerde görülen nüfus artışıyla birlikte, nüfus başına seyahat edenlerin sayısının da artması bu iki olay arasında bir ilişkinin olduğunu ortaya koymakta, kentleşmenin dolaylı ve dolaysız olarak turizm talebini etkileyeceği kabul

---

[15] Nazmi Kozak ve Diğerleri, **Genel Turizm, İlkeler ve Kavramlar**, Ankara, Turhan Kitabevi, 2000, s. 71.
[16] A.e., s. 72.

edilmektedir. İnsanların daha çok kentlerde toplanması, üretimde makineleşme, tarım ve sanayide verimliliğin artması sonucunda meydana gelmektedir. Bu durumda sanayileşmeye paralel olarak artan bu kentleşme oranı ekonomik refahın bir göstergesidir. Bu nedenle turizm talebi toplumun artan geliri ve kentleşme düzeyinin bir fonksiyonu olmaktadır[17].

Kentlerde aktif nüfusun büyük bir bölümü sanayi, ticaret ve diğer hizmet kollarında çalışmakta ve sosyal güvenlik olanaklarından yararlanmaktadır. Böylece ücretli tatil hakkından yaralanan bireyler, kentlerdeki sıkışık ve monoton yaşamdan, çalışma düzeninden, trafik sorunundan, gürültü ve hava kirliliğinden geçici olarak uzaklaşmak isterler. Bu nedenle dinlenmek için turizm olayına daha fazla katılırlar[18]. Bu katılımın psikolojik açıdan olumlu etkileri olmaktadır.

1.2.1.3. Psikolojik faktörlerin Etkisi

Kişinin seyahat planında veya seyahat hedefinin değişmesinde çeşitli psikolojik faktörler de etkide bulunmaktadır. Ülkeye gelen turist sayısının artması için, ülke genelinin ve özellikle de pazarlanan turistik mahallin emniyet ve güven içinde olduğu, psikolojik olarak turisti tedirgin edecek herhangi bir durumun söz konusu olmadığının belirtilmesi gerekmektedir[19].

Turistin mal ve can güvenliğinin olmadığı, terörün, sıcak veya soğuk savaşın yaşandığı alanlardan uzak durması, seyahat talebinin emniyet ve güveni sarsan olaylara karşı son derece duyarlı olduğunu göstermektedir. Bu duruma 1990 yılının Ağustos ayında başlayan Körfez Krizi örnek olarak gösterilebilir. Krizin dünya petrol rezervlerinin yoğun olduğu Ortadoğu'da meydana gelmesi, dünyayı büyük ölçüde sarsmış ve bunalımın çok yönlü etkileri savaşa fiilen girmemesine rağmen Türkiye'ye olan turizm talebini çok olumsuz yönde etkilemiştir. Yaşanan Körfez Krizi sebebiyle OECD ülkelerinden gelen turist sayısında azalma meydana gelmiştir. Bu azalma 1991 yılında çok açık bir şekilde görülmüş ve %38 dolaylarında olduğu tespit edilmiştir[20].

---

[17] İçöz, a.g.e., s.145.
[18] İçöz, a.g.e.
[19] Dinçer, a.g.e., s. 52.
[20] Dinçer, a.g.e.

Aynı zamanda bir ülkenin herhangi bir yöresinde ortaya çıkan salgın ve tehlikeli hastalıklar veya bunlara ilişkin söylentiler de bir ülkeye yönelik turizm talebini psikolojik olarak azaltmaktadır. Böyle bir durumda turizm talebinin azalmaması için promosyon planlamasından sorumlu yöneticilerin, hedef kitle üzerindeki psikolojik olumsuzluğu giderici yeni ve etkin bir strateji uygulamaları gerekecektir.

Yukarda ayrıntılı olarak inceleme altına alınan turizm talebi ve talebi etkileyen faktörlerin sektör açısından büyük bir önem taşıdığı açıktır. Fakat talebin yanında turizm arzının da sektörü oluşturan diğer önemli bileşen olduğu göz ardı edilmemelidir.

1.3. Turizm Arzının Özellikleri

Günümüzde turistin tatmin edilmesi, modern pazarlama anlayışına göre ön planda tutulduğu için, turistlerin turizm olayına katılma süreçlerinde, mal ve hizmet beklentilerinin neler olabileceğinin, buna karşılık turistik beldedeki arz potansiyelinin bu beklentileri karşılayıp karşılayamayacağının araştırılması gerekmektedir. Günümüzde turistler yeme, içme ve konaklama hizmetlerinin dışında, sportif tesisleri, yüzme havuzu, duşu ve benzeri değişik türden eğlence ünitelerini talep etmektedirler. Turizm planlamasında, bir ülkenin hangi yörelerinin ve cazibe merkezlerinin ya da hangi turistik mahallelerinin tanıtılmasının, o ülkeye optimum fayda sağlayacağı ile ilgili olarak, o ülkenin turistik arzı incelenerek karar verilir[21].

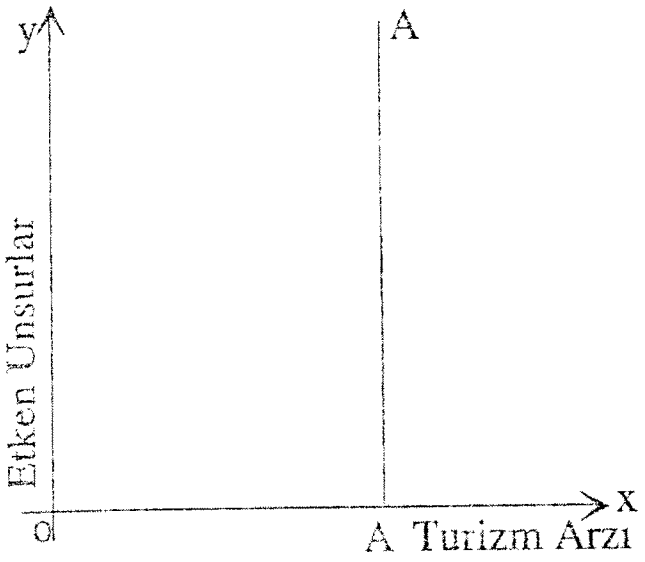
Piyasada satıcıların davranışlarına arz adı verilir; bir satıcının arzı, belli bir zaman süresi içersinde elinde bulundurduğu maldan değişik koşullarda satmaya razı olduğu miktardır. Diğer bir deyişle arz, belli dönemlerde belli fiyat düzeylerinde satılmak istenen mal ve hizmet miktarıdır.

Turizm arzı ise belirli bir piyasada belirli bir fiyata ya da bedelsiz olarak turistik tüketicilere sunulan mal ve hizmetler bütününden oluşmaktadır. Farklı bir bakış açısıyla da turizm talebini tanımlamak istersek, turizm talebinin ihtiyaçlarını karşılamak için gerekli mal ve hizmetlerin tedarik edilmesini içeren ve turistik tüketimde yer alan, üretime dayalı işlemlerin bütünüdür[22].

---

[21] Karakaya, a.g.e., s. 70.
[22] İçöz, a.g.e., s. 41.

Turizm arzı konusunu teknik açıdan ele aldığımızda, turizm arzının iki şekilde incelenmesi gerekmektedir. Bir ülkenin turizm arzının önemli bir kısmını meydana getiren deniz, göl ve tabiat güzellikleri gibi doğal kaynaklarının ve harabeler, anıtlar gibi tarihi değerlerinin arttırılması ya son derece zor ya da mümkün değildir. Bu durum, aşağıdaki grafikte görüldüğü gibi, turizm arzına inelastik bir özellik vermektedir.[23]

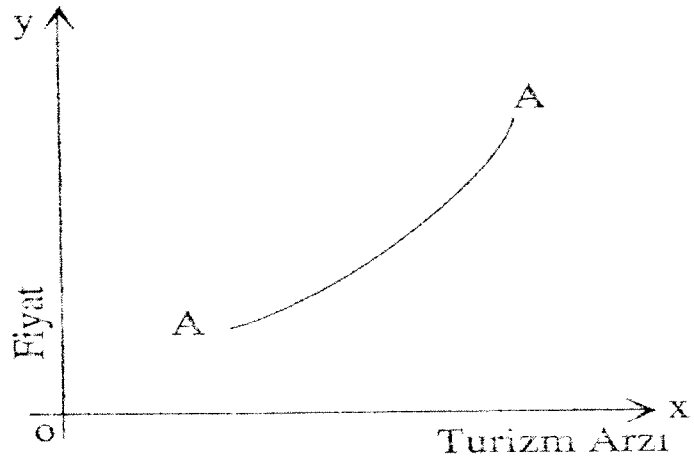

Şekil 1.1.Turizmde Arz Elastikliği
Kaynak: Mithat Zeki Dinçer, a.e., s. 21.

İkinci durumda ise, turistik mal ve hizmet üreten işletmelerin, sabit sermayelerinin toplam sermayedeki payının yüksek olduğu ve genellikle %80 - 90 arasında olduğu bilinmektedir. Bu payın ise, mal ve hizmet ünitelerine dağıtımı, doluş oranına bağlı kalmaktadır. Bu sebeplerden dolayı, turizm işletmelerinde hizmet arzı, arzu edildiğinde arttırılıp azaltılamamaktadır. Dolayısıyla da özellikle kısa

[23] Dinçer, a.g.e., s. 20.

dönemlerde, fiyat değişimleri karşısında turizm arzının elastikliği, aşağıdaki şekilde görüldüğü gibi birden küçük olacaktır[24].

Şekil 1.2. Turizmde Arz Elastikliği
Kaynak: Mithat Zeki Dinçer, a.e., s. 21.

Turizm arzını bağımlı ve bağımsız arz şeklinde, iki sınıfta gruplandırmak da mümkündür.

1.3.1. Turizm Olayından Bağımsız Arz

Turistik mahallin tabi şartları, turistik mahaldeki çeşitli değerler, olaylar, alt yapı tesisleri ve diğer kesimlere ait işletmelerin ürettiği çeşitli mal ve hizmetler, diğer bir deyişle turistik hareketlere bağımlı olmayan unsurlar, turizmden bağımsız arzı oluşturur[25].

Doğal şartların, iklim ile arazinin çeşidi ve görünümü olarak ikiye ayrılması ve bu şekilde incelenmesi gerekir; doğal şartlar içinde turizm hareketlerini etkileyen önemli bir faktör olan iklim, zaman ve mekân yönünden turizm olayından tamamıyla bağımsızdır. İklimin turizm çeşitlerinin tümünde, değişik ölçülerde etkisi olduğu için

[24] A.e.
[25] A.e., s. 21.

güneş ışınlarının durumu, havanın sıcaklık derecesi, bulutluluğu, yağış miktarı, nemliliği ve temizliği hakkında bilgi sahibi olmak gerekmektedir. Turistik cazibe merkezinin iklimi ve iklim değişiklikleri, turistlerin tercihlerine istikrarlılığı ölçüsünde olumlu etkiler yapmaktadır.

Turistin cezp edilmesinde etkili olan ve turizm arzında yer alan bir diğer faktör de arazinin çeşidi ve genel görünümüdür. Turistler genellikle dağı, ormanı ve denizi bulunan arazileri tercih etmekle birlikte, araziyi çekici kılan bu unsurların birkaçının bir arada bulunabildiği yerler, turizm faaliyetleri açısından uygun araziye sahip olarak kabul edilebilir.

Turizm olayına bağlı olmamakla birlikte, turistik bölgelerdeki çeşitli değerlerin varlığı, örneğin tarihi ve sanat değeri olan binalar, kalıntılar, anıtlar bulundukları yerlerin cazibesini arttırmakla beraber turizm olayını teşvik etmektedir. Ayrıca bölge sakinlerinin konukseverliği, folkloru, örf ve adetleri ve kutsal yerlerin varlığı ziyaretçi akımını olumlu yönde etkileyen faktörler arasında sayılabilir.

1.3.2. Turizm Olayına Bağımlı Turistik Arz

Bağımlı turistik arzın kapsamını turizm olayına önemli etkiler yapan mal, hizmet ve tesisler oluşturmakla birlikte, bu grupta kamu idarelerinin turistik arzı, ulaştırma, konaklama, özel mallar ve hizmetler, pazarlama kuruluşları, turizm sektörünü destekleyici kurumların hizmetleri yer almaktadır[26].

Genellikle kar amacına öncelik vermeden, çeşitli mal ve hizmet üretiminde bulunup, tesisler meydana getiren kamu idareleri, turizm sektörünü ülke çapında desteklenmektedir. Kamu idarelerinin faaliyetleri ise, güvenlik, bilgi ve kolaylık sağlayıcı hizmetler, turizm sektörünü düzenleyici ve destekleyici faaliyetler ve genişletilmiş alt yapı arzı olarak üç grupta toplanmaktadır[27].

Güvenlik, bilgi ve kolaylık sağlayıcı hizmetlerden kastedilen danışma bürolarının, turizm polisinin hizmetleri, gümrüklerde turistlere özel olarak sağlanan kolaylıklar, turistlerin doğrudan faydalandıkları ve turizm sektörünün gelişmesine yardımcı hizmetlerdir. Bununla birlikte özellikle kamu kesimi tarafından, turizm

[26] A.e., s. 22.
[27] A.e., s.23.

sektörünün düzenleyici ve destekleyici faaliyeti adı altında, turizm sektörünün gelişmesi amacıyla turizm eğitim ve öğretim faaliyetlerinin mevcut durumu, geleceğe yönelik tedbirler ve düzenlenen hukuki mevzuatın değerlendirilmesi gerekmektedir.

1.4. Turizmin Sosyal Yapı ve Değişimine Etkisi

Pek çok faktör tarafından etkileşim alanında tutulan turizm, ekonomik vasıflarının yanı sıra sahip olduğu sosyo-kültürel özellikleri ile toplumun ve bireylerin sosyal yapısı üzerinde önemli bir rol oynar. Turizmin sosyo-kültürel yapı üzerindeki etkilerinin daha iyi anlaşılması açısından öncelikle sosyal yapı ile ne anlatılmak istendiği üzerinde durulmasında fayda vardır.

1.4.1. Sosyal Yapı Değişimi ve Kalkınma

Sosyal yapıya konu olan toplum, iş birliği ve iş bölümünün bir sistemi olmakla birlikte; bu sistem içinde sürekli azalan çoğalan ama buharlaşıp ortadan kalkmayan sosyal gruplar, sürekli sosyal kurumlar ve hizmetler yer alır. Örneğin bir yolcu gemisini düşünelim, bu geminin içinde mesleki bir iş bölümü ve iş birliği olmakla beraber; farklı fonksiyonları yerine getiren makineler, araç – gereç ve bölümler yer alacaktır. Yapının sistemi işletebilmesi için, bu unsurların her birine ihtiyacı vardır. Bu yapıyı oluşturan büyük bir kütle ise gemide yer alan yolculardır. Burada yapı, yıllarca aynı kalmasına ve aynı işi yapan unsurlardan oluşmasına rağmen, gemi personeli çeşitli sebeplerle (ölüm, emeklilik, istifa, v.b.) değişebilir. Aynı şekilde yolcularda devamlı değişir ancak yapı sürer[28].

Sosyal yapı denince, kültürel yapı özellikleri olarak kabul edilebilecek olan nüfus (miktarı, bileşimi, dağılımı, diğer nitelik ve nicelik yanlarıyla), sosyal tabakalaşma ve fiziki yapı unsurları olarak da yerleşme tarzı (köy, şehir ve büyük şehir bölgeleri) akla gelmektedir[29].

Az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde, ekonomik yapının gelişmesi için, ekonomik büyüme ile birlikte sosyal yapının da değişmesi gerekmektedir. Bu

---

[28] Mustafa E. Erkal, **Sosyoloji**, İstanbul, Der Yayınları, 13. Basım,2006, s. 192.

[29] Selim Ak, "Gelişmekte Olan Ülkelerde Turizm – Kalkınma İlişkisi", İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Turizm Bölümü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2000, s. 47.

nedenle bu ülkelerde ekonomik kalkınmadan söz edebilmek için, nitel olarak nüfus yapısının, şehir ve bölgelerin alt ve üst yapılarının, ulaşım sistemlerinin, kent yapılarının vb. gerekli biçimde değiştirilmesi zorunludur. Nüfus yapında görülen nitel ve nicel değişim, büyüme hızını arttırarak kalkınmaya yön verecektir.

Sosyal tabakalaşma, gerek nitelik gerek nicelik yönü artan ve değişen insan topluluklarında rastlanan bir gelişmedir. Sosyal tabakalaşma, çeşitli değişkenlere göre değerlendirilmektedir; genel olarak sosyal tabakalaşmayı, otorite, prestij, statü ve güce göre nüfusun farklılaşmasının hiyerarşik olarak sıralanması şeklinde düşünebiliriz[30].

Sosyal tabakalaşma ile birlikte, hem gelirdeki artış hem de eğitim ve kültürel açıdan geliştiği için, sosyal tabakalaşma piramidinin üst basamaklarına çıkan bir kimsenin, fazla çocuk yapma eğimi zayıflamaktadır. Bu eğilimin yaygınlaşması ise, nüfus artış oranını düşürmektedir. Ayrıca genel nüfus içinde şehirli nüfusta görülen artış; nüfusun niteliğinde bir değişme olduğu kadar, fiziki olarak yerleşme tarzını ve hatta mesken şeklini de etkilemektedir. Beş veya altı odalı ve bahçeli bir evden kat mülkiyetine geçiş, bu duruma verilebilecek bir örnektir.

Kalkınmanın gerçekleşebilmesi için, bilgili topluma ve becerikli insan gücüne ihtiyaç vardır. Kalkınmanın beyni olan bireyin bilinçlenmesi, arama, çalışma, öğrenme ve düşünme isteği ile donatılması gerekir; bunun yolu ise eğitimden geçer. Toplumsal yapının kalkınma için nitel olarak değişmesi ile birlikte fiziki yapının da değişmesi gerekmektedir. Bunun sebebi ise, büyüme için gerekli olan sanayileşme ve hizmet sektörlerinin güçlenmesinin ancak bu sektörlerin tüm girdilerinin bir arada bulunabileceği kentlerde mümkün olmasıdır. Diğer bir deyişle büyüme kaçınılmaz bir biçimde kentleşmeyi de beraberinde getirir. Düzenli kentleşme de, eğitimi sağlık, kültür ve genelinde yaşam standartlarında iyileşmeleri oluşturmak suretiyle kalkınmayı ileri noktalara taşır[31].

---

[30] Erkal, a.g.e., s. 212.
[31] Ak, a.ge.,s. 48.

1.4.2. Turizmin Sosyal Yapı Üzerindeki Etkileri ve İktisadi Kalkınma

Turizm, ekonomik yapısının yanında, ekolojik, siyasi, sosyal ve kültürel özellikleriyle de toplum ve sosyal yapı üzerinde de büyük önemi olan, uluslararası bir harekettir. Bu sebeple turizmin etkileri değerlendirilirken, sadece gelir getirici ve döviz kazandırıcı özellikleri gibi maddi ve ekonomik sonuçları değil, fakat sosyal ve kültürel yansımaları gibi ekonomik olmayan konuların irdelenmesi de büyük önem taşımaktadır[32].

Turizmle sağlanan sosyo – kültürel etkileşim, geniş kapsamlı ve çok boyutlu olduğu için, turizm sektöründe böyle bir etkileşmenin sınırlarını belirlemek son derece güç olmaktadır.

Turist kabul eden bir yöredeki toplumda şehirleşme düzeyi, toplumun kültürel ve sosyal normlarının gücü gibi faktörler de turizmin etkileri üzerinde önemli bir rol oynamaktadır.

Turistler fizyolojik, psikolojik, sosyo – kültürel ve diğer ihtiyaçlarını gidermek amacıyla gittikleri yerlerde yerel halk ile temasa geçip, çeşitli ilişkiler kurmaktadırlar. Bu ilişkilerin yapısı, aynı zamanda turizmin toplumsal yapı üzerindeki etkilerini belirleyen bir unsur olmaktadır.

Turizmin toplumsal değişime etkileri, bireysel davranış, aile ilişkileri, toplu yaşam tarzları, ahlaki tutumlar, değer sistemleri, örf ve adetler, geleneksel törenler, toplumun örgütlenmesindeki değişikliklere katkıları ve sosyo – kültürel etkiler yoluyla olmaktadır.

Turizmin sosyal yapı üzerindeki etkileri, birey üzerindeki etkileri, aile yapısı üzerindeki etkileri, toplum üzerindeki etkileri, demografik etkiler, hayat standartlarının yükselmesi, sosyal sınıflar üzerindeki etkileri olarak altı başlık altında toplanmıştır. Bunların ayrıntılı incelenmesi, sosyal yapı gelişmelerinin iktisadi kalkınmaya olan etkilerini ortaya koyması açısından önemlidir.

1.4.2.1. Birey Üzerindeki Etkiler

Turizm, bölgesel ve uluslararası kültür etkileşimlerini sağlayarak, bireyde özgür düşüncenin oluşmasına imkân sağlar. Ayrıca turizmle birlikte farklı sosyal ve

---

[32] Mehmet Özdemir, **"Turizme Fiske Taşları"**,. Anatolia Dergisi Yayınları, Ankara 1998, s.189.

kültürel yapılara sahip toplumlar, birbirleriyle ilişki kurabilmekte, bu ilişkiler sonucu oluşan etkileşim, toplumsal değişimi hızlandırıcı bir rol oynamaktadır[33].

1.4.2.2. Aile Yapısı Üzerindeki Etkiler

Turizm, turist kabul eden ülkelerde aile yapısını, kadınların toplum içindeki rollerini ve kadınların özgürleşmesini etkilemekle birlikte, bazı görüşlerce turizmin aile bağlarını güçlendirdiği düşünülmektedir. Buna göre, aile bireylerinin tatil ve dinlenme zamanlarında bir araya gelmesiyle, aile bağlarının güçlendiği ifade edilmektedir. Ancak, bu durum daha çok turist gönderen ülkeler için geçerli olmakta; turist kabul eden toplumlarda ise, turist davranışlarına olan özentileri nedeniyle gençler, toplumun diğer kesimleriyle kuşak ve kültür çatışmasına girebilmektedir. Bu sebeple turizmin, turist kabul eden toplumlarda, kuşaklar arasındaki ayrılıkları arttırdığı düşüncesi geçerlidir.

Kadının aile bütçesine katkıda bulunması, onun statüsünü iyileştirmekte, ekonomik olarak bağımsızlığını kazanan kadın, toplumda yeni bir statü kazanmaktadır. Böylelikle aile içersinde katı disipline edilmiş ortam yerine geliştirici bir ortam oluşmaktadır. Ayrıca gençler kendileriyle ilgili kararlarda daha çok söz sahibi olabilmektedir. Bununla beraber ailede yaş ve cinsiyet temeline dayalı geleneksel iş bölümü katılığını kaybetmekte ve erkekler de kadına özgü birçok işi üstlenmektedir.

1.4.2.3. Toplum Üzerindeki Etkiler

Seyahatin, bir toplumun diğer insanları anlaması ve değerlendirmesinde önemli bir etkisi bulunmaktadır. Bu nedenle gelişmiş toplumlardaki hükümet politikaları, vatandaşlarının ülkelerinin düğer kısımlarını tanımaları ve ana yurtlarına duydukları takdir duygularının geliştirilmesi amacına yönelik olarak, seyahati özellikle de yurt içi seyahati teşvik eder[34].

---

[33] Sebahat Karaman,Cevdet Avcıkurt, "Turizmin Sosyolojik Etkileri", Sakarya Üniversitesi Karasu Meslek Yüksekokulu, 1. Ulusal Türkiye Turizmi Kongresi, 2007, s. 421.

[34] H. Yaprak Pamir, "Turizmin Sosyal Yapıya ve Sosyal Değişmeye Etkileri", İstanbul Üniversitesi Sosyal bilimler Enstitüsü Turizm Bölümü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 1997, s. 62.

Bir ülkede ziyaretçilerin varlığı, yerel halkın hayat tarzını etkilemektedir. Buna karşılık ziyaretçiler de, gittikleri ülkelerdeki veya bölgelerdeki kültürel karşıtlıktan etkilenebilmektedir. Genellikle bu etki faydalı olmakla birlikte, ziyaret edilen toplumun bazı yaşantı niteliklerine duyulan takdir hislerinin artmasına yol açar.

Yabancılar, bulundukları ülke insanlarını kültürleri, düşünüş ve davranışları, giyim yaşam tarzları ve kişisel ilişkileri ile önemli ölçüde etkilerler. Bu olgu özellikle az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde daha belirgin olarak gözlenmektedir. Gelişmiş, zengin ülkelerden gelen turistler, özellikle kişisel ilişkiler içinde bulundukları otel ve lokanta iş görenlerinin yaşam tarzlarını ve davranışlarını değiştirmektedirler. Bu değişim, daha sonra giderek toplumun diğer kesimlerine yaygınlaşmaktadır[35].

Öte yandan, turist – ev sahibi toplum arasındaki etkileşimler, bazen tepki biçiminde de oluşabilmektedir. Örneğin ziyaretçilere yiyecek tedariki sağlayan, hizmet endüstrisinde çalışan yerli halkın elde ettiği kazanç daha yüksek olduğundan, bu kendileri kadar şanslı olmayan kişilere karşı büyüklük kompleksi duymalarına yol açabilir. Ekonomik kazançtaki farklılıklar nedeniyle yerli halk tarafından turizme bir tepki oluşabilmektedir. Yerel halkın geleneksel ekonomik yapısında, turizmle birlikte ciddi değişimler oluşmaktadır; bu değişim bazı kesimler için olumlu olurken, bazıları için ise olumsuz sonuçlar doğurabilmektedir.

1.4.2.4. Demografik Etkiler

Türkiye'de 1950'li yıllarda başlayan ve günümüze kadar devam eden kentleşme ve sanayileşme beraberinde göç olgusunu da getirmiştir. Kırsal alanlardan büyük kentlere doğru gerçekleştirilen göç dalgasıyla birlikte barınma, sağlık, eğitim ve kültürel yozlaşma gibi çeşitli sorunlarda ortaya çıkmıştır. 1980'li yıllardan itibaren gelişen turizmle beraber göç dalgası, turistik değerlerin etkin olduğu yörelere doğru gerçekleşecektir. Böylelikle bazı bölgelerde, kırsal alanlardan sanayileşmiş bölgelere doğru yönelen olumsuz göç dalgalarının turizm sayesinde durduğu, hatta tersine döndüğü bilinmektedir.

---

[35] İsmet S. Barutçugil, **Turizm İşletmeciliği**, 2. b, Bursa, Uludağ Üniversitesi Basımevi,1984, s. 20.

1.4.2.5. Sosyal Sınıflar Üzerindeki Etkiler

Turizm, toplumdaki sosyal sınıflar üzerinde çeşitli etkiler meydana getirmektedir. Turizmle birlikte ülkemizde özellikle Akdeniz ve Ege bölgelerinin kıyı kesiminde, tarıma dayalı üretim sisteminden turizm ağırlıklı hizmet sektörüne bir geçiş başlamıştır. Bu bölgelerde yaşayan halkın önemli bir kısmı, tarımdan ziyade turizm sektöründe çalışmaktadır. Ayrıca bu değişim, yalnızca üretim yapısında olmamakla birlikte, aynı zamanda politik tercihler, yaşam tarzları ve kültürel yapılarda da görülmüştür.

1.4.2.6. Hayat Standardının Yükselmesi

Hayat standardının yükselmesi, nüfusun yaş dağılımında görülen değişiklikler, artan eğitim düzeyi ve iletişimde yaşanan gelişmeler, insanlar arasında diğer bütün ülkelere karşı bir ilginin uyanmasını sağlamıştır.

Yaş ilerledikçe, özellikle altmışların sonları ve yukarısında turist daha pasif hale gelebilir. Ayrıca ailenin rekreasyon kalıpları, ailelerin yaş aşamalarıyla bağlantılıdır. Bununla birlikte kent merkezlerinde yaşayan kişilerde seyahat etme eğilimi, kırsal alanlarda yaşayanlara göre daha fazladır.

1.5. Turizm Politikaları ve Planlamalarının Bölgesel Kalkınmaya Etkileri

Turizm; gerek yerel bölgesel ve ulusal düzeyde, gerekse uluslararası düzeyde amaçları ve hedefleri belirleyen, turizmin gelişmesi için yol gösteren faaliyet ve davranışlardan oluşur. Turizm politikası; bir ülkede turizm sektörünü geliştirmek, yönlendirmek ve denetlemek amacıyla devlet ve kamu yönetimini temsil eden yasama ve yürütme gücüne sahip bulunan kuruluşlar tarafından belirlenen yaklaşımlar, hareketler, alınan önlemler veya bunların bütünüdür. Turizm politikasında kamu yönetiminin, turizm alanına dolaylı ve dolaysız olarak yaptığı her türlü yönlendirmeler söz konusu olmaktadır[36].

---

[36] Yunus Arslan, "Beş Yıllık Kalkınma Planları Dönemlerinde Yapılan Uygulamalar Işığında Türkiye'de Seyahat İşletmelerin Dünü ve Bugünü", T.C. Sakarya Üniversitesi Karasu Meslek Yüksek Okulu 1. Ulusal Türkiye Turizmi Kongresi, Eylül, 2007, s. 743.

Turizm planı ise, belli bir dönemde turizm sektöründe ulaşılacak hedefleri, bu hedeflere ulaşmak için kullanılacak araçları, yapılacak işleri, parasal ve fiziksel olanakları, işlerin kimler tarafından ne zaman, ne kadar sürede gerçekleştirileceğini gösterir[37]. Turizm politikası, turistik gelişme planları ile yürütülmektedir. Böylece turizm planlaması, turizm politikasının en belirli ve en etkin araçlarından biri olmaktadır[38]. Turizm politikaları ve planlamaları, bölgesel kalkınmayı sağlama amaçlı hazırlanmaktadır.

Turizmde dengeli bir gelişmenin sağlanabilmesi ve başarılı olabilmesi için uygun turizm politikalarının belirlenmesi ve bu politikalara uygun planların yapılması gerekmektedir. Ülke turizm politikası ve planları yapılırken özel sektörün de görüşleri alınmalı ve uygulama sürecinde sıkı bir iş birliğine gidilmelidir.

1.5.1. Turizm Politikalarının Değerlendirilmesi

Turizm politikası, bir ülkede genel ekonomi politikasına uygun olarak, bir yandan iç ve dış turizmin geliştirilmesi ve yönlendirilmesi, turizmin gelir ve döviz girdisi sağlayıcı istihdam yaratıcı fonksiyonlarından en rasyonel biçimde yararlanılması gibi ekonomik hedeflere, diğer yandan kültürel, sosyal ve sağlık gibi ekonomik nitelik taşımayan iktisat dışı hedeflere ulaşmak için, kamu yönetimleri tarafından alınan önlemlerin ve yapılan müdahalelerin tümüdür[39]. Diğer bir ifadeyle turizm politikası, turizmden sağlanan ekonomik, sosyal ve kültürel kazançların en yüksek düzeye çıkarılmasını ve maliyetleri ise en aza indirmeyi amaçlayan dinamik bir politikadır[40].

Ülkemizde turizm politikasının gelişimi, cumhuriyet öncesi dönem, planlı dönem öncesi ve planlı dönem olmak üzere üç aşamada incelenmektedir. Planlı dönem öncesi 1923–1962 yıllarını, planlı dönem ise 1963 ve bu yılı izleyen yılları kapsamaktadır.

---

[37] Hasan Olalı, **Turizm Politikası ve Planlaması**, İstanbul, 1990, s. 25.
[38] Özden Ertürk, "Türkiye'de Turizm Politikası ve Turizm Planlaması", İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Turizm Bölümü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 1986, s. 24.
[39] Olalı, **Turizm Politikası ve Planlaması**, a.g.e., s. 24.
[40] Ertürk, a.g.e., s. 16.

1.5.1.1. Cumhuriyet Öncesi Dönem

Bu dönemde turizmin başlıca sebeplerini dini, ticari, tedavi ve sportif olarak sıralayabiliriz.

Ticari amaçlı seyahatlerin başında tarihi İpek Yolu ve Baharat Yolu ile yapılan seyahatler gelmektedir. Bu seyahatlerin önemli ve büyük bir kısmı Türklerin egemenliği altındaki bölgelerde cereyan etmiştir. İpek ve baharat yolu, Türklerin meydana getirmiş olduğu mükemmel bir seyahat işletmesi ve sistemidir. Ticari amaçla yapılan seyahatlerin bir diğeri de panayırlardır. Küçük ve sakin kasabalarda alış veriş için kurulan panayırlarda, civar köy ve kasabalardan sadece alış veriş için değil, gezip görmek ve eğlenmek için de gelinirdi. Bugünkü fuarların aslı sayılan panayırların kökü asırlar gerisine Orta Asya'ya kadar gider.

Dini sebeplerle yapılan seyahatler ise Kâbe ziyaretleri ile birlikte Müslüman ve Hıristiyanlarca kutsal kabul edilen yerlere yapılan seyahatlerdir. Kutsal kabul edilen yerlerin önemli bir bölümü uzun yıllar Türklerin egemenliğinde kaldığı için, Cumhuriyet öncesi büyük kitlelerin seyahatlerinin Türklerin hâkim olduğu topraklarda geçmesine neden olmuştur.

Tedavi ve sportif amaçlı geziler de tarihimizde oldukça eski yıllara uzanmaktadır. Bugün bile Anadolu'nun birçok yerinde doktor tedavisine dayanmadan gelenek ve görenek olarak kaplıca ve şifalı sulara gidilip tedavi yapıldığı görülmektedir. Sportif amaçlı seyahatler de tarihimiz kadar eskidir. At yarışları, cirit, güreş ve ok yarışları için birçok kişi yolculuk yapmaktadır. Her türlü spor için bir spor merkezi oluşturulmuştur, örneğin Ok Meydanı ok sporunun yapıldığı yerdir.

Türkiye coğrafi konum olarak tarihte yüzyıllar boyunca birçok medeniyete beşiklik yaptığı için, coğrafi ve tarihi sebeplerle Türkiye toprakları, yüzyıllardan bu yana seyahat eden insanların ilgisini yoğun bir biçimde üzerine toplamıştır.

1846 yılında İstanbul'daki Aya İrini Kilisesinin Askeri Müzeye dönüştürülmesi, 1863 yılında İstanbul'da Sergi-i Umumi Osmani adı ile ulusal bir fuarın açılması, bu fuarın yerli ve yabancılar tarafından ziyaret edilmesi, aynı yıl yine İstanbul'da bir seyahat acentesinin kurulması, 1800'li yıllarda tercüman ve rehberlik alanında ciddi gelişmeler kaydedilmesi ve 1890 yılında "Seyyahine Tercümanlık Edenler Hakkında Tatbik Edilecek 190 Sayılı Nizamname"nin çıkarılması Osmanlı İmparatorluğu'nun

son dönemlerinde turizmin gelişmesi amacıyla gerçekleşen önemli olaylar olarak kabul edilmektedir[41].

Bu senelerde dış turizmin doğuşunu, Osmanlı sınırları içinde yaşayan azınlıkların ve Levantenlerin Avrupa ülkeleri ile sıkı ilişkiler içinde olmalarını kolaylaştırmıştır. 1870'lerde ünlü Pera Palas Oteli işletmeye açılmıştır. O yıllarda yeni filizlenmeye başlayan turizm sektörü (seyahat acenteleri, oteller, lokantalar, pastaneler) Pera Palas çevresinde yoğunlaşmıştı.

20. yüzyıl başlarında İstanbul, yabancılar açısından son derece ilgi çekici bir görünüm kazanmıştır. Bu dönemde "Orient Express"le Paris'ten İstanbul'a seyahat bir moda halini almıştır. Bu dönemde bu moda sayesinde pek çok ünlü devlet adamı, tarihçi, sanatçı ve tüccar İstanbul'u ziyaret etmişlerdir.

1910'lu yıllarda İstanbul'da çoğunlukla, azınlıklarca işletilen ve yabancı turistlere hizmet veren ellinin üzerinde otel bulunuyordu. Merkez İstanbul olmak üzere yabancı turistler çevre illere ve özellikle Bursa'ya da çeşitli seyahatler yapıyorlardı.

Ancak daha sonraki yıllarda Birinci Dünya Savaşının başlaması ve Osmanlı İmparatorluğu'nun parçalanması, turizmi olumsuz yönde etkilemiştir. Turist gönderen başlıca ülkelerle savaşa girilmiş olması ve turistler için seyahat güvenliğinin azalmasının yanı sıra yabancılara karşı güvensizlik duygusunun yaygınlaşması da turizmin gelişmesini önemli ölçüde engellemiştir.

1.5.1.2. Planlı Dönem Öncesi

Planlı dönem öncesini 1923–1962 yılları kapsamaktadır. Cumhuriyet döneminde turizmin gelişmesi çabalarına, ilk olarak 1923 yılının eylül ayında Türk Seyyahın Cemiyeti'nin kurulmasıyla başlanır. Bu kurum gemilerle gelen turist kafilelerinin limandan geçişlerini kolaylaştırmak, yolcu eşyalarını taşıyan taksici, hamal ve kayıkçılar için ücret tarifesi belirlemek gibi güncel tedbirlerin yanında, ileriye dönük bazı düzenlemelere de girişmiştir[42].

---

[41] Kurban Ünlüönen, "Turizmin İktisadi Kalkınmaya Etkileri ve Türkiye'nin Cumhuriyet Dönemi Turizm Politikaları", Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Bölümü, Doktora Tezi, İstanbul, 1990, s. 74.

[42] Dinçer, a.g.e., s.99.

Cemiyetin ismi 1926 yılında Türkiye Turing Kulübü ve 1930 yılında da Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu adını almıştır. Aynı yıl kamu yararına çalışan dernekler arasına girmiştir. Devletin resmi turizm teşkilatı kurulmadığı dönemlerde, tercüman rehberlerinin yetiştirilmesinde, turizm propagandası yapılmasında uzun yıllar önemli görevler yaptı. En önemli faaliyetlerinden birisi, yabancı taşıtların gümrük ödemeden geçici olarak yurda girmesini sağlayan triptik rejimini kurmasıdır. Türkiye'nin turistik tanıtma prospektüs ve afişleri, turistik rehberleri, karayolu haritaları ve turizm inceleme sahasındaki eserler, ilk defa bu kurum tarafından basılmıştır[43]. Bu kurum İkinci Dünya Savaşına kadar ki dönemde yarı resmi olarak Türkiye'deki turizm siyasetini belirlemiş ve yürütmüştür. Görüldüğü gibi Cumhuriyetin ilk yıllarında turizmin ekonomik özelliklerinden ziyade, Türkiye'deki turizm değerlerinin korunması ve bu değerlerin yabancılara tanıtılarak turizmin geliştirilmesi amaç edinilmiştir.

Ülkemizde dış tanıtım ve turizm kavramlarının resmi dile girişi ve bir kamu kuruluşu içinde teşkilatlanması ilk olarak 1934 yılında başlamıştır. 1934 yılında çıkarılan 2444 sayılı "Matbuat Umum Müdürlüğü Teşkilat ve Vazifelerine Dair Kanun" Türkiye'nin dış ülkelerde tanıtma görevini Matbuat Umum Müdürlüğü'ne vermiştir[44].

Turizmin sadece derneklerin etkinlikleriyle sınırlı kalmaması için, 1934 yılında İktisat Vekâleti Teşkilat ve Vazifeleri Hakkında 2450 Sayılı Kanun çıkartılarak, turizm konusunun kamu yönetimi içinde örgütlenmesine karar verilmiştir. Ardından İktisat Vekâleti bünyesindeki Türk ofisine bağlı turizm bürosu kurulmuştur. Türk ofisinin yayın ve tanıtım işlerini yürüten birimi içindeki Turizm Masası önce 1938'de ayrı bir şubeye dönüştürülmüş, 1939 yılında da Ticaret Bakanlığına bağlı bir Turizm Müdürlüğü oluşturulmuştur. 1943 yılında turizm işleri, Başbakanlığa bağlı olarak kurulan Basın - Yayın Genel Müdürlüğü'ne devredilerek, bu kurumun görevleri arasında kabul edilmiştir. 1949 yılından itibaren Basın – Yayın ve Turizm Genel Müdürlüğü adını alarak çalışmalarını sürdüren bu örgüt bünyesinde turizm işlerinde

[43] Ünlüönen, a.g.e., s. 77.
[44] A.e., s. 79.

etkinliği sağlamak amacıyla bir de turizm dairesi oluşturulmuştur[45]. 1949 yılında çıkarılan 5392 sayılı kanunun 17. maddesi uyarınca turizm konusunda alınacak önlemleri görüşmek üzere 19 Aralık 1949 da "1. Turizm Danışma Kurulu" ilk toplantısını yaparak, ulusal turizm politikasının oluşturulması yönünde ilk adımları atmıştır[46].

Ancak, Turizm Dairesi ve paralelinde oluşturulan Turizm Danışma Kurulu, kendilerinden beklenen hizmetleri verememiş, başlangıç döneminin güçlükleri karşısında yeterli etkinliği sağlayamamışlardır. Turizm Dairesinin, 1948 yılında toplanan Birinci Turizm Danışma Kurulunda sunulan rapor ve önerilere dayanarak hazırladığı Turizm Ana Programının, ulusal turizm politikasına bir temel oluşturulması amaçlanmıştır. Ancak, burada belirlenen politikalar uygulanmadığı gibi, daha sonraki yıllarda da yeni bir turizm politikasının belirlenmesine gereken önem verilmemiştir[47].

Turizm politikasının temel ilkelerinin saptanması ve turizmin ulusal ekonomi içindeki yerini almasını sağlayacak girişimlerin hızlandırılması için, 1953 yılında 6086 Sayılı Turizm Müesseseleri Teşvik Kanunu çıkarılmıştır. Turizmde, kamu yönetimi içindeki örgütlenme açısından, yaklaşık on yıl içinde önemli bir noktaya gelinmiştir. 1957 yılında Basın Yayın ve Turizm Vekâleti adıyla kurulan apayrı bir bakanlığın çatısı altında toplanmıştır. Basın Yayın ve Turizm Vekâleti'nin kuruluşundan beş altı yıl sonra, turizm konusunda özgün politikalar oluşturmak ve bunları uygulayabilmek amacıyla 12.07.1968 gün ve 265 Sayılı Yasa ile Turizm ve Tanıtma Bakanlığı kurulmuştur[48].

Cumhuriyetin kuruluşundan 1950 yılına kadar olan dönemde, turizm hareketi hemen hemen yok gibiydi. Bunun birçok sebebi bulunmaktadır. 1950 yılına kadar olan dönemde turizm hareketi sadece ülkemizde değil, dünyada henüz gelişmemişti. Fiziki yapı bakımından Türkiye'nin o dönemlerde karayolları şebekesi son derece iptidai ve limanları da oldukça yetersizdi. Ayrıca yabancı turistlerin konaklamaları için, uygun standartlara sahip oteller, hemen hemen yok denecek kadar azdı. Esasen

---

[45] Turizm Bakanlığı, **Turizm Bakanlığı** (1963-1997), Turizm Eğitimi Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 1997, s. 5.
[46] Kozak, a.g.e., s. 111.
[47] İsmet S. Barutçugil, **Turizm Ekonomisi ve Turizmin Türk Ekonomisindeki Yeri**, İstanbul, 1986, s. 70.
[48] Turizm Bakanlığı, a.g.e., s. 6.

Türkiye, 1939 yılına kadar hemen her bakımdan dışa karşı oldukça kapalı bir ülke konumundaydı. 1939 yılında İkinci Dünya Savaşının başlamasıyla bu durum daha da belirgin olarak devam etmiştir.

Türkiye'de turizmin gelişmeye başlaması 1950 yılından sonraki döneme rastlar. İkinci dünya savaşının bitmesiyle birlikte, dünyada barış döneminin başlaması ve ekonomide liberal düşüncenin hâkim olması, Türkiye'deki genel politikayla birlikte turizm politikalarını da etkilemiştir. Daha önceki dönemde dışa kapalı bir tutum izleyen Türk hükümetleri, bu dönemden sonra dışa açık bir politika izlemeye başlamışlardır.

Ülkemizde turizmin geliştirilmesi amacını güden ilk yasal düzenleme, 1950 yılında kabul edilen 5647 sayılı Turizm Müesseselerini Teşvik Kanunu olmuştur. Bu kanunla birlikte, hangi işletmelerin turizm müesseseleri sayılacakları, yasadaki teşvik tedbirlerinden hangi işletmelerin yararlanacakları, yararlanma koşulları ve işletmelerin denetlenmelerine ilişkin ilkelere ait düzenlemeler belirlenmiştir[49].

Türkiye'de turizm alanında yapılacak yatırımların özendirilmesi konusu ilk olarak 24.03.1950 tarihli Turizm Müesseselerini Teşvik Kanunu ile alınarak Türkiye Emlak Kredi Bankasında bir milyon TL lik bir turizm kredisi fonu oluşturulmuştur[50].

Turizm sektörü için önemli sayılan ve 1953 yılında çıkarılan 6086 Sayılı Turizm Endüstrisini Teşvik Kanunu, turizmin gelişmesine büyük katkı sağlamıştır. Bu kanunla özel girişimcilerin turizm alanına yatırım yapmaları teşvik edilmiş ve turizm yatırımlarının on yıl süreyle vergi muaflığından yararlanmaları hükme bağlanmıştır. Ayrıca bu kanun sayesinde ülkede ilk defa olarak, turizm sektörüne kredi imkânı sağlanacaktır; bu ise İller Bankası kanalıyla Turizm Endüstrisi'ni Teşvik Fonu adı altında bir kredi kaynağı yaratılmasıyla gerçekleştirilmeye çalışılmıştır.
1954 yılında ise 6224 Sayılı Yabancı Sermaye Yatırımlarını Teşvik Kanunu çıkartılarak, yabancı sermayenin de turizm sektörüne girişi kolaylaştırılmaya çalışılmıştır[51].

Türkiye'de turizm alanında gerçekleştirilen bir başka düzenleme ise 1957 yılında 4951 sayılı yasa ile Basın, yayın ve turizm Vekâleti kurulmasıdır. Bu düzenleme ile

---

[49] Kozak, a.g.e., s. 112.
[50] Ertürk, a.g.e., s. 31.
[51] Dinçer, a.g.e., s. 100.

Türkiye'de ilk kez turizm, bakanlık düzeyinde bir organizasyonda temsil edilmeye başlamıştır[52].

Bu dönemde turizm endüstrisini geliştirmeye yönelik bir diğer adım da turizm faaliyetlerinin finansman ihtiyaçlarının karşılanması için, gerekli olan uzman bir kredi kurumunun yaratılması amacıyla 1955 yılında Türkiye Turizm Bankasının kurulmasıdır. Ancak daha sonra finansman ihtiyacının giderek artması ve bankanın turizm endüstrisinde düzenleyici bir görevi yerine getirmesi amacıyla 4.5.1960 tarihli ve 7470 sayılı Kanunla Türkiye Turizm Bankası yerine başta Ziraat Bankası olmak üzere bazı bankaların katılmasıyla on milyon TL sermayeli T.C. Turizm Bankası kurulmuştur. Bu bankanın amaçları arasında turizm yatırımlarının finansmanına yardımcı olmanın yanı sıra iç ve dış turizmi geliştirmeye yönelik olarak çeşitli turistik konaklama tesislerinin kurulması da yer almaktadır.

Bu banka, 1962 yılında 300 milyon TL sermayeli bir kuruluş haline dönüştürülmüştür. Bir yandan AİD (Agency for İnternational Development) tarafından oluşturulan turizm fonlarından Türkiye'ye önemli kaynakların, %4-5 faizli ve 20 yıla kadar vadeli krediler şeklinde aktarılmasını sağlarken diğer yandan da Abant, Kilyos, İstinye, Yeniköy, Akçay, Çeşme, Marmaris ve Uludağ gibi yerlerde Türkiye'deki turizm işletmeleri arasında, önemli yer tutan örnek tesislerin kurulmasını sağlamıştır[53].

1963 yılı, Türkiye'de turizm açısından önemli bir dönüm noktasıdır. Türkiye'de planlı kalkınma döneminin başladığı bu yılda, yalnızca turizm ile ilgilenilmesi amaçlanan Turizm ve Tanıtma Bakanlığı kurulmuştur. İç ve dış turizmi geliştirmek, turizmi ulusal ekonominin verimli bir kesimi haline getirmek, ülkenin turizme elverişli tüm olanaklarını değerlendirmek, turizmle ilgili çalışmaları yapmak, yaptırmak, düzenlemek, özendirmek, yol göstermek, çeşitli çalışmalar arasında uyumu sağlamak ve Türkiye'yi tanıtma hizmetleri yürütmek gibi görevler, 2 Temmuz 1963'te 265 Sayılı kanunla kurulan bir bakanlığa verilmiştir[54].

---

[52] Kozak, a.g.e., s. 113.
[53] Barutçugil, **Turizm Ekonomisi ve Turizmin Türk Ekonomisindeki Yeri**, a.g.e., s.70.
[54] A.e.

1.5.1.3. Planlı Dönemde Turizm Politikaları

Ülkemizde 1960 yılından itibaren ekonomik, sosyal ve kültürel kalkınmanın hızlandırılması, toplumsal ve kültürel dönüşümün uyumlu yönlendirilmesi ve ekonomiye rasyonel kamu müdahalesi ile birlikte kalkınma planlarının hazırlanmasına karar verilmiştir.

1961 Anayasası ile iktisadi, sosyal ve kültürel kalkınmayı demokratik yollarla gerçekleştirmek için, Kalkınma Planlarının hazırlanması hükme bağlanmıştır. Bu amaçlar doğrultusunda 30 Eylül 1960 tarihinde Başbakanlığa bağlı Devlet Planlama Teşkilatı kurulmuştur. Devlet Planlama Teşkilatının görevi ekonomik, sosyal ve kültürel politikaların ve ekonomik politikayı ilgilendiren faaliyetlerin koordinasyonunda hükümete yardımcı olmak ve danışmanlık yapmaktır. 1982 Anayasası da planlı kalkınmayı ve planların devlet tarafından hazırlanmasını hükme bağlamıştır[55].

Planlı dönem; 1963 yılında başlayıp, günümüze kadar devam eden bir süreci kapsamaktadır, bu dönem içersindeki turizm politikalarını, başlıca hedef ve ilkeleri ve sağlanan bazı gelişmeleri beş yıllık planlarda izlemekteyiz.

1963 yılından itibaren karma ekonomi politikası izlenmeye başlamış ve günümüze kadar da uygulamaya konulmuştur. Planlarda belirlenen hedef; ekonominin karma ekonomi ve girişim özgürlüğü esasına dayandırılmasıdır. Bu açıdan, kalkınma planları özel kesim için yol gösterici ve özendirici, kamu kesimi için ise emredici bir nitelik taşımaktadır.

Turizm sektöründe alt yapı yatırımlarının kamu kesimi, üst yapı yatırımlarının da özel kesim tarafından gerçekleştirilmesi öngörülmüştür. Ancak, kamu ve özel kesimin görev ve yetkilerinin açık bir biçimde belirlenememesinden dolayı, pratikte iki kesim faaliyetlerinin birçok kez çakıştığı, böylece iki kesimin de kendilerinden beklenen görevleri tam olarak yerine getirmedikleri görülmektedir[56].

Türkiye'yi ancak sistemli bir politika, turizmde başarıya ulaştırabilir. Fakat Turizm Bakanlığı Bütçe müzakere zabıtları, beş yıllık planlar, günlük gazetelerin bu konudaki şikâyetleri ve diğer Akdeniz ülkeleriyle yapılan istatistikî karşılaştırmalar,

---

[55] www. dpt.gov.tr/must/tarihce.asp-37k (çevrimiçi 25.8.2008).
[56] Karakaya, a.g.e., s. 115.

dördüncü beş yıllık kalkınma planları sonuna kadar, turizm konusunda başarılı olmadığımızı, plan hedeflerine varamadığımızı göstermektedir[57].

Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1963–1967)

Birinci beş yıllık kalkınma planında, turizm alanında izlenecek temel politikalar ve ilkeler; Türkiye'nin ödemeler dengesi açığının kapatılmasında, turizmden daha geniş ölçüde yararlanmak ve ülkemize yönelen turizm talebini, daha iyi değerlendirmek amacıyla zengin tarih ve doğa kaynaklarını da geliştirecek bir biçimde gerekli yatırımların yapılması, tanıtma faaliyetlerine ağırlık verilmesi ve turizm endüstrisinin çeşitli alt dallarının canlandırılması olarak belirlenmiştir. Ayrıca ülke kaynaklarının sınırlı olması sebebiyle turistik yatırımların turizm potansiyeli yüksek olan bölgelerde yoğunlaştırılması öngörülmüş ve bu amaçla çeşitli pazar ve talep araştırmaları yapılmıştır. Turizmi geliştirmek amacıyla diğer ülkelerle ikili turizm anlaşmaları yapılacaktır[58].

Burada ödemeler dengesi açıklarını kapatmak için, dünya turizm talebini Türkiye'ye çekerek ülkemize gelen turistlerin kalış sürelerini uzatmak, daha fazla harcama yapmalarını sağlamak ve iç turizmi arttırmak hedeflenmiştir. Bunların yapılabilmesi için ise, reklâm çalışmalarına ağırlık verilecek, içerde yatırımlar arttırılacak, doğal kaynaklar özenle korunacak ve turizm eğitimine önem verilecektir.

Bu plan döneminde hem kamu kesimi hem de özel kesim, çeşitli turizm yatırımları gerçekleştirmeye çalışsalar da bu konuda istenen hedefe ulaşılamamıştır. Tablo verilerine bakıldığında hedeflenen turist sayısı, nispeten gerçekleşmiş olmasına rağmen, politikada belirtilen turist harcamalarının ve konaklama süresinin uzatılamamış olması nedeniyle dış turizm gelirleri beklentilerin çok altında gerçekleşmiştir.

---

[57] Dinçer, a.g.e., s. 101.
[58] Barutçugil, **Turizm Ekonomisi ve Turizmin Türk Ekonomisindeki Yeri,** a.g.e., s. 71.

Tablo 1.1: 1. Beş Yıllık Kalkınma Planı Hedef ve Dönem Sonu Gerçekleşme Oranları (1963–1967)

Amaçlar	Hedefler	Gerçekleşen	Gerçekleşme %'si
Yabancı Turist Sayısı	1.888.000	1.804.000	96
Gelir $	139 milyon	55 milyon	40
Turistik Yatak Sayısı	24.900	19.045	76
Dış Turizm Giderleri $	117 Milyon	28.8 milyon	25
Kişi Başına Harcama $		23	
Yurt Dışına Çıkan Vatandaş Sayısı		626.869	
Toplam İhracat İçersinde Turizmin Payı		2.5	

Kaynak: Türkiye İstatistik Kurumu

İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1968–1972)

İkinci beş yıllık kalkınma planında, turizme sadece ödemeler dengesindeki açığı kapatan bir ekonomik olay olarak bakılmamakta, turizmin ekonomik, sosyal ve kültürel fonksiyonlarından tam olarak yararlanmak, turizm gelirlerini, yabancı turist sayısını ve ortalama tüketimlerini arttırmak, turizm yatırımlarının kitle turizmine yönelik olması ve iç turizmi geliştirmek hedeflenmiştir. Bu hedefe ulaşabilmek için ise ülkenin dışarıda tanıtımının bakanlık aracılığıyla yapılması, kamu sektörünün alt yapı ve örnek tesis kurmada öncü olmasının sağlanması ve turizm eğitiminin yaygınlaştırılması gerekmektedir. Bununla birlikte bu planda sektördeki teşkilatlanma yeniden düzenlenecek, turistik tanıtmaya ve kredi politikasına yeni bir yön verilecektir. Turizm sektöründeki yatırım politikasında alt yapı tesisleri, örnek tesisler kamu sektörünce ele alınacak ve diğer turistik yatırımlar ise özel sektörce yapılacaktır[59].

[59] D.P.T., **İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı**, 1968-1972, Ankara, 1968, s. 593.

Ayrıca bu planda turizm yatırımları, turistik potansiyeli yüksek bölgeler içindeki belli yörelerde yoğunlaştırılacak, kitle turizmine uygun konaklama ve ulaşım imkânları sağlanacak, bu yatırımların kredi yoluyla, mali ve hukuki tedbirlerle desteklenerek, fiziki plana göre yapılmaları gerçekleştirilecektir[60]. Böylece turizm faaliyetlerinin ülkenin her tarafına dağılması önlenecek, alt ve üst yapı bakımından bazı verimsiz yatırımlarda kaçarak Akdeniz, Göreme, Uludağ, Güney Ege ve kısmen de Marmara Bölgesinde fiziksel çalışmaya gidilecek ve turizm faaliyetleri belirli noktalarda toplanarak, daha verimli hale getirilecektir[61].

[60] A.e.
[61] Dinçer, a.g.e., s. 103.

Tablo 2.1: 2. Beş Yıllık Kalkınma Planı Hedef ve Dönem Sonu Gerçekleşme Oranları (1968–1972)

Amaçlar	Hedefler	Gerçekleşen	Gerçekleşme Oranı %
Yabancı Turist Sayısı	4.828.000	3.982.983	82
Gelir $	422 milyon	279 milyon	66
Turistik Yatak Sayısı	175.018	34.628	20
Dış Turizm Giderleri $	275 milyon	225 milyon	82
Kişi Başına Harcama $		100.2	
Yurt Dışına Çıkan Vatandaş Sayısı	1.512.000	2.602.131	72
Toplam İhracat İçesinde Turizmin payı		12.5	

Kaynak: Türkiye İstatistik Kurumu

Tablodaki verilere bakıldığında, en önemli değişimin kişi başına harcama oranlarında olduğu görülmektedir, bu durum aynı zamanda toplam ihracat içersinde turizmin payını da doğrudan etkilemektedir. Bir önceki plan döneminde kişi başı harcama 23$ iken, 2. Beş Yıllık Kalkınma Planı sonunda bu rakam yaklaşık % 430 kat artarak 100$'a yükselmiş ve turizm gelirlerinin toplam ihracat içersindeki payı %2,5'tan %12,5'a yükselmiştir. Bunların dışında hedeflerin dışında kalınsa da en azından artan bir ivmenin yıllar itibariyle devam etmesini gelişme olarak değerlendirmek mümkündür.

Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı (1973–1977)

Üçüncü beş yıllık kalkınma planında ise, iç turizmi, dış turizmi ve sosyal turizmi geliştirmek, yabancı yatırımlara özel sektörün yardımcı olmada yetersiz kalması durumunda, devletin devreye girmesi ve sektörün tüm organizasyonunun ve kamu denetiminin kitle turizm esaslarına göre yürütmek hedeflenmiştir.

Buna ilave olarak kıyıların, turistik ve ulusal park niteliğindeki alanların toplum yararına kullanılması, turizm sektörünün kredi gereksiniminin Turizm Bankası yanı sıra genel banka sistemi kaynaklarından da karşılanmasına imkân verilmesi, sosyal turizmin gelişmesine önem verilmesi ve turizmin hızla geliştiği bölgelerde düzensiz yerleşmenin önlenmesi amacıyla fiziksel planlama çalışmalarının yoğunlaştırılması da, bu dönemin temel politikaları olarak benimsenmiştir[62].

Bu hedeflere ulaşmak için ise; turistik yatırımlar öncelikli yörelere kaydırılacak, sosyal turizmi canlandırmak için kamu tesisleri dış turizme açılacak, beceriye dayanan turizm eğitimine önem verilecek, konaklama tesislerinde turizm eğitimi almış personel çalıştırılacak ve yabancı yatırımlara da imkân verilecektir.

[62] Barutçugil,**Turizm Ekonomisi ve Turizmin Türk Ekonomisindeki Yeri,** a.g.e., s. 72.

Tablo 3.1: 3. Beş Yıllık Kalkınma Planı Hedef ve Dönem Sonu Gerçekleşme Oranları (1973- 1977)

Amaçlar	Hedefler	Gerçekleşen	Gerçekleşme Oranı%
Yabancı Turist Sayısı	8.051.000	7.329.991	91
Gelir $	669.7 milyon	951.5 milyon	45
Turistik Yatak Sayısı	229.468	50.359	22
Dış Turizm Giderleri $	402.9 milyon	876.2 milyon	118
Kişi Başına Harcama $		123.3	

Kaynak: Türkiye İstatistik Kurumu

Siyasi ve sosyal iç karışıklık ortamındaki bu süreçte, plan sonu itibariyle, yatak sayısındaki hedefler hariç diğerlerinde önceki yıllardan devam eden bir artış trendinin az da olsa devam ettiği görülmektedir. Beklenen turist sayısı bakımından hedefler hemen hemen tutturulmuştur. Ancak dış turizm giderlerinde çok ciddi bir artışın yaşandığını da görmek mümkündür. Bunun nedenleri arasında dönemin tamamı dikkate alındığında Kıbrıs Çıkarması, terör ve siyasi kavgalar nedeniyle ülke dışına çıkanların sayısındaki artış sayılmaktadır. Önceki dönemde plan sonu itibariyle harcama miktarında % 430'luk bir artış sağlanabilmişken bu dönem sonunda sadece % 23'lük bir artış görüldüğü için, bir önceki döneme göre turist başına harcama oranlarında başarılı bir süreç yaşanmadığı görülmektedir.

Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı (1979–1983)

Bu planda geçmiş dönemlerde izlenen politikaların ve elde edinilen tecrübelerin ışığında bir dizi temel ilke ve politika getirerek, daha önce belirtilen sorunların ve eksikliklerin giderilmesi amaçlanmıştır. Bu temel ilke ve politikaların bazıları şunlardır[63]:

[63] Barutçugil, a.g.e., s. 78.

- Sektörün işleyişi, öncelikle kitle turizmi ilkesine göre düzenlenecektir. Kitle turizmi, özellikle önceliği olan yörelerde ülkenin alt yapı ve turistik üst yapısına paralel olarak geliştirilecektir.
- Turizm yatırım ve işletmeciliğinde kamunun etkinliği arttırılacak; özel kesim, yabancı sermaye ve küçük tasarrufların yatırımlara dönüştürülmesi özendirilecektir. Bu yolla özellikle konaklama kapasitesinin arttırılmasına çalışılacaktır.
- Uluslararası optimal büyüklüklerin altında olmamak koşulu ile yabancı turizm yatırımcılarının yatırımları, sermaye paylarına bakılmaksızın özendirilecektir. Yabancı işleticilerin ülkedeki turistik tesisleri işletmesine izin verilecek ve yabancı uyruklu iş gören çalıştırılmasına kolaylık getirilecektir.
- Kamu kuruluşlarına ait kamplar, dinlenme tesisleri ve turistik yörelerdeki eğitim tesislerindeki yatak kapasitelerinin tek merkezden yönetimi ve bu tesislerden daha geniş kitlelerin yararlanması sağlanacaktır. Bu amaçla öncelikle nitelikleri, dış turizme açılmaya uygun olanlar ele alınacaktır.
- Tek bir merkez tarafından yönetilen ve denetlenen yatak kapasitesinin etkin bir biçimde pazarlanabilmesini sağlamak amacı ile Turizm Bankası, Türk Hava Yolları, Devlet Hava Meydanları ve Limanlar Genel Müdürlükleri arasında işbirliği yapılacak; mevsim içi uçak filosunun arttırılması ile charter seferleri düzenlenecek ve fiyatlandırmada Turizm ve Tanıtma Bakanlığının görüşü alınacaktır.
- Turistlere ve günübirlikçilere, Türkiye'de kalacağı gün başına önceden belirlenecek miktarlarda döviz bozdurma zorunluluğu getirilecektir.
- Bireysel dış turizmin gereksinimleri göz önünde bulundurularak, ana güzergâhlar üzerinde belirli aralıklarla servis çekirdekleri oluşturulacak ve bunların Turizm ve Tanıtma Bakanlığının sürekli denetimi altında işlerliği sağlanacaktır.
- Yılın belirli aylarında yığılma gösteren talebin dengeli dağılımını sağlamak amacı ile yönlendirici önlemler alınacak ve gerekli yatırımlar yapılacaktır.

- Giriş kapılarındaki yığılmaları önlemek amacı ile gerekli tüm önlemler alınacak ve geçiş işlemleri kolaylaştırılacaktır.
- Turizm eğitimi politikası yeniden gözden geçirilerek, ülke gereksinimlerini karşılayacak biçimde yönlendirilecektir. Gerekli koordinasyon Turizm ve tanıtma bakanlığınca sağlanacaktır.
- Turizm istatistikleri geliştirilecek ve veri derlemede gerekli koordinasyon sağlanacaktır.

Bu ilke ve politikaların birçoğu, plan dönemi içersinde etkin bir biçimde uygulanamamıştır. Bu plan dönemi sonunda giriş kapılarındaki tıkanıklık yeterince azaltılamamış, gereksiz istatistik bilgi formlarının ve bürokrasinin ortadan kaldırılması sağlanamamış ve kamu kuruluşlarına ait konaklama kapasitesi, öngörüldüğü gibi geniş kitlelere ve dış turizme açılamamıştır. Turizm talebinin daha geniş bir döneme yayılması konusunda ise kayda değer bir aşama elde edilememiştir. Ayrıca dış tanıtıma ve turizm ürünlerinin pazarlanmasına yeterince önem verilememiş ve yabancı sermayenin turizm endüstrisinde, istenen düzeyde yatırım yapması sağlanamamıştır.

Tablo 4.1: 4. Beş Yıllık Kalkınma Planı Hedef ve Dönem Sonu Gerçekleşme Oranları (1979–1983)

Amaçlar	Hedefler	Gerçekleşen	Gerçekleşme Oranı %
Yabancı Turist Sayısı	13.842.000	7.233.000	52
Gelir $	2.418 milyar	1.777 milyar	73
Turistik Yatak Sayısı	269.468	65.934	24
Yurt Dışına Çıkanların Sayısı	4.923.000	6.546.666	33
Toplam İhracat İçinde Turizmin payı		11	11

Kaynak: Türkiye İstatistik Kurumu

12 Eylül 1980 öncesinde Türkiye'nin içinde bulunduğu karışık ortam, turist girişini de olumsuz yönde etkilemiştir. Dördüncü plan döneminde, turist sayısındaki belirgin düşüşler, turizm gelirlerinin toplam ihracat içersindeki payını da düşürmüştür.

Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1985–1989)

Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı döneminde Türkiye'de turizmin geliştirilmesi amacıyla şu ilkeler benimsenmiştir[64].

- Türkiye'nin tabii, tarihi, arkeolojik ve kültürel varlığı, kış, av ve su sporları, festival, sağlık ve gençlik turizmi ile mevcut diğer turizm potansiyeli, ekolojik dengeyi koruma, çevreyi temiz ve sağlıklı tutma ve güzelleştirme ilkeleri doğrultusunda değerlendirilecektir.

[64] D.P.T. **Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1985-1989)**, Ankara, 1989, s. 120.

- Türkiye, OECD ve OPEC ülkelerinin yanı sıra Balkan ve Üçüncü Dünya ilkeleri ile turistik ilişkilerini geliştirecektir.
- Kitle turizmine öncelik verilecek ancak bireysel turizm de ihmal edilmeyecektir. Çalışanların en uygun şartlarda tatil yapmaları ve dinlenmeleri sağlanacaktır.
- Turizm hareketleri ile ilgili istatistik verilerin yetersizliği dikkate alınarak, yurda gelen yabancılar ve işçi aileleri ile yurt dışına çıkan vatandaşlar konusunda ayrıntılı ve güncel bilgilerin toplanmasında modern teknik imkânlardan yararlanılacak ve iç turizm hareketleri ile ilgili bilgiler de sağlanmaya çalışılacaktır.
- Doğal ve kültürel çevre değerlerinin turizm amaçlı kullanımından koruma stratejileri ile turizm geliştirme stratejilerinin entegrasyonu sağlanacaktır. Turizm kaynakları envanteri ile fiziksel planlama çalışmalarında ilgili kamu kuruluşları, bilim kurumları, gönüllü kuruluşlar ve özel sektör kurumları arasında iş birliği sağlanacaktır.
- Turizm bankasının doğrudan yatırım yapması yerine fonların kredi olarak kullandırılması tercih olunacaktır.

Tablo 5.1: 5. Beş Yıllık Kalkınma Planı Süresince Yıllar İtibariyle Gerçekleşen Turist Sayıları (1985-1989)

	1985	1986	1987	1988	1989
Yatak Sayısı	85.998	92.129	106.214	122.306	146.086
Yabancı Turist Sayısı	2.190.217	2.397.282	2.906.065	4.265.197	4.516.077
Turizm Gelirleri	1.094	950	1.476	2.355	2.557

Kaynak: Türkiye İstatistik Kurumu, Hazine Müsteşarlığı Teşvik ve Uygulama Genel Müdürlüğü

Bu plan döneminden sonra, hedefler daha çok yıllık olarak tespit edilmiştir. 1989 yılından itibaren gerek turist sayısı gerek elde edilen döviz olsun hedeflerin üzerine çıkılmıştır. Hedeflerin aşılmasında devletin sağlamış olduğu teşviklerin büyük rolü bulunmaktadır. 1984 yılından sonra, turizmde bir hareketlilik görülmektedir. Bunun nedenleri ise; 24 Ocak kararlarından sonra turizm sektöründeki yatırım paylarının artması, uluslararası taşımacılık fiyatlarında yapılan indirimler, ülkede uygulana fiyat politikası, yurt dışındaki tanıtım faaliyetlerindeki olumlu gelişmeler, sektöre getirilen özendirici teşvikler ve ekonomide dışa dönük uygulanan devlet politikasıdır[65].

Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planı(1990–1994)

Altıncı beş yıllık kalkınma planında ilkeler ve politikalarda diğer kalkınma planlarından daha çok turizme değer verildiği, turizm sektörünün ekonominin bel kemiğini oluşturduğu görülmektedir. Konaklama kapasitesinin yanı sıra, seyahat acenteciliği ve tur operatörlüğü de geliştirilmeye çalışılmakta, alternatif turizm çeşitlerinin destekleneceği belirtilmektedir[66].

Bu plan döneminde Türkiye'de turizmin kalkınması için şu ilke ve politikalar hedeflenmiştir[67].

- Sektörde kış, av ve su sporları ile festival, sağlık, gençlik, kongre, termal, golf ve üçüncü yaş turizmini daha cazip hale getirecek teşvik politikaları geliştirilecektir.
- Turizm sektörüne doğrudan ve dolaylı olarak hizmet verenlerin sayıca yeterli düzeye getirilmesi ve eğitilmek suretiyle bilgi ve becerilerinin arttırılması sağlanacaktır.
- Turizm alt ve üst yapısının nitelik ve niceliğinin yükseltilmesine önem verilecektir.
- İnsanlığın kültür ve tabiat mirası durumundaki değerler etkin şekilde korunacak, çevre ile kültür peyzajı ilkeleri esas alınarak turizm faaliyet ve yatırımları planlanacak ve uygulanacaktır.

---

[65] Fazıl Şenol, Mehmet Kaşlı, " Planlı Dönemlerde Türk Turizm Politikası ve Sürecin Analizi", T.C. Sakarya Üniversitesi Karasu Meslek Yüksek Okulu 1. Ulusal Türkiye Turizmi Kongresi, Eylül, 2007, s. 44.

[66] Dinçer, a.g.e., s. 108.

[67] D.P.T., **Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planı 1990-1994**, Yayın No:2194, Ankara, 1989, ss. 281–282.

- Charter taşımacılığı geliştirilecek ve yerli seyahat acentelerinin tur operatörlüğü teşvik edilecektir.
- Mevcut tesislerin de doluluk oranlarını arttırıcı, faaliyet mevsimini uzatıcı ve nitelik yükseltici önlemler alınacaktır.
- Doğal güzelliklerin ve kültürel değerlerin korunmasına öncelik verilecek, belirli sahaların korunmaya alınarak turizme açılması teşvik edilecektir.
- Turistik tesis işletmeciliği geliştirilecek, küçük kapasiteli tesisler ve aile işletmeciliği teşvik edilecektir.
- Toplumun en uygun ve sağlıklı şartlarda tatil yapması sağlanacaktır.

Tablo 6.1: 1990–1994 Yılları Gelen Turist Sayıları ve Gelirin Yıllara Göre Dağılımı

Yıllar	Turist Sayısı	Yıllık % Değişim	Turizm Geliri (milyon $)	Yıllık % Değişim
1991	5.517.897	2.4	2.654	—17.7
1992	7.076.096	28.2	3.639	37.1
1993	6.500.638	—8.1	3.959	8.8
1994	6.670.618	2.6	4.321	9.1
Toplam	25.756.449		14.573	

Kaynak: http.//www.ttyd.org.tr (12.11.2007)

Tablo incelendiğinde, en olumlu yılın 1992 yılı olduğu görülmektedir. 1992 tarihindeki turist sayısı, bir önceki yıla göre %28 oranında bir artış göstermiştir. 1991 senesindeki eksi yöndeki değişimin Körfez Savaşı nedeniyle olduğunu ve 1992 yılındaki artışında krizin sona ermesinin bir sonucu olduğunu söylemek mümkündür.

Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1995–1999)

Bu plan döneminde de genel olarak şu hedefler belirlenmiştir[68].

- Yedinci beş yıllık kalkınma planı döneminde mevcut üst yapılardan daha etkin yararlanmak
- Doğal sermayenin korunmasını esas almak
- Küçük ölçekli işletmelerin gelişmesine öncelik vermek
- Turizmin çeşitlendirilmesi ve dağılımı etkinliklerine devam etmek
- Turizmin yoğunlaştığı bölgelerden turizm ile ilgili kararlara yerel yönetimlerin ve halkın, tanıtma ve pazarlama etkinliklerinin geliştirilmesinde finansmana kamunun yanı sıra özel sektörün, teknik alt yapının finansmanına ise kullanıcıların katılımını sağlamak
- Sektörde hizmet kalitesinin yükseltilmesi için, sertifikasyon sistemine geçilmesini gerçekleştirmek.

Ayrıca bu planda, aile işletmeciliğinin geliştirilmesi, turizmin tüm yıla yayılmasının sağlanması, turizm eğitiminde kalitenin artırılması ve dış pazarda sürekli değişen tüketici isteklerinin de dikkate alınması hedeflenmiştir. Bunun yanı sıra, Turizm Bakanlığı'ndan izin alınmadan hiçbir turistik tesisin açılmasına izin verilmemesi, seyahat acentelerine yurt dışı operatörlüğüne geçebilmeleri için özendirici teşvikler getirilmesi, büyük şehirlerde kongre turizmine yönelik merkezlerin yapılmasına hız verilmesi, limanların ve hava alanlarının kapasitesinin artırılması ve yurt içi fiyatların yurt dışı fiyatlardan %25 ucuz tutulması, büyük eğlence merkezleri kurulması, düşük faizli tatil kredilerinin ve taksitli tatil imkânlarının sağlanması ve kıyılarda atık su, çöp ve alt yapı sorunlarının çözülmesi yönünde tavsiyeler ve hedefler açıklanmaktadır [69].

Yine bu plan içerisinde Güney Antalya Side Turizm Gelişim Projesi, ATAK (Akdeniz-Ege Turizm Altyapısı ve Kıyı Yönetimi Projesi), Mavi Bayrak Kampanyası, Kapadokya ve GAP bölgesi Mahalli İdarelerine Teknik Alt Yapı

---

[68] Turizm Bakanlığı, Turizm Bakanlığı (1963-1997) Turizm Eğitimi Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 1997, s. 41.

[69] D.P.T **Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı Turizm Sektörü İhtisas Komisyonu İşletmecilik Alt Komisyon Özel Raporu**, 1994, 2-3;Kalkınma Dergisi, TKB Yay., 1994:30.

Donanımı Destek Projesi, Turizm Çeşitlerini Artırma Projesi gibi pek çok projenin de uygulamaya geçirilmesi düşünülmüştür. Planda, 1999 yılı sonu itibariyle hedeflerle gerçekleşme oranları arasında büyük farkların olduğu görülmektedir. Bunun nedenleri ise görünürde 1999 Marmara depreminin olduğu söylense de asıl neden siyasi ve ekonomik olarak yaşanan güvensizliktir. 1999 yılında ülkemize gelmesi beklenen yabancı turist sayısı 15 milyon iken bu rakam yaklaşık 7,5 milyon civarında kalmış ve 1995 yılı için belirlenen hedefe ise ancak on yıl sonra ulaşılabilmiştir[70].

Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (2001–2005)

2001–2005 yıllarını kapsayan ve D.P.T tarafından hazırlanan sekizinci beş yıllık kalkınma planda amaçlar, ilkeler ve politikalar ise şöyledir[71].

- Turizm sektörünün direncini arttıracak önlemler alınarak, kriz dönemlerinde ayakta kalabilen, kendi kaynağını yaratabilen ve öz denetim yapabilen bir yapıya kavuşturulması sağlanacaktır.
- Turizm hizmetlerinde ve buna bağlı olarak müşteri profilinde, niteliğin yükseltilmesi birinci önceliğe sahiptir. Bu öncelikten sayısal hedefler adına ödün verilmemesine özen gösterilecektir.
- Sektörle ilgili tüm yatırımların doğal, tarihsel, sosyal ve kültürel çevreyi koruyucu ve geliştirici bir yaklaşım içinde ele alınmasına ağırlık verilecektir.
- Turizm eğitimi ve kalitesinde standardizasyonu, verimlilik ve iş kalitesinin gelişmesini ve istihdam için gerekli beceri düzeylerinin belirlenmesini sağlayacak sertifikasyon sistemi getirilecektir.
- Turizmin mevsimlik ve coğrafi dağılımını iyileştirmek ve dış pazarlarda değişen tüketici tercihleri dikkate alınarak potansiyel alanlar yaratmak amacıyla golf, kış, termal, yat, kongre ve ekoturizm alanlarında geliştirme faaliyetlerine devam edilecektir.

---

[70] Şenol;Kaşlı, a.g.e., s. 46.

[71] D.P.T., **Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (2001-2005) 2004 Yılı Programı**, Ankara, 2003, ss. 238–239.

- Turizmde dış tanıtım stratejilerinin belirlenmesi, uygulamanın izlenmesi, denetimi ve finansmanına turizm işletmelerinin katılımını sağlayacak yeni yapılanma ile ilgili çalışmalar tamamlanacaktır.
- Turizmin yaygınlaştığı bölgelerde, teknik altyapı yatırımlarının halkın, yerel yönetimlerin ve diğer kullanıcıların katılımı ile gerçekleştirilmesi amacıyla, Akdeniz-Ege Turizm Altyapısı ve Kıyı Yönetimi (ATAK) Projesi çerçevesinde, öncelikli havzalarda uygulamalar sürdürülecektir.
- Kullanan öder-kirleten öder ilkesi uyarınca kamu eliyle yapılacak teknik altyapının finansmanına, kullanıcıların katılımı sağlanacaktır.

Tablo 7.1: 7. ve 8. Beş Yıllık Kalkınma Planlarında Tahmini Turist Sayısı ve Gerçekleşme Oranları

Amaç	1995 Durum	1999 Durum	2000 Tahmin	2005 Tahmin	Yıllık % Artış	
					7.Plan Dönemi	8. Plan Dönemi
Yabancı. Turist Sayısı	7.727	7.487	9.000	13.600	3.1	8.6
Turizm Geliri (milyar $)	4.957	5.203	7.200	11.627	7.8	10.1
Dış Turizm Giderleri $	912.000	1.471	1.850	3.690	15.2	14.8
Yurt Dışına Çıkan Vatandaş	3.981	4.758	5.000	8.500	4.7	11.2

Kaynak: T.C. Merkez Bankası, 2000

2000 yılında ülkemize gelmesi beklenen turist sayısı 9 milyon iken, tahminler %3,1 aşılarak 10,4 milyon turist ülkemize gelmiştir. Turizm gelirleri tahmini 7,2

milyar dolar iken, gerçekleşen 7,6 milyar dolarla hedefler aşılmıştır. 2005 yılında 13.600 turist hedeflenirken bu yılın sonunda gelen turist sayısı 21.124.586 ile büyük bir ivme yakalamış ve hedeflerin çok üstüne çıkılmıştır.

Dokuzuncu Beş Yıllık Kalkınma Planı (2007–2013)

2007–2013 yılları arasını kapsayan bu plan, "Türkiye'nin Turizm Eylem Planı"nı oluştururken, uluslar arası rekabetin ve değişimin yoğunlaştığı bir döneme rastlamaktadır. Plan bu yönüyle de, ülkemizin her alanda gerçekleştireceği dönüşümleri ortaya koyan temel bir dokümandır. Bu plan, "istikrar içerisinde büyüyen, gelirini daha adil paylaşan, küresel ölçüde rekabet gücüne sahip, bilgi toplumuna dönüşen ve AB'ye üyelik için uyum sürecini tamamlamış bir Türkiye" vizyonu ve sonraki konular içerisinde değinilecek olan Uzun Vadeli Strateji (2001–2023) çerçevesinde hazırlanmıştır. Burada belirtmek gerekirse, 5339 sayılı yasa ile 2005 yılı sonunda tamamlanan dokuzuncu beş yıllık kalkınma planı, AB mali takvimini (2007–2013) içerisine alabilmesi amacıyla yedi yıllık bir zaman aralığı için belirlenmiş ve bu sebepten ötürü 2006 yılı plan dışında tutulmuştur.[72]

2006 yılında ülkemize gelen turist sayısı 19,8 milyon, turizm gelirleri 16,9 milyar dolar olarak gerçekleşmiş, OECD ülkelerinden ve Doğu Avrupa ülkelerinden gelen ziyaretçi sayısında da önemli artışlar kaydedilmiştir. Ülkemize gelen yabancı ziyaretçilerin yüzde 59,4'ü OECD, yüzde 28,2'si Doğu Avrupa ülkelerindendir. 2006 yılında ülkemize en çok ziyaretçi gönderen ülke sıralamasında Almanya yüzde 18,7 ile birinci, Rusya Federasyonu yüzde 10 ile ikinci, İngiltere ise yüzde 8,5 ile üçüncü sıradadır. 2007 yılında ülkemize gelen turist sayısının 22 milyon, turizm gelirlerinin ise 18,6 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. Bu plan döneminde de mevcut durum ise şöyledir;[73]

- Turizmin mevsimlik ve coğrafi dağılımını iyileştirmek ve dış pazarlarda değişen tüketici tercihleri dikkate alınarak yeni turizm gelişim alanları yaratmak üzere, golf, termal, kongre, kış, kruvaziyer, sağlık turizmi ve eko-turizmle ilgili yönlendirme faaliyetleri sürdürülmektedir. Ancak kıyı bölgelerine yönelik yapılaşma baskısı ve yoğun talep devam etmektedir.

---

[72] Resmi Gazete 2006, Dokuzuncu Kalkınma Planı (2007- 20139 (çevrimiçi) *ekutup.dpt.gov.tr/plan/plan9.pdf (15.11.2007)s. 1.*

[73] D.P.T., **Dokuzuncu Kalkınma Planı (2007-2013) 2008 Yılı Programı**, Ankara, 2007, ss. 179-180.

- Turizmin yoğunlaştığı Ege ve Akdeniz kıyılarında çevre bozulmasının önlenmesi ve turizm altyapılarının tamamlanması amacıyla başlatılan ATAK projesinin uygulanmasında, dış kredi kullanımı ve yerel yönetimlerin organizasyonuna ilişkin sorunlar yaşanmaktadır.
- Turizm eğitiminde belgelendirme, mesleki eğitimde standardizasyonu, değerlendirmenin devlet ve sektör kuruluşları tarafından ortaklaşa yapılmasını, uluslar arası kriterlere göre verimlilik, iş kalitesinin gelişmesini ve istihdam için gerekli olan beceri düzeyinin belirlenmesini sağlamaktadır. Ancak turizm sektöründe belgelendirme sistemine henüz geçilememiştir.
- Dünya turizm örgütü araştırma sonuçları, araştırma yapılan ülkelerin büyük bir bölümünde, dış turizmin tanıtılması amacıyla kamu ve özel sektörün bir araya gelerek ulusal turizm örgütleri kurduğunu göstermektedir. Ülkemizde de dış tanıtım ve pazarlama konusundaki bu tür örgütlenmelere ihtiyaç duyulmaktadır

Tablo8.1: 9. Beş Yıllık Kalkınma Planında Turizm Hedefleri

	2006	2013	2007-2013*
Turist Sayısı (milyon)	23	38	7.4
Turizm Gelirleri (milyar$)	19.6	36.4	9.3

Kaynak: Resmi Gazete, 2006
* Yıllık ortalama yüzde artış oranıdır.

Tablodaki veriler incelendiğinde, 9. Beş Yıllık kalkınma Planı dönemi sonunda turizm gelirlerinin 36,4 milyar dolara, ziyaretçi sayısının ise 38 milyona ulaşacağı tahmin edilmektedir. Plan dışında tutulan 2006 yılı için 23 milyon turistin gelmesi tahmin edilmiştir; ancak yılsonu itibariyle yaklaşık 19 milyon turistin gelmesi bir önceki yılla kıyaslandığında, 2006 yılı turizmde kayıp yılı olarak yaşanmıştır. Bu plan döneminde hedefler daha çok plan sonu dönemine göre düşünülmüştür. Bu

sebeple 2013 yılı itibariyle yılda ülkemizi 38 milyon turistin ziyaret etmesi hedeflenmektedir.

1.5.1.3.1.Planlı Dönemler Sürecinin Analizi

Uygulamaya konulan beş yıllık kalkınma planları incelendiğinde, Türkiye Turizm Politikasının amaçları şu şekilde özetlenebilir.

- Potansiyel turizm kaynaklarını en verimli biçimde kullanmak,
- Turist ve yerel halk için en iyi toplumsal ortamın oluşturulması, insanlarımızın mutluluğu için evrensel değerlere uyum sağlanmasına katkıda bulunmak,
- Doğal ve kültürel değerlerin korunması ve geliştirilmesinde dengenin kurulmasını sağlamak,
- Turizm gelirlerinin ödemeler dengesindeki payının artmasını sağlamak.

Türk turizminde, planlı dönem içersinde zaman zaman kesintiye uğrasa da turizmi destekleyici politikalar sonucunda önemli aşamalar sağlanmıştır.1980'lerin ikinci yarısından itibaren Türkiye, turizmi teşvik yasalarıyla birlikte gelişme içerisine girerek dünyada bilinen bir tatil ülkesi durumuna gelmeye başlamıştır. 2005 yılı itibariyle de en çok turist çeken ülkeler sıralamasında dünyada dokuzuncu ve turizm gelirleri sıralamasında ise sekizinci sıraya yükselmiştir. Ayrıca Türk turizmi, artan büyüme grafiğiyle yıllık ortalama turist sayısındaki artış bakımından dünyada birinci sırayı yakalamıştır. Bununla beraber Dünya Turizm Örgütü'nün (WTO) yayınladığı istatistiklere göre (2006) Türkiye, dünya turist sayısının %2,5'ini ağırlamakta ve bu oran ülkemizin turist sayısı ve gelirleri bakımından dünyada ilk on ülke içerisinde olduğumuzu göstermektedir[74].

Türk turizminin gelişmesi için politik açıdan bir takım yorum ve görüşler şu şekildedir[75];

- Çevreyi korumak amacıyla alınan kanun ve yönetmelikler, herkes tarafından uygulanmalıdır.

---

[74] Şenol;Kaşlı, a.g.e, s. 50.
[75] A.e., s. 56.

- Türkiye'de faaliyet gösteren yerli şirketlerle birlikte ülkemize en çok turist gönderen ülkelerde faaliyet gösteren tur operatörleri ve uçak şirketleri de teşvik ve destekler verilirken dikkate alınmalıdır.
- Artık tatilcilerin tercihleri deniz-kum-güneş (3S) üçlüsünden eğlence-eğitim-çevre (3E) üçlüsüne dönüşmüştür. Bu sebepten dolayı ülkemizde turizm faaliyetlerini sezonluk olmaktan çıkararak tüm bir yıla yaymak gerekmektedir.
- Turistik ürün tanıtımında, yörenin ve ürünün hazır olup olmadığı incelenmeli ve üretilecek politikalar bu yerlerin istismarına meydan vermemelidir.
- Politikalarda dinamik bir anlayış hâkim olmalı, ayrıca tüketicinin ihtiyaçları, alışkanlıkları, ödeme gücü ve zaafları göz önünde bulundurulmakla beraber müşterilere karşı tutum ve davranışları düzenleyici ve kalıcı fiyat istikrarını sağlayıcı bir takım tedbirlerin alınması gerekir.
- Kalkınma planlarında, kalite ve hizmet standardı ile ilgili istenen yönde bir gelişme sağlanamamıştır. Bu alanda atılacak en önemli adım, turistik tesislerde çalıştırılacak toplam personelin belli bir oranının (ki bu oran en az %25 olmalıdır- çünkü bu oran halen ülkemizde %5 ten daha azdır) turizmle ilgili yüksek eğitim almış personelden oluşması zorunluluğunun getirilmesi ve denetimi konusunda da gereken hassasiyetin gösterilmesi olacaktır. Ülkemizde sadece böyle bir uygulamanın olması bile üniversitelerin turizm programlarından mezun olan öğrencilerimizin ve hatta beş yıl sonra mezun olacak olanların bile işinin hazır olması anlamına gelmektedir ki zaten çalışanların alan sertifikasına sahip olma zorunluluğu AB uyum yasalarının da getirdiği bir sonuçtur. Yine " turizm belgeli tesislerde 21 yaşından küçüklerin çalıştırılması o yerin en büyük mülki amirinin iznine bağlıdır."82634 Sayılı Turizmi Teşvik Kanunu Mad:18/b) ifadesi bugünün gerçekleriyle çelişmekte ve yeniden düzenlenmesi gerekmektedir. Zira uygulamalara bakıldığında bu maddenin işletilebilirliğinin mümkün olmadığı görülecektir. Özellikle de sezonda stajyerler başta olmak üzere tüm otellerde yeni işe alınanların yaş ortalaması yirminin altında olmaktadır.

- Turizm politikalarında başarının yolu süreklilikten geçmektedir. Turizmden sağlanan bu başarıyı devam ettirebilmek amacıyla turistlerin ülkemize hangi nedenlerle geldikleri ve ne gibi faktörlerden etkilendiklerini ortaya koyan araştırmaların düzenli aralıklarla tekrarlanması gerekmektedir. Böylelikle nedenler bilindiğinde politikaları belirlemek ve uygulamada başarıyı yakalamak kolaylaşacaktır.

1.5.1.3.2. Turizm Planlarının Bölgesel Kalkınma Açısından Katkıları

Gelir dağılımında adaletsizliğin ve yoksulluğun temel nedenleri, bölgelerarası gelişmişlik farklılıklarıdır. Ekonomik yönden, kaynakların dağılımında sektörler arasında ve coğrafi bölgeler arasında dengesizliklerin bulunması sosyal, siyasal ve kültürel sorunları da beraberinde getirmektedir. Türkiye'de 17. yüzyıldan itibaren gelişmiş ülkelerin hammadde sağlamaya yönelik kısmi ticari entegrasyon faktörü ile bazı Batı ve Güney illerinde odaklanan ekonomik gelişmeler Doğu, Güneydoğu, Karadeniz ve İç Anadolu bölgeleri aleyhine farklılıkların başlamasına neden olmuştur. Ayrıca 1950'lerin liberal ekonomi ve 1970'lein planlı kalkınma politikaları da gelişmişlik farklarını Batı bölgeleri lehine arttırmıştır[76].

Bölgelerarası gelişmişlik farklarının (coğrafi, tarihi, ekonomik ve sosyo-kültürel) çok çeşitli sebepleri bulunmakla birlikte, bunlardan en önemlisi coğrafi nedenlerdir. Ülkemizde iklim, bitki örtüsü, yüzey şekilleri ve yükseklik farklılıkları gibi faktörler incelendiğinde geri kalmış bölgelerimiz olan Doğu Anadolu, Güneydoğu Anadolu ve Doğu Karadeniz Bölgeleri diğer tüm bölgelere göre dezavantajlı bir durumdadır. Türkiye'de gelişmişlik düzeyleri ve sorunlarının benzerlikleri açısından, görece gelişmiş bölgeler ve görece geri bölgeler olmak üzere, iki temel bölge tipi bulunmaktadır. Görece gelişmiş bölgelerde nüfusun yoğunluğu yüksektir ve tarım dışı faaliyetler yoğunlaşmıştır. Buralardaki sorunlar mekânsal yığılmalardan doğan kent içi ulaşım, kamu düzeni, hava ve su kirlenmesi ve doğal çevrenin tahribi gibi sorunlardır. Görece geri bölgeler ise sanayileşememiş, hizmetleri geri, ekonomileri

[76] Kahraman Arslan, "Bölgesel Kalkınma Farklılıklarının Giderilmesinde Etkin Bir Araç: Bölgesel Planlama ve Bölgesel Kalkınma Ajansları", İstanbul Ticaret üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, yıl:4, Sayı:7, İstanbul, 2005, ss. 275- 294.

düşük verimlilikteki tarım ve hayvancılığa dayalı bölgelerdir ve başlıca problemleri ise düşük eğitim düzeyi, düşük verimlilik, yaygın işsizlik ve göçtür[77].

1960 yılında ekonomik gelişmeyi kalkınma planlarıyla yönlendirmek ve bölgeler arası dengesizlikleri azaltmak amacıyla DPT kurulmuştur. 1963 yılından itibaren de Beş Yıllık Kalkınma Planları (BYKP) uygulanmasına başlanmıştır. Bu dönemde bölgesel dengesizlik sorunu sistemli bir şekilde el alınmış, kalkınma politikaları beşer yıllık planlarla yürütülmeye çalışılmıştır.

Aşağıda ise turizm planlarının bölgesel kalkınma açısından katkıları incelenecektir[78].

Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı Dönemi (1963–1967)

Birinci beş yıllık kalkınma planı ile Türkiye'deki bölgeler; potansiyel gelişme bölgeleri, geri kalmış bölgeler ve Büyükşehir (metropolitan) bölgeleri olmak üzere üç gruba ayrılmıştır. Potansiyel gelişme olanaklarına sahip olan bölgelerdeki kalkınmanın hızlanması için, bazı sektörlerin seçilmesi ve yatırım teşvikleri ile yatırımların, bu bölgelerde yoğunlaştırılması amaçlanmıştır.

Bu doğrultuda yurt genelinde gelişme bölgesi olarak saptanan Doğu Marmara Bölgesi'nde sanayinin, Çukurova Bölgesinde tarım ve sanayinin, Antalya Bölgesinde tarım ve turizmin, Zonguldak Bölgesinde de sanayinin geliştirilmesi hedeflenmiştir. Zonguldak Bölgesi dışında diğer bölgelerde hedefe doğru gidiş sağlanmış; ancak Zonguldak Bölgesi'nde planlı kalkınma döneminden önce yapımına başlanan Karadeniz Ereğli Demir-Çelik tesislerinin tamamlanması dışında bir gelişmenin sağlanmadığı görülmektedir.

Geri kalmış bölgeler olan Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da kamu hizmetlerinin dağıtılmasında, eşitlik ilkesine göre öncelik verilmiştir.

Gelişmiş metropolitan kentlerin daha fazla büyümesini önlemek için de Doğu Marmara bölgesi içinde yeni büyüme ve çekim merkezlerinin yaratılması öngörülmüştür.

---

[77] Servet Mutlu," Bölgesel Farklılaşmanın Nedenleri ve Türkiye Bağlamında Bölgesel Gelişme Stratejileri", Bölgesel Gelişme Stratejileri ve Akdeniz Ekonomisi, Türkiye Ekonomi Kurumu, Ankara, 2005, ss. 111-133.

[78] Dr. Mustafa Ildırar, **Bölgesel Kalkınma ve Gelişme Stratejileri**, Ankara, 2004, ss. 182-185.

Birinci plan döneminin sonlarına doğru ve 1966 yılı uygulama programında, "Bölgesel Kalkınma" ifadesi çıkarılarak yerine "Çevre Kalkınması" ifadesinin konulmuştur.

İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı Dönemi (1968–1972)

İkinci planda, ilk plandaki görüşlere ek olarak Milli Plandan bağımsız bir bölge planı hazırlanamayacağı görüşü benimsenmiştir. Bu plan döneminde, özel sektörün geri kalmış bölgelere gitmesini sağlayacak her türlü özendirici önlemlerin (özel kredi imkânları, vergi indirimleri, tüm altyapının hazırlandığı düzenli sanayi bölgeleri, ucuz enerji olanaklarının sağlanması ve bölgelerde yatırım yapacak işletmelere rehberlik hizmeti) arttırılacağından söz edilerek, büyüme merkezleri önerilmiştir. Bu merkezlerin ekonomik ve sosyal gelişmeyi, çevrelerine yapacağı kabul edilmiştir.

Kamu yatırımlarının belirlenen bu merkezlerde yoğunlaştırılması, alt yapının tamamlanmasıyla, özel sektör yatırımlarının da bu bölgelere çekilmesi öngörülmüştür. Ayrıca yine bu planda, teşvik araçları olarak vergi indiriminin yanı sıra kredi imkânlarının arttırılması ve organize sanayi bölgesi oluşturma düşüncesi şekillenmiştir.

Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı Dönemi (1973- 1977)

Bu planlama döneminde, bölgesel kalkınma ve planlama yaklaşımının önceki planlara göre daha yüzeysel olduğu görülmektedir. Bunun temelinde "yöreler arasındaki gelişmişlik farklarını kısa sürede ortadan kaldırmaya çalışmanın, ekonomik yönden etkin olmayan kaynak dağılımına yol açacağı, sermaye birikimini ve genel ekonomik kalkınmayı yavaşlatacağı" görüşü bulunmaktadır.

Planda ulusal ölçekteki yatırımlara, ekonomik kriterlere göre yer belirlenmesi istenmiştir. Bölgesel dengesizliklerin ise, uzun dönemde bölge kaynaklarının harekete geçirilmesi ve yerel yönetimlerin etkin çalışmasıyla giderileceği öngörülmüştür.

Ayrıca ilk iki planda yer alan "geri kalmış bölgeler" ifadesi yerine gelişmiş bir bölgede geri yöreler bulunduğu gibi, gelişmemiş bir bölge içinde de gelişmiş yöreler bulunabilir gerekçesiyle "Kalkınmada Öncelikli Yöre (KÖY)" ibaresinin getirildiği görülmektedir.

Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı Dönemi (1979–1983)

Bu plan döneminde bölgesel gelişme ve planlamayla ilgili yaklaşım, bir önceki dönemle benzerlikler göstermektedir. Bu planda, ilk kez ulusal ekonomik bütünleşmenin, sektörler ve bölgelerarası ilişkilerin güçlenmesi, mal ve hizmet akımlarının yoğunlaşması ile sağlanacağı öngörülmüş ve bu anlamda aralarında belirli toplumsal ve ekonomik işbölümü olan yerleşme merkezleri aracılığıyla bir mekân örgütlenmesi gereği belirtilmiştir.

Planda ekonomik gelişmenin sağlanması için işbölümünün yapılması, planlama kararlarının mekân boyutuna indirilmesi, hizmetlerin, sanayinin ve altyapının ülke düzeyinde dengeli dağılımının sağlanması, uygulanmakta olan teşviklerin bölge kaynaklarını ve potansiyellerini harekete geçirecek tarzda yeniden düzenlenmesi önerilmiştir.

Plan uygulama döneminde iki siyasi iktidar değişikliği olmuştur. KÖY'lere uygulanan teşviklerin çıkarılan kanunlarla daha cazip hale getirilmesine çalışılmıştır. Bu doğrultuda Gelir ve Kurumlar Vergisi yasalarındaki vergi indirimi oranlarının, bu yöreler için yükseltilmesi, çalışanların vergilerinde özel indirim tutarlarının yükseltilmesi, KÖY'lerde yapılacak yatırımlar ve konut inşaatlarıyla ilgili her türlü vergi, resim, harç muafiyetleri, tasarrufların teşviki ve kamu yatırımlarının hızlandırılması hakkındaki kanun gereği kamu ortaklık fonundaki birikimin en az birinin bu bölgelerde istihdam arttırıcı yatırımlarda ve bunların işletme finansmanında kullanılmasına yönelik düzenlemeler yapılmaktadır.

Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı Dönemi (1985–1989)

Bu planda bölgesel gelişmenin, kalkınma ve planlama içindeki ağırlığı biraz daha artmış, bölge planlarının yapılmasının gerektiği açıkça belirtilmiştir. Bölgede yapılacak envanter çalışmalarına dayanılarak, uygun görülen sektörler için "Bölge Gelişme Şemaları"ndan bahsedilmiş ise de hayata geçirilememiştir. Gelişmenin hızlandırılması ve kaynakların etkin kullanımı amacıyla gelişmekte olan ve belli sektörler açısından gelişme potansiyeline sahip bölgelerde "bölge planlaması" yapılması öngörülmüştür.

Plan döneminde, kamu sektörünce alt yapı hizmetlerinin geliştirilmesi konusunda, öncelikle gelişmekte olan yörelere yönelik çalışmalar yapılmıştır. Örneğin, hızla kentleşen Çukurova Bölgesi'nin kentsel altyapı imkânlarını geliştirmek ve yerel idarelerin daha etkin hizmet vermelerini sağlamak üzere, "Çukurova Metropolitan Bölgesi" kentsel gelişme projesinin ön çalışmaları başlatılmıştır. Plan dönemi sonunda GAP'ın yasal çerçevesi oluşturulmuştur. Ayrıca 1985'te yürürlüğe giren İmar Kanunu ile bölge planlamasının mekân planlaması içindeki yeri, hukuki olarak tanımlanmış ve plan yapma veya yaptırma görevi DPT'ye verilmiştir.

Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planı Dönemi (1990–1994)

Bu dönemde de daha önceki planlarda olduğu gibi, oldukça genel olan ilke ve politikaların uygulanması için somut adımlar yoktur. Bu planda "bölge planlaması" kavramı yerini "bölgesel gelişme" kavramına bırakmıştır.

Bu plan döneminin ilkelerinden biri bölgesel politikalar oluşturulurken, Avrupa Birliği bölgesel politikalarının dikkate alınması, diğeri ekonomik ve fiziksel planlamada çevre boyutuna öncelik verilmesidir.

Yedinci Beş Yıllık kalkınma Planı Dönemi (1996–2000)

Bölgesel gelişmeye ilişkin politika ve önlemler, önceki planlara kıyasla en geniş şekliyle bu plana yansımıştır. Bu bağlamda önceki planlardan farklı olarak "bölgesel dengelerin sağlanması" ana başlığı altında; bölgesel gelişme, il planlama ve metropollerle ilgili düzenleme konularına yer verilmiştir.

Yedinci planın temel ilkelerinden biri, her yönüyle (ekonomik, toplumsal, kültürel ve siyasal) bir bütün olan "sürdürülebilir kalkınma"nın ulusal birlik ve bütünlüğü arttırmak amacıyla, bölgeler arası gelişmişlik farklarının azaltıcı yönde ele alınması gerekliliği düşüncesidir. Bu amaçla, Doğu ve Güneydoğu bölgeleri öncelikli olmak üzere, ülkenin göreli olarak geri kalmış bölgeleri için, kaynakları ve gelişme potansiyelleri göz önünde bulundurularak, bölgesel gelişme projelerinin hazırlanmasına karar verilmiştir. Bu bağlamda, bu bölgelerdeki bazı illerin acil ihtiyaçlarının karşılanması için, 1994 yılında "acil destek programı" uygulanmıştır.

Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı Dönemi (2001–2005)

Planda, bölgesel gelişme politikalarının uygulanmasında; sürdürülebilirlik, bölgelerarası bütünleşme, sosyal ve ekonomik dengelerin sağlanması, yaşam kalitesinin iyileştirilmesi, fırsat eşitliği, kültürel gelişme ve katılımcılık ilkelerinin esas alınması öngörülmüştür.

Bu plan döneminde, planlı dönemde geri kalmış bölgelerin kalkındırılmasında ve bölgelerarası gelişmişlik farklarının azaltılmasında, olumlu gelişmeler sağlanmasına rağmen, hedeflenen seviyeye ulaşılamamıştır. Bu nedenle KÖY'lerin daha hızlı gelişmesini sağlamak için, yatırım ve personel politikalarına özel önem verilmesi gerektiği vurgulanmıştır. KÖY'lerde teşvik belgeli yatırımlar, gümrük ve fon muafiyeti, katma değer vergisi istinası ve yatırım indirimi gibi teşvik araçlarından yararlandırılmaları da öngörülmüştür.

Altıncı beş yıllık kalkınma planı döneminde, üzerinde durulan bölgesel gelişme politikalarının, AB politikalarına uyumu için yapılan çalışmaların hızlandırılmasına, bölgesel politikalar konusunda başlatılan işbirliğine yönelik çalışmaların yoğunlaştırılmasına karar verilmiştir.

Kalkınma planları, bölgesel dengesizliği gidermeyi önemli bir hedef olarak benimsemiş; ancak uygulama etkili olamayınca, planlı dönemde bölgelerarası dengesizlik daha da artmıştır. Hızlı göç, yüksek işsizlik oranı, gelir düşüklüğü, sermaye yetersizliği, kalifiye eleman yetersizliği, karayolu ve demiryolu alt yapısının yetersizliği, kırsal yerleşimin dağınıklığı, kırsal alt yapının yetersiz olması, kentleşme düzeyinin düşük olması, çevre sorunları, kırsal alanlarda genç nüfusun azalması ve makroekonomik istikrarın bozulma riski, ülkemizde bölgelerarası gelişmişlik farklılıklarının giderilebilmesi için, aşılması gereken temel sorunlardır. Türkiye ekonomisi, yapısal dönüşüm ve uluslararası piyasalara entegre olma bakımından büyük ilerlemeler kaydetmiştir. Ancak bölgelerarası farklılıklar, özellikle planlı dönemde geliştirilen pek çok politika ve uygulamalara rağmen, hala önemini korumaktadır[79].

---

[79] Hüseyin Poroy, "Bölgesel Gelişme Stratejileri Çerçevesinde Yeşilırmak Havza Gelişim Projesi", Türkiye iktisat Kongresi, 2004, s. 7.

2. BÖLÜM TURİZMİN İKTİSADİ KALKINMAYA ETKİLERİ

İktisadi kalkınma, genel olarak az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler için kullanılan bir tabirdir. Gelişmekte olan ülkelerin kendilerine özel bünyevi halleri vardır ve bu nedenle bu ülkeler için kalkınma, özel bir öneme sahiptir. Az gelişmiş ülkeler ise, kişi başına düşen reel gelir seviyesinin nispi olarak düşük olduğu, ilksel maddeler üreten ve üretim kapasitesinin çok yavaş arttığı ülkelerdir. Az gelişmiş ülkelerin de gelişmekte olan ülkeler gibi kendilerine has bir takım özellikleri ve problemleri vardır. Her ülkenin iktisadi pozisyonu diğerlerine göre farklılık gösterir ve her ülke kendisine has iktisadi yapı özelliklerine sahiptir. Fakat daha önce de belirtildiği gibi, az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde genel olarak aynı veya benzer durumları görmek olasıdır[1]. Az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin ortak özelliklerini, iktisadi, sosyal, teknik, eğitim ve kültür başlıkları altında gruplandırıp incelemek mümkündür[2].

Ekonomik Bakımdan Değerlendirilmesi: Kişi başına gelirin düşük olması, verimsiz kullanılan ve dengesiz dağılan sermaye, yüksek faiz, sermaye birikimi, tasarruf imkânı ve kredi politikalarının sınırlı olması, tarım ve hizmetlerde gizli işsizlik, aktif nüfusun özellikle tarımda istihdamı, kapasite kullanımı oranlarının düşük olması, yetersiz enerji tüketimi, yetersiz sanayileşme, yetersiz altyapı, hizmetler kesiminde dengesiz büyüme, dışa bağlılık, sürekli olan ödemeler dengesi açığı, iç piyasaların darlığı sebebiyle ortaya çıkan pazarlama problemleri, kişi başına düşük ticaret payı ekonomik bakımdan bu ülkelerin ortak özellikleridir.

Sosyal Bakımdan Değerlendirilmesi: Kişi başına gelirin düşük olması, yetersiz sağlık hizmetleri, yetersiz ve dengesiz beslenme, düşük eğitim seviyesi, zayıf bir orta sınıf, nüfus artış ve çocuk ölüm oranının yüksek olması ve konut problemi gibi ortak problemler mevcuttur.

Teknik Bakımdan Değerlendirilmesi: Yeni üretim tekniklerinin uygulanmasında gerekli teknik araç ve girdilerin pahalı olması nedeniyle, eski üretim yöntemlerinin

---

[1] Kurban Ünlüönen, "Turizmin İktisadi Kalkınmaya Etkileri ve Türkiye'nin Cumhuriyet Dönemi Turizm Politikaları", Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Bölümü, İstanbul, 1990, s. 96.

[2] Ali Özgüven, **İktisadi Büyüme, İktisadi Kalkınma, Sosyal Kalkınma, Planlama ve Japon Kalkınması**, Filiz Yayınları, İstanbul, 1988, ss. 181–189.

uygulanması, birim alandan elde edilen verimin düşük olması, teknik eğitimin yetersiz olması, formasyon yetersizliği, tarımda teknolojik gelişmelerin düşük seviyede olması, tarımın küçük aile işletmeciliği şeklinde yürütülüyor olması ve büyük toprak ünitelerinin az olması teknik bakımdan ortak özellikler arasındadır.

Eğitim ve Kültür Bakımından: Kapalı bir kültür yapısına sahip olmak, okuma yazma oranının fazla olmaması bahsi geçen ülkelerin ortak problemlerini yansıtmaktadır.

İktisadi kalkınma, gelişmekte olan veya az gelişmiş ülkelerle gelişmiş ülkeler arasındaki kişi başına düşen gelirdeki farkın kapanmasına imkân verecek derecede bir artışın olmasıdır. İktisadi kalkınma, bir ülkenin toplumsal-iktisadi yapısını ifade eder ve bu sebeple kalkınma süreci, iktisadi büyüme kavramına benzer olarak yalnızca milli gelirin büyüme oranından hareket edilerek açıklanamaz. Öyle ki iktisadi kalkınma, toplumu tüm bilim araçları ile iktisadi bakımdan yükselten, tüm bilim dallarından yararlanan bir iktisadi sistem ve uygulama laboratuarıdır. Ve bu laboratuar, milli iktisadı çağdaş medeniyet seviyesine yükseltmek için çalışır. İktisadi kalkınma konusu dâhilinde sadece iktisadi kalkınma faktörleri değil, aynı zamanda politik, teknik, kültürel, psikolojik faktörler de değerlendirmeye alınır. İktisadi kalkınmanın amacı, bireyleri ve bireylerin meydana getirdiği milli sınırlar içinde yaşamakta olan milletleri, şerefli, haysiyetli bir şekilde kalkındırmak ve toplumları modern iktisat ve modern iktisadın yardımı ile iktisadi büyümeye hazırlamaktır[3].

Ekonomik kalkınma; bir yapı değişikliği yani bir yapıdan diğer bir yapıya geçişi ifade etmektedir. Ancak, böyle bir geçiş daha çok kalkınmanın bir göstergesi, bir uyarıcı faktörü olabilir. Kalkınma için yatırım artışı, teknolojik gelişme, verim artışı, eğitim düzeyinin yükselmesi yanında, düşüncenin, zihniyetin, sosyo-ekonomik yapıların da değişmesi gerekmektedir. Çünkü bir ülkenin her türlü ihtiyacını karşılayabilmesi, üretim biçimlerine ve sosyal kurumlarına bağlıdır. İktisadi yapı, ifade yerinde ise ülkenin sinir sistemi ve bel kemiğidir. Yapı değişiklikleri ile geleneksel üretimden modern üretim biçimine ve yeni bir hayat anlayışına

[3] Ünlüönen, a.g.e., s. 98.

geçilecektir[4]. Tanımdan da anlaşılacağı üzere ekonomik kalkınma, ekonomik ve sosyal yapının değişmesiyle mümkün olabilmektedir.

İktisadi olarak kalkınma, ülke çapında yeni üretim kaynaklarının bulunmasını, teknolojinin ilerlemesini, iş adamlarının artmasını, sermaye stokunun artmasını, kapalı köylü işletmelerinden piyasa için üretim yapan işletmelere doğru bir gelişmenin görülmesini, emek faktörünün beceri ve veriminin artmasını, sağlık şartlarının düzelmesini, büyük kentlerin oluşmasını, gelir bölüşümünde değişmeyi, iktisadi farklılaşmada artmayı, sosyal, iktisadi, hukuki, politik kurumlar ve organizasyonlar oluşmasını sağlar[5].

İktisadi büyüme ise, milli gelirin gelişmiş ülkelerde zaman içindeki artma oranını belirleyen faktörleri inceler. İktisadi büyüme teorisi, milli hâsılanın ve milli hâsılanın temel unsurlarının uzun vadede gelişmesini belirleyen prensipleri araştırır. Bu çerçevede, milli hâsılanın veya nüfus başına üretimin uzun vadedeki artışları, iktisadi büyümeye esas olarak alınabilir. Bunlardan milli hâsıla, söz konusu olan ülkenin gelişme potansiyelinin, nüfus başına düşen üretim ise, ülkenin refah seviyesinin bir göstergesidir[6].

Günümüzde birçok konu, toplum hayatında arz ettiği önem dikkate alınarak tanımlanır ve iktisadi ve sosyal problemlerin çözümüne ne derecede katkıda bulunacağı ölçülmeye çalışılır. İktisadi kalkınma amacı içinde bulunan ülkeler için turizmin ne kadar önemli olduğu, bu bakımdan çok önemlidir.

Turizm özelikle gelişmekte olan ülkeler için büyük bir ihtiyaç olan döviz girdisi sağlayan, milletlerarasında ortak bir yaşama biçiminin gelişmesine yardımcı olan ve istihdam imkânlarını artıran bir faaliyet olarak kabul edilmektedir. Turizmin ekonomik etkilerinin daha yoğun bir şekilde görülmeye başlanması, gelişmekte olan ülkeler açısından yeni bir faaliyet olmasına rağmen, çok kısa bir süre zarfında önemli aşamalar kaydetmesine sebep olmuştur. Ancak bu durum, bölgesel alt yapı olanakları ve insan kaynakları üzerinde bir baskı oluşmasına sebebiyet vermektedir. Ortaya çıkan bu durum, turistik talebin ihtiyaçlarını karşılayabilmek için gerekli olan alt yapıyı oluşturma hususunda önem kazanmakta, oluşturulamadığı takdirde ise,

---

[4] Özgüven, a.g.e., s. 99.
[5] Ünlüönen,a.g.e., s. 99.
[6] A.e.

turizmin sağlayacağı ekonomik faydalar ikinci plana itilerek, plansız bir gelişmenin sonucunda meydana gelebilecek problemlere çözüm aramak gerekmektedir[7].

İktisadi kalkınma, gelişmekte olan ülkelerde büyük oranda döviz faktörüne bağlıdır ve bu nedenledir ki döviz kazandırıcı faaliyetler öncelik verdikleri ve önemle üzerinde durdukları konular arasında özel bir önem kazanmaktadır. Gelişmekte olan ülkeler, geleneksel tarım ekonomisinden sanayi ekonomisine geçişi gerçekleştirmeye çalışmaktadırlar. Bu geçiş için büyük oranda dövize ihtiyaç duyulduğundan dolayı, ihracat ve dış borçlanma yoluyla karşılanacak dövize ek olarak döviz kazandırıcı faaliyetlerin teşvik edilmesi zorunluluk haline gelmiştir. Sonuç olarak, sanayileşmenin finansmanı için gerekli döviz olarak ifade edilen bu ihtiyaç sebebiyle, turizm sektörü alternatif bir duruma gelmiştir.

Döviz kazandırıcı bir faaliyet olarak turizmin, diğer döviz kazandırıcı faaliyetler ile mukayesesinden ve sahip olduğu avantajlardan şu sonuçlar çıkarılabilir.

1. Gelişmekte olan ülkelerde ihracatlar büyük oranda hammaddelerden oluşmakta ve bu ülkelerin ihraç fiyatları üzerinde etkili bir söz hakkı bulunmamaktadır. Fakat bu ülkeler, turistik ürünlerin fiyatları üzerinde belirleyici bir kontrole sahiptirler.
2. Gelişmekte olan ülkelerde üretimin sınırlı miktarda olması, mal ihracatı miktarlarını da sınırlamaktadır. Turizm ile sağlanan ek ihracat, ihracatın çeşitlilik kazanmasını sağlayarak döviz arzını artırıcı yönde etki etmektedir.
3. Turizm, ithalat için gerekli olan dövizin sağlanması ve dış ödemeler bilânçosunun dış ticaret açıklarını giderme konusunda olumlu etkiler meydana getirmektedir.
4. Turizm yoluyla sağlanan döviz diğer ihraç ürünlerine göre daha az maliyet gerektirir.

Turizm, yukarıda belirtilen avantajlarının yanında özellikle dış turizm açısından bir takım maliyetleri de beraberinde getirmektedir. Turizmin ekonomik etkileri o yörenin bir takım özelliklerine de bağlıdır ve bu özellikler şu şekilde ifade edilebilir[8].

---

[7] Adem Şahin, **İktisadi Kalkınmadaki Önemi Bakımından Türkiye'de Turizm Sektöründeki Gelişmelerin değerlendirilmesi**, Ankara, 1990, s. 33.
[8] A.e., s. 35.

1. Ekonomik gelişme düzeyi ve turistik alt ve üst yapı imkânları,
2. Ekonomik yapının tarım ve sanayi hizmetler sektörüne bağımlılığı,
3. Turistik çekiciliğe sahip imkânların, turistleri çekebilme gücü,
4. Turistik tüketim harcamaları ile ilgili bilgiler,
5. Turistik harcamaların dağılımı ve meydana getirdiği harcama sayısı,
6. Turizm mevsiminde, arzın turizm talebini karşılayabilme imkânı.

Turizmin sebep olacağı ekonomik etkiler ise şu şekilde belirtilebilir[9].

1. Döviz kazandırma yoluyla ödemeler bilânçosu üzerinde olumlu etkileri,
2. Gelir artışı sağlama etkisi,
3. İstihdam imkânı sağlaması ve mevcut istihdamı artırıcı etkisi,
4. Genel ekonomik yapıda meydana gelen değişme ve gelişme üzerine yaptığı olumlu etkiler,
5. Devlet gelirlerinin artması üzerine yaptığı etkiler,
6. Turistik mal ve hizmet üretiminin geliştirilmesi yoluyla, bir takım ticari faaliyetlerin uyarılması ve teşvik edilmesi üzerine etkiler.

Turizm, yukarıda belirtildiği üzere bir takım ekonomik etkileri sağlamasının yanı sıra bir takım ekonomik maliyetleri de beraberinde getirir. Ve bu ekonomik maliyetler şu başlıklar altında toplanabilir[10].

1. Turizm sektörüne aşırı bağımlılığın meydana gelmesi,
2. Arazi spekülasyonunun oluşması,
3. Enflasyonun artış göstermesi,
4. Turizmin gerektireceği ithalatın artması,
5. Üretimin mevsimlik olması sebebiyle yatırımların geriye dönüşünün uzaması,
6. Diğer maliyetler.

Turizmin beraberinde getirdiği ekonomik etkiler ve maliyetler birlikte değerlendirildiğinde, iktisadi kalkınmada özellikle gelişmekte olan ülkelerin turizm sektöründen pek çok fayda sağlayabilecekleri görülmektedir. Öyle ki, gelişmekte olan ülkeler, fazla zorluk çekmeden, ülkedeki mevcut durumla bile turizmin sağlayacağı gelir etkisinden kendilerine yarar sağlayabilirler. Burada dikkat edilmesi

---

[9] A.e.
[10] A.e., s. 36.

gereken nokta, sağlanacak yararlar ile katlanılacak maliyetlerin kıyaslanması ve ona göre bir yol izlenmesidir.

Turizm arz ve talebindeki çeşitli faktörlerin etkileşimi ile oluşan değişiklikler turizmin bir dizi ekonomik, sosyal ve psikolojik etkilerini oluşturmaktadır. Bu kapsamda ödemeler dengesi, milli gelir, istihdam katkıları ve finansal etkiler gibi çok yönlü etkiler oluşmaktadır.

2.1. Turizmin Ödemeler Dengesine Etkisi

Birçok ülkenin dış ödemeler dengesi üzerinde önemli bir etkiye sahip olan turizm; para akımları açısından, genellikle turist gönderen bölgede kazanılan ve tüketim dışı kalan ya da tasarruf edilen paranın gidilecek yörede harcanması olarak tanımlanır. Ödemeler dengesi, bir ülkenin bir yıl içersinde dış ülkelere yaptığı ödemelerle, dış ülkelerden söz konusu ülkeye yapılan ödemeleri kapsayan bir hesaptır.

Dış ödemeler dengesi, ülkelerin belirli bir dönem içersindeki dış ekonomik ve mali ilişkilerin durumunu gözler önüne serer; ülkenin mal, hizmet ve sermaye akımları gibi işlemler dolayısıyla dış dünyadan sağladığı gelirlerin dışarıya yaptığı ödemelere eşit olup olmadığını ortaya koyar. Bir ülkenin dış ödemeler bilânçosundaki denge ya da dengesizlik, o ülkenin uluslararası ödeme gücündeki iyileşme ya da bozulmaları yansıttığı için, çoğu kez o ülkenin uluslararası alandaki ekonomik ve mali itibarının bir göstergesi olarak düşünülür[11].

Ödemeler bilânçosunun temel bölümleri, cari işlemler (dış ticaret ve görünmeyen kalemler), sermaye hareketleri ve resmi rezervler (altın ve döviz rezervleri) hesabıdır. Yapılmış olan bütün işlemler, ödemeler bilânçosuna ya borç ya da alacak olarak kaydedilir. Alacak işlemleri ülke vatandaşları lehine, yabancılar üzerinde parasal bir alacak hakkı oluşturan işlemlerdir. Borçlu işlemler ise yabancılar lehine, yerli ülke vatandaşları üzerinde parasal alacak hakkı oluşturan işlemlerdir.

---

[11] Halil Seyidoğlu, **Uluslararası İktisat Teori Politika ve Uygulama**, İstanbul, Güzem Can Yayınları, 2003, s. 395.

Uluslararası turizmin neden olduğu döviz hareketleri, turist gönderen ülkenin döviz talebini, turist kabul eden ülkenin de döviz arzını arttırıcı bir rol oynadığından, ülkelerin dış ödemeler dengesini etkilemektedir.

Turizm gelir ve giderleri ödemeler dengesi içinde cari işlemler hesabının görünmeyen hizmetler bölümünde yer alır. Görünmeyen hizmetler ise, navlun, sigorta, turizm ve seyahat harcamaları, üretim faktörleri gelirleri ve kar transferleri kalemlerinden oluşur. Dış ticaret ve görünmeyen kalemler dengesi ise birlikte değerlendirildiğinde cari işlemler dengesini vermektedir.

Ödemeler bilânçosu, belli bir dönemde bir ülkenin diğer ülkelerle olan ekonomik ilişkilerini ana başlıklar altında toplam olarak ifade ettiğinden dolayı, ilişkinin kapsamına giren mal ve hizmetlerin çeşitleri bakımından detaylı bir incelemeye ihtiyaç duyulduğunda ayrı ayrı bilânçoların düzenlenmesi gerekmektedir. Bu amaçla, ülkeler arası mal hareketleri için dış ticaret bilânçosu, hizmet hareketleri için hizmetler bilânçosu ve ülkelerle olan turistik ilişkilerden doğan döviz hareketleri için ise dış turizm bilânçosu incelenmektedir.

Dış turizm bilânçosu, bir ülkenin diğer ülkelerle olan, turistik ilişkilerinden doğan döviz hareketlerini yıllık olarak ifade eden bir bilânçodur; turizmle ilgili işlemlerin oluşturduğu tüm döviz transferlerini içine alır. Dış turizm bilânçosunun aktifi bir dönemde (genellikle bir yıl) turistik hareketler sebebiyle ülkeye giren dövizi (döviz arzını), pasifi ise yine turistik hareketler sebebiyle dış ülkelere döviz transferini (döviz talebini) gösterir. Herhangi bir ülkenin dış turizm bilânçosu dar veya geniş anlamda şu şekilde düşünülebilir[12].

[12] Uğur Karakaya, "1990'lı Yıllarda Turizm Sektörünün Kalkınma Sürecinde Türk Ekonomisine Etkileri", Marmara üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Bölümü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 1998, s. 79.

Tablo 2.1 : Dış Turizm Bilânçosu

AKTİF		PASİF	
	DEĞER		DEĞER
1. Turistik gelirler (Dış turistlerin harcamaları)		1. Turistik giderler (Vatandaşların dış ülkelerdeki turistik harcamaları)	
2. Turistik özel tüketim malları ihracı (İçki-özel yiyecek)		2. Turistik özel tüketim malları ithali (içki-özel yiyecek)	
3. Dış turistlerin ülkeler arası ulaştırma teşebbüslerine ödedikleri ücret		3. Turist vatandaşların ülkeler arası ulaştırma teşebbüslerine ödedikleri ücret.	
4. Ülkede yapılan yabancı turistik yatırım - Ların kapitalinin ithali		4. Dış ülkelerde yapılan turistik yatırım kapitalinin ihracı	
5- Dış ülkelerdeki turistik yatırımların ülkeye transfer edilen yıllık karları		5. Ülkede yapılan yabancı turistik yatırımların dış ülkelere transfer edilen yıllık kârları	
6. Milli turistik el emeği gelirlerinden ülkeye vaki döviz transferi		6. Yabancı turistik el emeğinin gelirlerinden yabancı ülkelere vaki transferler	
7. Yabancılara kiralanan turistik tesisler için alınan kira bedelleri		7. Dış ülkelerde kiralanan turistik tesislere ödenen yıllık kira bedelleri	
8. Dış ülkelerin, ülkede yaptıkları turistik reklam ve tanıtma giderleri		8. Ülkenin dış ülkelerde yaptığı turistik tanıtma ve reklam giderleri	
9. Dış ülkelerin ülkedeki seyahat büroları giderleri		9. Ülkenin dış ülkelerdeki seyahat büroları giderleri	
10. Dış ülkelerin milli seyahat acentalarına ödedikleri komisyon		10. Milli seyahat acentalarının dış ülkelerdeki seyahat acentalarına ödediği komisyon	
11. Diğer turistik gelir transferleri		11. Diğer turistik gider transferleri.	
Toplam		Toplam	
Borç Bakiyesi		Alacak Bakiyesi	
TOPLAM		TOPLAM	

Kaynak: Hasan Olalı, Timur Alp, Turizm Ekonomisi, İzmir, 1988, s. 93.

Dar anlamda dış turizm bilânçosu, sadece turistlerin hareketlerinden doğan döviz transferlerini ifade etmektedir. Dış turistlerin yaptıkları her türlü turistik harcamalar dış turizm bilânçosunun aktifinde, vatandaşların dış ülkelerdeki turistik harcamaları ise, bilânçonun pasifinde yer almaktadır. Aktif ve pasif toplamlarının karşılaştırılması sonucu, bilânçonun değerlendirilmesi yapılmaktadır. Geniş anlamda dış turizm bilânçosu ise turizme ilişkin işlemlerden doğan tüm döviz transferlerini kapsamaktadır. Dış turizm bilânçosunun aktifi bir dönem içinde turistik hareketler nedeniyle döviz transferlerini (döviz talebini) göstermektedir.

Bir ülkenin dış turizm bilânçosu yıllık olarak düzenlendiği zaman, ya denk dış turizm bilânçosu, ya aktif dış turizm bilânçosu, ya da pasif dış turizm bilânçosu söz konusu olacaktır. Denk dış turizm bilânçosu, turistik hareketler sebebiyle döviz giriş ve çıkışının eşit olduğu durumu ifade etmektedir. Aktif dış turizm bilânçosunda, turistik hareketler sonucunda ülkeye giren dövizin fazlalığı, pasif turizm bilânçosunda ise turistik hareketler sonucunda döviz çıkışının fazla olması durumu

söz konusudur. Pasif dış turizm bilânçosunda döviz girişi çıkışından az olduğu için, dış seyahatlerin kısıtlanması, dış seyahat vergilerinin arttırılması ve kişi başına turistik döviz miktarının sınırlandırılması gibi politik uygulamalara başvurulmaktadır.

Özellikle gelişmekte olan ülkelerin, sanayilerini kurup geliştirebilmeleri, makine ve teçhizat ile sanayinin ihtiyacı olan hammaddelerin dışardan ithali için gerekli dövizin turizm yoluyla elde edilmesi oldukça önemlidir.

Gelişmekte olan ülkelerde ihracatın, dünya ihracatı içindeki payı oldukça az olmakla birlikte, bu ülkelerin ithalatlarının finansmanı, transferlerin, sermaye hareketlerinin ve görünmeyen kalemlerin dengesine bağlıdır. Borçlanma ve dış yardımların sabit olduğunu kabul edersek, gelişmekte olan ülkelerin ithalatının finansmanı bu ülkelerin görünmeyen kalemler gelir dengesine bağlı olmaktadır. Bu nedenle gelişmekte olan ülkelerin çoğu ithalatlarını arttırmak ve borçlarını ödeyebilmek için uluslararası turizm faaliyetlerinden elde edilen gelirlerini arttırmak isteyeceklerdir. Aksi takdirde ödemeler dengesi açık verecek ve borçlanma yoluna gidilecektir. Turizmin sağlayabileceği en önemli etki, dış ticaret dengesizliğindeki açığı, dış borç taksitleri ve faizleriyle dış ödemeler bilânçosundaki açıkların kapatılmasında kendini göstermektedir[13].

Turizmin ödemeler dengesi içindeki etkileri döviz girişi ve çıkışı olarak iki bölümde ele alınmaktadır. Döviz girişine etkileri, görünmeyen ihracat ve ek ihracat olarak, döviz çıkışına etkisi ise görünmeyen ithalat ve ek ithalat olarak incelenmektedir.

2.1.1. Turizmin Döviz Girişine Etkisi

Uluslararası turizm (dış aktif) hareketleri sonucunda bir ülkeye gelen turistlerin turistik ihtiyaçlarını karşılamak, hatıra eşyası ve benzeri mal satın almak, yiyecek içecek için harcamada bulunmak ve benzeri şekilde doğrudan veya dolaylı olarak yaptığı bütün harcamalar, o ülkenin dış turizm gelirlerini meydana getirmektedir.

Dış aktif turizmle turistik faaliyetlerin kapsamına giren hizmet ve mal satışından elde edilen döviz girdisinin, normal olarak diğer sektörlerde yapılan ihracattan pek

[13] Ünlüönen, a.g.e., s. 108.

fazla bir farkı bulunmamaktadır; dış aktif turizmle ülkeye giren döviz, döviz arzı yaratmaktadır.

Bir turist, bir üretim birimi olarak düşünülürse, döviz geliri bu üretim biriminin yurda ithali ile mümkün olmaktadır. Her turistin döviz geliri sağlaması açısından ödemeler bilânçosunda direk bir etkisi olduğu gibi, ayrıca yurt içinde kaldığı sürece yapmış olduğu tüketimle birlikte yurt içi üretimi de etkilediğinden indirekt gelir etkisi de söz konusudur. Turizm sayesinde elde edilen dövizler, aynı mal ihracatında olduğu gibi döviz girdisi oluşturduğundan, ülke iktisadı için görünmeyen ihracat ve ek ihracat söz konusu olmaktadır[14].

Turizmin ekonomik bakımdan önemi onun görünmeyen bir ihracat ve ithalat şeklinde olmasında görülmektedir. Turizm gelir ve giderleri, görünmeyen gelir ve gider kalemleri arasında olduğu için, dış aktif turizm hareketlerinin bir ülkeye kazandırdığı gelire görünmeyen ihracat adı verilmektedir. Turist bir ülkeye geldiği zaman, ülkeye getirmiş olduğu dövizle milli paraya olan talebi arttırırken, ayrıca o ülkede belli gezi ve konaklama giderleri dışında da bazen büyük meblağlara ulaşan alış veriş yaptığı da görülmektedir. Turizm faaliyetlerinde, tüketici satış yerine kadar kendisi geldiği için ve turistik ürünlerden üretildiği yerde ve zamanda faydalandığı için, turizm mal ihracına oranla daha uygun koşullarda döviz girdisi sağlamaktadır.

Turist bir ülkeyi ziyaret ettiği zaman, normal yollarla ihraç edilemeyen mal ve hizmetlerden de faydalanır ve bunların görünmeyen ihracat şeklinde birer döviz kaynağı olmasını sağlar. Normal ihracatta malın veya ürünün karşılığının ne kadar olacağı tahmin edilebilirken, turizm yoluyla elde edilecek gelir ise önceden tahmin edilememektedir. Günümüzde ülkeler, turizmin görünmeyen ihracat şeklindeki ekonomiye katkısından dolayı, görünmeyen ihracata daha fazla önem vermişlerdir. Bu kaynaktan daha fazla faydalanmak amacıyla çeşitli ülkeler, turistler için farklı kambiyo kurları uygulamışlar, bununla birlikte vergi indirimleri yaparak da döviz arzını arttırmak istemişlerdir.

Turist çeken ülkelerde görünmeyen ihracat şeklinde sağlanan gelirler, o ülkenin dış ticaretindeki döviz açıklarının bir kısmını ya da tamamını kapatmakta, ödemeler

[14] A.e., s. 110.

dengesinde önemli bir yer tutmaktadır. Ayrıca tüketim malı ihtiyaçlarının karşılanmasını da sağlamaktadır.

Görünmeyen ihracat yanında milli gelir ve buna bağlı olarak turizm geliştikçe, turistlerin yabancı ülkelerde perakende fiyatlarla yiyecek içecek, hatıra eşyası ve benzeri mal alımları için doğrudan veya dolaylı olarak dövizle yaptıkları harcamalar, turizmin milli ekonomiler için önemli bir ek ihracat kaynağı olmasını sağlamaktadır. Satın alma amaçlı seyahatlerin gelişmiş ülkelere yönelik olması sebebiyle gelişmiş ülkelerde ek ihracat gelirleri oldukça yükselmiştir. Ancak gelişmiş ülkelerden gelen turistler, aynı amaçla seyahat etmediklerinden dolayı gelişmekte olan ülkelerin ek ihracat gelirleri göreceli olarak düşük kalmaktadır.

2.1.2. Turizmin Döviz Çıkışına Etkisi

Turistler tarafından tüketilen mal ve hizmetlerin ithal maliyeti, konaklama, ulaştırma ve alt yapı gibi turizm öğelerinin oluşturulması için ithali yapılan sermaye mallarının maliyeti, dış ülkelerden getirilen üretim faktörlerine yapılan döviz ödemeleri ile ülke dışındaki hizmetlere, reklâm ve tanıtma çalışmalarına ve personel eğitim programlarına yapılan ödemeler, bir ülkede döviz geliri sağlamak için turizm endüstrisini geliştirmek amacıyla gerekli olan maliyetlere örnek olarak verilebilir[15] .

Turizmin döviz çıkışına etkisi görünmeyen ithalat ve ek ithalat şeklinde olmaktadır. Görünmeyen ithalat, dış pasif turizme katılan ülke vatandaşlarının gittikleri ülkelerde turistik mal ve hizmetlere ödemiş oldukları bedeller olup, mal ithalinde olduğu gibi ülkeden döviz çıkışı söz konusu olmaktadır. Aynı görünmeyen ihracat gibi, bu sefer tersi durum söz konusudur.

Gelişmekte olan ülkelerde enflasyonist baskıların fiyatları yükseltmesi, ülke vatandaşlarını iç turizm yerine alternatif maliyeti daha düşük olan dış pasif turizme yöneltmektedir. Bununla beraber enflasyon sebebiyle gelecekte dış seyahatlerin daha pahalı olacağı endişesinden ötürü dış pasif turizm eğilimi yoğunlaşmakta ve dışarıdaki turistik tüketim de çeşitli sebeplerle artmaktadır. Bütün bu sebeplerden

---

[15] İsmet Barutçugil, **Turizm Ekonomisi ve Turizmin Türk Ekonomisindeki Yeri**, İstanbul, 1986, s. 45.

dolayı, özellikle gelişmekte olan ülkelerin görünmeyen ithalatı artmakta, turizmle birlikte ödemeler bilânçosundaki açıklar kapatılacak yerde daha da artabilmektedir.

Görünmeyen ithalatın ödemeler bilânçosu üzerindeki olumsuz etkisini gidermek amacıyla dış seyahatlerin sınırlandırılması ve kişi başına döviz tahsisinin azaltılması gibi yollara başvurulmaktadır. Türkiye ekonomisindeki temel dengesizlikler karşısında 25 Ocak 1980 kararlarındaki benzer tutum, bu duruma verilebilecek bir örnektir. Bu kararlarda ekonomik istikrar tedbirleri arasında yurt dışına turistik çıkışları azaltmaya yönelik tedbirler de yer almaktadır[16].

Ülkelerin turistik amaçlarla yaptığı mal ithalleri ile turistik hizmetler için gerekli olan ithalat giderleri ve turizm gayeli faktörlere devlet veya özel sektör tarafından dövizle yapılan ödemeler ek ithalat olarak değerlendirilmektedir. Turizm sektörünün varlığı ve devamı için yapılan ek mal ve hizmet ithali şeklinde ortaya çıkan harcamaların sebep olduğu döviz kaçakları başlıca iki grupta toplanmaktadır. Birincisi, ülkeyi ziyaret eden turistlerin tükettikleri ve sektörün ihtiyacında kullanmak üzere direkt ve endirekt ithalat harcamalarıdır. İkincisi ise, toplumdaki statüleri gereği ülkeye gelen turistleri taklit etme eğilimi gösteren vatandaşların, turistik amaçlarla ithal edilen mal ve hizmetleri tüketmelerinden kaynaklanmaktadır. Böylelikle tamamen özentiden doğan ve turizmle ilgili olmayan bir tüketim, ek bir döviz harcamasına sebep olacağından, gerçek anlamda döviz kaçağını ifade etmektedir[17].

2.2. Turizmin Milli Gelire Etkisi

Ülkeye gelen turistlerin ve iç turizme katılan ülke vatandaşlarının yaptıkları tüketim harcamaları ile artan turizm talebini karşılamak, turistik alt ve üst yapıyı iyileştirmek ve hizmet kalitesini yükseltmek amacıyla yapılan turistik tüketim harcamaları gerek turizm sektöründe gerekse sektörü besleyen diğer sektörlerdeki üretim faktörlerinin gelirlerini oluşturmaktadır[18]. Turistik tüketim harcamalarının doğrudan oluşturduğu gelir etkisiyle birlikte bu harcamaları gelir olarak elde eden

---

[16] Karakaya, a.g.e., s. 84.
[17] Hasan Olalı, Timur Alp, **Turizmin Türk Ekonomisindeki Yeri**, İzmir, Ofis Ticaret Matbaacılık, 1986, s. 48.
[18] Şahin, a.g.e., s. 39.

ekonomik birimlerin çeşitli nedenlere dayalı olarak yaptıkları harcamalar, ekonomi içinde devir ederek dolaylı olarak yeni gelirlerin meydana gelmesini sağlamaktadır.

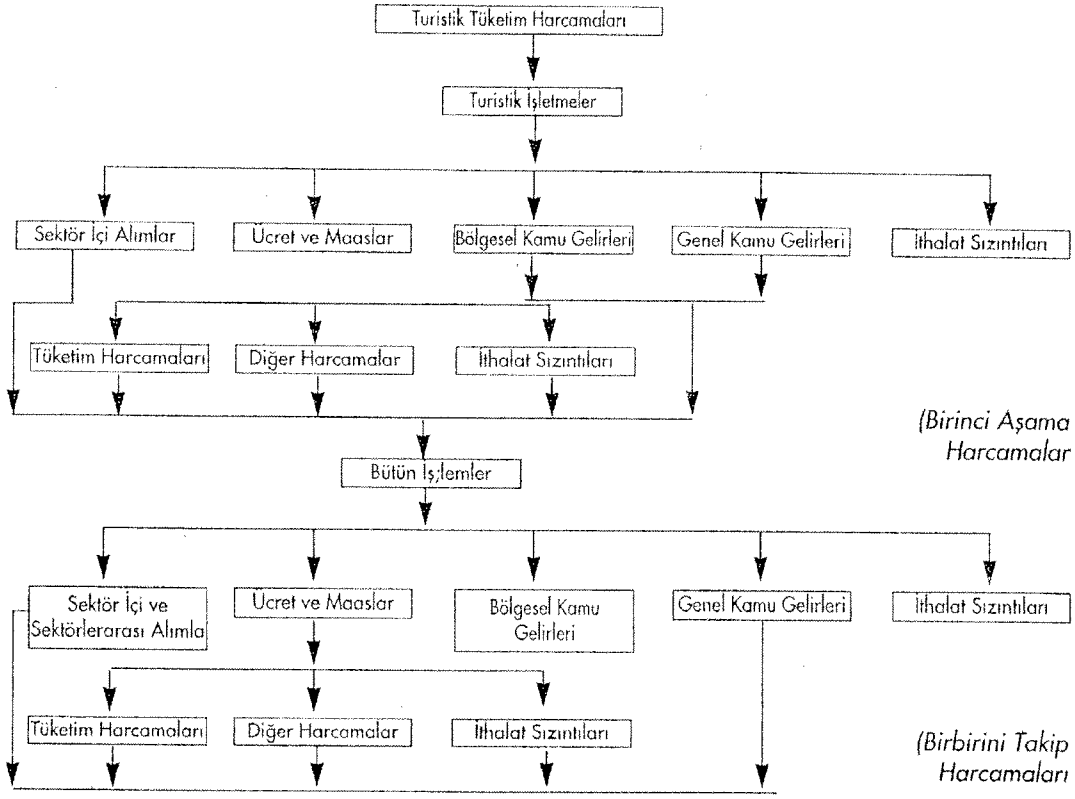
Belirli bir dönemde bir ülkede oluşturulan milli gelir; bireyler, gruplar ve üretim faktörleri arasında bölüşülmekte ve bu bölüşüm gelir dağılımını ifade etmektedir. Bu gelir dağılımı, kişisel dağılım ve fonksiyonel dağılım olarak iki şekilde ele alınmaktadır. Buna göre, gelirin fertler, aileler ve tüketici birimleri arasındaki kişisel dağılım ile üretim faktörlerinin aldıkları payları ifade eden fonksiyonel dağılım, bir gelir akımı meydana getirmektedir. Oluşan gelir akımı içindeki her yeni harcama, diğer gruplar için gelir yaratacağından, bu durum gelirin tekrar dağılımı olarak isimlendirilir.

Parasal harcamaların oluşturduğu gelir, daha sonra harcamaya dönüştürülerek toplum içinde devamlı bir ekonomik akım oluşmaktadır. Bu ekonomik akımda para ödemeleri şeklinde görülen gelir harcama ve akımları bir yönde, yeniden üretilen mal ve hizmet akımları ise diğer bir yönde hareket halindedir.

Neredeyse bütün ekonomik sektörler, turizmden faydalandığı için, turizm gelirlerinin ekonomik dolaşımda yer alması, direkt, endirekt ve uyarılmış etkilere neden olmaktadır. Aşağıdaki şekilde bu etkilerin neden olduğu, turistik tüketim harcamalarının ekonomi içindeki akımı, şematik olarak yansıtılmaktadır[19].

[19] A.e., s. 41.

Şekil 2.1: Turistik Harcamaların Ekonomi İçindeki Akımı

Kaynak: Adem Şahin, İktisadi Kalkınmadaki Önemi Bakımından Türkiye'de Turizm Sektöründeki Gelişmelerin Değerlendirilmesi, Ankara, 1990, s. 40.

Turist kabul eden ülke ekonomisinde, turistler tarafından gerçekleştirilen harcamalar, bir likidite enjeksiyonu özelliğinde olup, direkt harcamalar olarak isimlendirilmektedir. Birinci aşamada turistik harcamalardan, turistik tesis, dükkân ve işletmeler tarafından gelir elde edilmekte, bu durum ise direkt gelir etkisi yaratmaktadır[20]. Bu aşamada bu geliri elde edenler bir kısmını tasarruf edecek, geri kalanını da bir dizi mal ve hizmet alımında kullanacaklardır. Bir kısmı ise ithal giderlerine ve yabancı kuruluşlara olan kredi borcu veya faizi gibi ödemelere yapılacağından, bunlar söz konusu ülkedeki iktisadi dolanım dışına çıkmış olacaktır[21].

Turizm, ekonominin birçok sektörünü etkileyen farklı bir ürün demetine sahip olduğundan, net turizm gelirleri, turizm sektörü ile bu sektöre hizmet eden yan sektörlerin kullanmakta oldukları üretim faktörlerinin gelirlerini oluşturmaktadır.

---

[20] Hasan Olalı, Alp Timur, **Turizm Ekonomisi**, İzmir, Ofis Ticaret Matbaacılık,1988, s. 108.
[21] Mithat Zeki Dinçer, **Turizm Ekonomisi ve Türkiye Ekonomisinde Turizm**, İstanbul, Filiz Kitabevi, 1993, s. 62.

Direkt turizm gelirlerini elde eden birimlerin çeşitli sebeplere dayanarak yaptıkları harcamalar, ekonomi içinde devrederek endirekt gelirlerin yaratılmasını sağlar. Harcamalar sonucunda mal ve hizmetlerini satanlar, munzam gelirlerinden belli miktarlarda tasarruf ettikten sonra, artanını harcayacaklardır. Turizm işletmelerinin istihdam ettikleri personele ödedikleri maaş ve ücretler, stok sağlamak için yaptıkları alımlar ek bir talep yaratacağından, bu ek talebin karşılanması için istihdamın ve ücretlerin yükselmesi, üretimde artışlar ve buna bağlı olarak kişisel gelirlerde bir artış meydana gelecektir. Bu etkiler ise endirekt etkiler olarak nitelendirilmektedir. Kişisel gelirlerin yükselmesine paralel olarak artan tüketim harcamaları, ekonomide uyarılmış etkiler yaratarak bir canlanmaya neden olmaktadır[22].

Bu devirler sonucunda meydana gelen nihai turizm geliri, başlangıç gelirlerinden çok yüksek olur. Bir ülkedeki turizm harcamaları, tüketici ve üretici kademelerinde her el değiştirişte hacminden marjinal tasarruf eğilimi kadar kaybederek gelişir ve kümülatif olarak ilk değerinden çarpan katsayısı kadar fazla gelir meydana getirir[23].

Turizm çarpanı her bir turist dolarının, değişik sızıntı kanallarının arasından geçerek, yerel ekonomide elden ele dolaşıp, katlanarak büyüdüğünün bir göstergesi olduğu için, ekonomik karlılık açısından önemli bir mekanizmadır. Çarpanın büyüklüğü, yerel ekonominin karmaşıklığına, turist endüstrisi ve yöre halkının ithal malları ihtiyacına ve gelir elde eden halkın tasarruf eğilimine bağlıdır. Bu faktörler arasındaki ilişkileri, Lundberg aşağıdaki gibi formüle etmektedir[24].

$$\text{Turizm Gelir Çarpanı} = \frac{\text{1- Turistlerin ithal edilmiş mal ve hizmetleri satın alma eğilimi}}{\text{Yerel Halkın Marjinal Tasarruf Eğilimi} + \text{Yerel Halkın Marjinal İthal Eğilimi.}}$$

Kaynak: Mithat Zeki Dinçer, Turizm Ekonomisi ve Türkiye Ekonomisinde Turizm, İstanbul, 1993, s. 63.

Turistlerin ithal malı tüketim eğilimi veya ekonomik ve sosyal nedenlerle ülke vatandaşlarının yurt dışında marjinal tüketim eğilimleri yüksek olduğunda, ekonomiden sızıntılar artacağından dış turizm gelirlerinin çarpan etkisi azalacaktır. Marjinal tüketim eğilimi arttıkça katsayı da artacağından, turistik gelir çarpanının

[22] Karakaya, a.g.e., s. 90.
[23] Ünlüönen, a.g.e., s. 118.
[24] Dinçer, a.g.e., s. 63.

değerini marjinal tüketim eğilimi etkilemektedir. Ancak ekonominin gelişme ve gerileme dönemlerinde marjinal tüketim eğilimi farklı eğilimler göstereceğinden, bir taraftan konjonktür diğer taraftan ülke ekonomisinin gelişme ve yavaşlama dönemleri, turistik tüketim harcamalarının milli gelir üzerindeki katkısını etkileyecektir. Çarpanın gerçek değerini etkileyen diğer bir durum ise, harcamanın yapıldığı andan gelirin çarpan kadar artacağı zamana kadar geçen dönemin süresidir; bu dönem ise turizm mevsimine, kişilerin davranışına, diğer sektörlerde paranın tedavül hızına ve genel konjonktüre bağlıdır.

Yapılan araştırmalara göre Türkiye'de turizm sektörü ile ilgili çarpan katsayısı, 3.89 olarak bulunmuştur. Bu duruma göre turizmde harcanan bir dolar, çeşitli el değiştirmeler sonucu 3.89 luk bir iktisadi faaliyete imkân sağlamaktadır[25].

2.3. Turizmin İstihdama Etkisi

Günümüzde yeni istihdam olanakları zannedildiği kadar kolay olmamaktadır. Özellikle işgücünden daha çok tasarruf eden sermaye yoğun teknolojinin kullanımının yaygınlaşması, bu durumun insanların adale gücüne ikame etmesi ve bilgisayar gibi insanların beyin gücüne yardımcı araçların üretilip kullanılması sonucunda istihdam konusunda yeni problemler oluşmaktadır. Az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin en önemli sorunu endüstrileşmenin birçok durumda istihdam sorunlarını çözmeye yeterli olmayışıdır. Kısacası, teknolojideki değişme ve gelişmeler işgücüne olan talebi azaltmaktadır. Bu ülkelerde görülen hızlı nüfus artışı, işsizliğin giderek önemli boyutlara ulaşma tehlikesini de beraberinde getirmektedir. Bu sebeple kalkınmakta olan ülkelerde giderek artan işsizlik karşısında yeni iş olanakları arayışı zorunlu hale gelmektedir ve bu noktada da emek yoğun bir teknolojiye dayalı olan turizmin önemi ortaya çıkmaktadır. Turistik gelişmeye elverişli bölgelerin, sanayinin gelişmediği bölgeler olması ve bu yörelerde turizmin canlanması, işgücü istihdamı açısından önemli bir fayda sağlayacaktır. Ayrıca, işsizlik ve gizli işsizlik sorunlarının giderek arttığı kalkınmakta olan ülkelerde,

---

[25] A.e., s. 65.

turizm sektörüyle yaratılan istihdam hacmi, kullanılan üretim faktörlerinin önemli bir oranını oluşturmaktadır.

Turistik tüketim harcamalarının ilk aşamasında elde edilen gelirler direkt istihdam etkisi oluşturmaktadır. Turizm endüstrisine, ihtiyaç duyduğu mal ve hizmetleri sağlayan sektörlerdeki ve turistik tüketim harcamalarından yararlanılan faaliyetlerdeki işler ise dolaylı istihdam oluşturur. İmalat, balıkçılık, tarım ve işletme sektörlerinde turizmin gelişmesiyle sağlanan istihdam bu gruba girer ve elde edilen gelirlerin tekrar harcanması ile dolaylı istihdam etkisi meydana gelir[26]. Turizmin gelişmesine ve turizm talebinin yoğunluğuna bağlı olarak istihdam etkisi artar. Turizmin gelişmesiyle beraber, turistik tesis yatırımlarının artması, işgücü talebini artırır ve turizmin mevsimlik özelliğinin bir sonucu olarak talebin yoğunlaştığı dönemlerde turistik işletmelerin de iş gücü talebi artar. Yıl içinde bazı dönemlerde faaliyet gösteren işletmelerin, devamlı personelin yanı sıra mevsimlik personel de çalıştırmaları, turizm talebinin arttığı dönemlerde dolaysız istihdam etkisini dönemin uzunluğuna bağlı olarak arttırmaktadır. Buna ek olarak, gelişmekte olan ülkelerde geleneksel sektörlerden, özellikle tarım sektöründen önemli ölçüde işgücü transferi, bu sektörlerdeki mevsimlik işsizliği azaltmaktadır[27].

Turizmin emek yoğun bir sektör olduğu, kalkınmakta olan ülkelerde fazla sayıda bulunan vasıflı ya da yarı vasıflı iş gücünün bu sektörde istihdam olacağı görüşünün yanında, turizmin nispeten sermaye yoğun olduğu, özel alt yapı yatırımlarının da önemli miktarda sermayeye ihtiyaç duyduğu yönündeki görüş de sektörle ilgili diğer bir görüştür.

Ancak ister emek yoğun, isterse sermaye yoğun olsun, turizmin önemli oranda direkt ya da dolaylı yoldan istihdam yarattığı açık bir gerçektir. Turistlerin, yeme-içme, konaklama gibi hizmetlerini sağlayan tesisler, bar, gece kulübü gibi eğlence hizmeti veren tesisler ve ulaştırma işletmeciliği sektörün yaratacağı istihdamı oluşturmaktadır. Bunun yanı sıra, turizm sektörüne mal ve hizmet arz eden sektörler turizmin yarattığı harcamalardan yararlanan faaliyetler, dolaylı istihdam alanlarını oluşturmaktadır.

---

[26] Barutçugil, a.g.e., s. 38.
[27] Olalı, Alp, **Turizmin Türk Ekonomisindeki Yeri**,a.g.e., s.101.

Turizm sektörü esas itibariyle emek faktörüne dayanmaktadır ve sektör büyüdükçe istihdam imkânları da artacaktır. Turizm sektörünün emek yoğun olmasının, sektörel istihdama kazandırdığı özellikler şu şekilde özetlenebilir[28].

- Turizm talebinin yıl içinde bazı mevsimlerde artması mevsimlik personel çalıştırılmasına sebep olmaktadır.
- Mevsimlik istihdam eksik istihdam koşullarının oluşmasına sebep olur ve sosyal mevzuatın gelişmesiyle turizm mevsimi uzatılırken, mevsimlik istihdamın dolaylı istihdama dönüştürülmesi önemli ölçüde gerçekleşebilir.
- Mevsimlik taleplerde değişiklik yaşanması personel sayısında dalgalanmaların ortaya çıkmasına sebep olur.
- Özellikle turist kapasitesinin büyük oranda artış gösterdiği dönemlerde kalifiye iş gücüne olan talebin artması işgücünün turistik işletmeler arasındaki mobilitesini artırır. Kalifiye iş gücüne verilecek ücretlerin yüksek olması maliyetleri yükselterek gelecek dönemlerde ülkeye olan turizm talebini etkiler ve hızlı personel hareketi de hizmet üretiminde kalite düşüklüğüne sebep olur.
- Mevsim dışında istihdamın azalması toplumsal açıdan sosyal bir maliyete sebep olabilir.
- Özellikle gelişmekte olan ülkelerde, geleneksel sektörlerden önemli oranda iş gücü transfer eden turizm sektörü yan kalifiye ve kalitesiz iş gücüne istihdam imkanı sağlamaktadır.
- Turistik işletmelerin büyüklüğü, istihdam edilecek personelin sayısının belirlenmesinde önemli bir rol oynamaktadır.
- Bölgesel kamu ve endüstriyel kuruluşların emek piyasasındaki rekabeti oranında ücretlerde bir yükselme olmaktadır.
- Diğer sektörlere kıyasla istihdam edilen kadın personel sayısı daha yüksektir.
- Eğitilmiş kalifiye veya kalifiye olmayan personel bölgelere ve işletme türlerine göre farklılıklar gösterir.

---

[28] Olalı, Alp, **Turizm Ekonomisi**, a.g.e., ss. 147–148.

Turizm sektörünün istihdam olanağı sağlama konusunda önemli bir rol oynamasının yanı sıra, sektörü kalkınmakta olan ülkelerde işsizlik problemi için tek alternatif çözüm olarak görmek de doğru olmamaktadır. Sektörün istihdam olanağı sağlama etkisi, hükümetlerin sektörü desteklemeye yönelik politikalarına, ülke kaynaklarına, kalkınma düzeyine, politik ve sosyal çevreye göre ele alınıp değerlendirilmelidir.

2.4. Turizmin Kamu Gelirler ve Harcamalarına Etkisi

Turizmin devlet gelir ve giderlerine etkisini gelir ve harcama açısından ayrı ayrı ele alıp incelemek mümkündür. Turizm, devlet için önemli bir gelir kaynağıdır ve turizm, kamu gelirlerini artırdığı gibi kamu giderlerini de artırmaktadır. Yapılan araştırmalara göre, her ülkede turistler tarafından harcanan her 10 Dolar'ın 1 Dolar'ı, ayak basma vergileri, turistler tarafından alınan yiyecek ve içeceklerden alınan ithal vergileri, içki ve sigaradan alınan tüketim vergileri, ülke içinde yaptıkları seyahatlerde kullandıkları akaryakıttan alınan vergiler ve diğer resmi ödemeler şeklinde direkt olarak kamu gelirlerini artırmaktadırlar[29].

Kamu gelirleri, işbirliği içinde olduğu veya mülkiyetini elinde bulundurduğu tesisler hariç tutulduğunda, genel olarak vergi gelirleri şeklindedir. Bu nedenledir ki kamu gelirleri, kamunun vergi gelirlerini sağlama iradesine ve uygulamasına bağlı olarak vergi tekniklerinin bir fonksiyonudur.

Devlet, turizmin gelişme gösterdiği dönemlerde, turistik tüketimi diğer gelir kaynaklarından daha etkili bir şekilde vergilendirdiği durumda, bir yandan önemli bir kaynak elde ederken, bir yandan da sektörden bazı vergi ve benzeri kamu gelirleri de elde edebilir. Bunların yanı sıra devlet, turizm sektörü işletmelerinden, bunların gelirlerinden, turizm faaliyetlerinden elde edilen diğer kazançlardan ve özellikle turizm sektöründe kullanılan üretim unsurlarından bazı direkt vergiler de alabilmektedir.

Devlet ayrıca dış aktif ve dış pasif turizmlerden de gelir elde edebilir. Ülkeye gelen turistlerin harcamalarından alınan vergilerin yanı sıra, lisanslar, resimler, oyun harçları, liman vergisi ve buna benzer gelirler de elde eder. Vergi gelirlerinin en

[29] Ünlüönen, a.g.e., s. 125.

büyük payını ise, turistlerin satın aldıkları bazı malların ithali sırasında alınan gümrük vergileri meydana getirir. Dış pasif turizme katılan vatandaşlardan getirdikleri eşyalardan gümrük vergisinin alınmasının yanında yurt dışına çıkışlarda ayrıca bazı fon payları da alınabilmektedir[30].

Turizmin sağladığı başka kamu gelirleri de mevcuttur. Haberleşme ve ulaştırmadan sağlanan gelirler, yükleme ve iskele resimleri, su ve temizlik harçları ile satış ve pul gelirleri turizmden sağlanan diğer gelirlerdir. Tüm bunlara ek olarak devletin aktif bir şekilde yatırımcı, işletmeci, kreditör ve pazarlamacı olarak hizmetler üretmesi ile de kamu gelirleri sağlanabilir.

Turizmin kamu harcamalarına etkisini incelediğimizde ise, devletin turizmden çeşitli vergilerle sağladığı gelirleri, tekrar turizm sektörüne aktararak bu sektörün gelişmesine katkıda bulunduğu görülmektedir. Turizm sektöründe devlet tarafından yapılan temel harcamalar ise; turizmi geliştirme, yönetme ve kontrol gibi, araştırma, reklâm ve tanıtma, eğitim projeleri ve yönetim görevleri, ulusal hava yolları, devlet otelleri, oyun parkları, bölgesel tur operatörleri ve seyahat acenteleri gibi belirli turistik faaliyetleri işletilmesi için yapılan harcamalar, alt yapı ve üst yapı giderleri ve özel bölgelerde turizmin geliştirilmesi için, tahsisat, teşvik ve muafiyet önlemlerinin getirilmesidir[31].

Turizm sektörü devlet için önemli bir gelir kaynağı olduğundan, devletin turizm amaçlı harcamalar yapması kaçınılmaz olacaktır. Devletin turizm açısından yapacağı en önemli harcama, turistik bölgelerin gelişmesi açısından büyük rol oynayan altyapı yatırımlarıdır. Alt yapı giderleri, devlet için en ağır gider unsurunu oluşturur. Özellikle gelişmekte olan ülkelerde, bu yatırımlar sadece turizm amaçlı olmayıp, yatırım yapılan bölgelerin ekonomik ve sosyal bakımdan gelişmesi amacıyla da büyük fonksiyonlara sahiptir. Devletin gerçekleştirdiği alt yapı yatırımları, turizm sektörünün geliştirilmesi için yaptığı tanıtma, reklâm, yönetim giderleri ve personel ücretleri gibi giderler doğrudan giderlerdir. Teşvik ve özendirme önlemleri ise devletin dolaylı giderleri olarak kabul edilmektedir, bunun sebebi ise bu giderlerin, yatırımların ve döviz kazandırıcı diğer hizmetlerin yönlendirilmesi ile ilgili kararlarla

---

[30] Olalı, Timur, **Turizmin Türk Ekonomisindeki Yeri,** a.g.e., s. 93.
[31] Orhan İçöz , **Turizm Ekonomisi**, Ankara, 2005, s. 255.

yakından ilgili olup, kısa dönemde değişme ihtimali yüksek olan unsurlardan meydana gelmesidir[32].

Devletin turizm amaçlı yaptığı harcamaların karşılığını tam olarak alıp alamadığının incelenmesi, devlet tarafından yapılan harcamalar ile turizmden devletin elde ettiği gelirlerin oranlanması ile mümkün olabilir. Bu oranlamada kamu gelirleri, turistlerin harcamalarından elde edilen gelirler ve kamu giderleri ise direkt ve dolaylı giderler olarak hesaplanmalıdır.

Sonuç olarak, turizmin net kamu geliri etkisinin ortaya çıkarılması için turizmin kamu gelir ve giderlerine etkisinin birlikte değerlendirilmesi gerekmektedir. Turizm sektöründe kullanılan üretim faktörlerinin aynı değerlerle ekonominin farklı bir alanında kullanılması durumunda, kamunun sağlayacağı net gelirlerle dolaylı vergi gelirleri toplamından, turizmden elde edilen vergi, resim, harçlar ve turizm sektörüne ödenen sübvansiyonların çıkarılması durumunda net gelir etkisi elde edilir.

Kamu açısından yapılan kar-masraf analizinde, kar-masraf oranının 1 olması durumunda, turistik kamu gelirlerinin yalnızca turistik kamu giderlerini karşıladığı sonucu çıkarılır. Oranın 1'den büyük olması halinde ise net kamu geliri önemli hale gelecektir[33].

2.5. Turizm – Enflasyon İlişkisi

Enflasyon, bir ekonomide para miktarının, yine o ekonomideki mal ve hizmetler miktarına göre daha fazla artması nedeni ile fiyatlar genel düzeyinde ortaya çıkan sürekli ve önemli bir artış olarak tanımlanmaktadır[34]. Turizm hareketleri ile bir ülkedeki fiyatlar genel seviyesi arasında sıkı bir ilişki söz konusudur. Turizm – enflasyon ilişkisi, genellikle iki açıdan değerlendirilmektedir, ilk olarak turizmin enflasyon üzerindeki etkileri ve daha sonra ise enflasyonun turizm üzerindeki etkileri incelenecektir.

Turizmin enflasyonu artırıcı bir faktör olduğu yönünde yaygın bir görüş söz konusudur. Turizm sektörü, taşıdığı özellikler nedeniyle ve sahip olduğu mevsimlik karakteriyle enflasyonun gelişmesine sebep olmaktadır. Belli bir mevsim içinde

---

[32] A.e., ss. 255–256.
[33] Şahin, a.g.e., s. 52.
[34] İçöz, a.g.e., s. 261.

kitlelerin akın halinde geldikleri bölgelerde, elastik olmayan turistik arzın aynı oranda gelişmemesi enflasyona yol açmaktadır. Turistik mal ve hizmet fiyatlarında meydana gelen bir artış, otomatik olarak bir enflasyon faktörü olacak ve bu fiyat artışları, kısmen kısa süre içersinde coğrafi olarak yoğunlaşmış turistik akımlardan dolayı yüksek düzeye çıkacaktır. Turizmin bu enflasyonist karakteri hem yöre halkı, hem de ekonomi için önemli bir maliyet oluşturmaktadır. Bölgede artan toprak değerleri, bir yandan arazi sahibi bölge halkına gelir sağlarken diğer yandan tarım alanlarının kaybedilmesine sebep olmaktadır.

Şehirleşmenin insanlar üzerinde meydana getirdiği olumsuzlukları, belirli dönemler içinde gidermek amacıyla ikinci konutlar ortaya çıkmıştır. İkinci konutlar, şehir sakinlerini, belirli dönemlerde bünyesinde toplayarak, bu bölgelerde yaşayan yerli halkın sosyal ve ekonomik yapılarında değişiklikler yaratmaktadır[35]. İkinci konut halkının, belli dönemlerde yoğunluk kazanması, bazı malların talebine bağlı olarak fiyat artışlarına ve yerli halkında bu fiyat artışlarından etkilenmesine neden olmaktadır[36].

Ayrıca ikinci konut yapılması amacıyla verimli tarım alanlarının yapılaşmaya açılması ve spekülatif faaliyetlere konu olması, ciddi bir sorun olarak ortaya çıkmaktadır. Bir turistik bölgenin gelişmesi ve bu nedenle artan enflasyon, toprak değerlerinin de artmasına neden olur. Turistik talebin büyümesiyle toprağa olan talep artacak ve böylelikle toprağa yönelik potansiyel talepler arasında rekabet artar. Turistik bölgelerde yeni kurulacak olan oteller, tatil köyleri ve turistik tesisler, bir taraftan inşaat sektörüne kazanç olanakları yaratırken, diğer yandan da arazi sahiplerine ve emlak bürolarına spekülatif kazanç olanağı yaratır. Sonuç olarak bölge halkı, artan toprak değeri nedeni ile kendi malları için daha fazla vergi vermek durumunda kalır. Bu durumda bölge halkı, ellerinde bulunan taşınmazı ya kendisi çalıştırmak ya da daha büyük sermaye sahiplerine satmak zorunda kalabilir. Turizmden dolayı bir bölgede ortaya çıkan enflasyon, bu bölgede turistik talebin yoğunlaşması sebebiyle kısa süreli ve bölge sınırları içersinde kalıcı şekilde

---

[35] Serdar Ongan, "Türkiye'deki Yazlık Konut ve Kamu kamplarının İncelenmesi", İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Turizm Bölümü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 1988, s. 45.
[36] A.e., s. 49.

gerçekleşebilir. Turizm mevsiminin sona ermesi ile birlikte fiyatlarda eski düzeyine dönmeye başlar[37].

Turizm hareketleri zaman ve mekân içinde, belirli dönemlerde ve belirli bölgelerde yoğunlaşmaktadır. Dolayısıyla turizm hizmetlerinin fiyatları, piyasa koşullarına göre hızla artmakta, zaman ve mekân yoğunlaşmasına uygun olarak yükselmektedir. Turistik mal ve hizmetlerin üretim maliyetlerinin yükselmesi, fiyat artışlarına neden olmaktadır. Bunu takiben de talebin yükseltilmesi ile ortaya çıkan enflasyon, maliyet enflasyonu olarak isimlendirilir. Aynı zamanda doğrudan doğruya fiyatların yükseltilmesi ve talep artışı ile meydana gelen fiyat artışları da maliyet enflasyonudur. Turizmde maliyet enflasyonu, turistik mal ve hizmet üretiminde etkisini göstermektedir. Maliyet enflasyonu olarak nitelendirilen bu turistik mal ve hizmet üretiminin üzerindeki baskı; ekonomi politikası çerçevesinde devlet üretim girdi fiyatlarını saptarken; konaklama, ulaştırma, seyahat acenteleri yatırım yapacakları mallarla ilgili maliyetleri saptarken ve bu işletmeler de ücret-reklâm artışları hesaplanırken ortaya çıkar[38].

Turizm sektöründe karşılaşılan bir başka enflasyon çeşidi de, gelirin artmasına ve sınırlı arz kapasitesine bağlı olarak gelişen talep enflasyonudur. Bu enflasyon, talebin artmasına karşılık, gıda maddeleri üretimi yeterli düzeyde artırılmazsa, arz yetersizliği nedeniyle bazı maddeler ithal edildiğinde meydana gelir. Bu aşamada dış ödemeler bilânçosu açığı da giderek büyüyecektir. Sektör için yardımcı nitelikte olan mal ve hizmetlerde ikame imkânı bulunduğunda, fiyat artışlarının etkisi giderilebilir. Buna örnek olarak dayanıksız tüketim malları ile alternatifi bulunan ulaştırma araçları verilebilir. Bununla birlikte turizm nedeniyle artan fiyatlar, uzun dönemde turizm talebini düşüreceğinden ve fiyat yükselişleri duracağından, uzun dönemdeki turizmin fiyatlar seviyesindeki etkisi, süreç içinde nötr olmaktadır[39].

Ayrıca turizmin mevsimlik olma özelliğinde dolayı, belli mevsimlerde turistik bölgelerde kısa süreli kısmi enflasyon söz konusu olmaktadır. Yine turizmin

---

[37] İçöz, a.g.e., s. 262.
[38] Dinçer, a.g.e., s. 95.
[39] A.e., s. 96.

mevsimlik karakteri sebebiyle, bu sektörde çalışan kişilerin yıllık geliri elde etmek istemeleri de suni olarak fiyat artışlarına sebep olmaktadır[40].

Enflasyonun turizm sektörü üzerine etkisini incelediğimizde, turizmin ekonomideki genel fiyat artışlarının yaygın olduğu dönemlerde, enflasyondan önemli ölçüde etkilendiğini görmekteyiz. Genellikle turizmin en fazla etkilendiği enflasyon, talep ve maliyet enflasyonlarıdır. Turistik mal ve hizmet üretiminde kullanılan girdi fiyatlarının maliyet enflasyonundan dolayı artması, faktör maliyetlerinin artmasına ve turizm sektörünün etkilenmesine neden olur. Enflasyon dönemlerinde, talep açısından iç veya dış turizme katılmanın marjinal zahmetleri arasında büyük bir fark olmaması, buna karşılık dış seyahatlerin marjinal faydasının yüksek olması, rasyonel hareket eden bireyleri dış turizme yöneltecektir. Ayrıca iç fiyatların yüksekliği sonucu, dış ülkelerden alınacak yabancı kaynaklı malların faydasının ve gösteriş etkisinin daha cazip olması da dış turizm talebinin artmasının bir diğer nedenidir[41]. Enflasyonist baskılar sonucu fiyatlar genel seviyesinin yükselmesi, turizm sektöründe de mal ve hizmet fiyatlarının yükselmesine sebep olacağından, ülkeye dönük dış turizm talebinin yönü değişecek ve daha ucuz ülkelere doğru bir kayma söz konusu olacaktır. Bu durum sabit döviz kuru uygulayan ülkeler için, olumsuz etki yapması yanında esnek döviz kuru uygulayan ve gelişmeler karşısında paranın değerini ayarlayan ülkelerin dış aktif turizminde önemli bir gelişme sağlanabilir.

Enflasyonist bir ortamda artan fiyatlar, iç turizmde turizm talebinin satın alma gücü üzerinde olumsuz etki yaparak gerçek gelirlerde bir düşme meydana getirir. Böylelikle iç turizmde, turistik tüketim harcamalarında azalmalar görülür. Dış turizm açısından bakarsak, ulusal paranın değeri enflasyon oranına paralel olarak düşürüldüğü sürece, dış turizm talebinin fazlaca etkileneceği söylenemez. Fakat enflasyon oranı, ülke parasının değer kaybı oranından yüksek olursa, dış turizm talebinde de fiyata bağlı bir azalma oluşur.

Turizm talebinin, enflasyonist fiyat artışlarından dolayı belirli dönemlerde düşmesi, büyük maliyetlerle kurulan konaklama tesislerinin doluş oranlarının düşmesine, yatırımın geri ödeme süresinin uzamasına ve karlılığın azalmasına yol açar. Bu durumda girişimciler sektöre yatırım yapmaktan vazgeçerler ve yatırım

---

[40] Olalı, Timur,**Turizmin Türk Ekonomisindeki Yeri,** a.g.e., s. 87.
[41] İçöz, a.g.e., s. 267.

miktarlarında azalma meydana gelir. Bununla beraber enflasyon sektörde, girişimcilerin verimli yatırımlar yerine en çok kar getirecek olan yatırımlara yönelmesine yol açarak, ekonomide kaynak dağılımının bozulmasına sebep olur[42].

Enflasyon nedeniyle ülkede oluşan fiyat istikrarsızlığı, dış turizm açısından da güvensiz bir ortam yaratarak potansiyel turizm talebi üzerinde caydırıcı etkiye yol açar. Ayrıca sektörde çalışanlar açısından baktığımızda ise, enflasyon ortamında nominal ücretler yükseldiği halde reel ücretler azaldığı için, personel üzerinde hoşnutsuzluk yaratarak iş verimliliğinin ve hizmet kalitesinin düşmesine yol açar.

Enflasyon sebebiyle ülkenin dış ticaretinde de bozulmalar görülecektir. Döviz kurlarının sabit olması halinde, iç fiyatlardaki yükselmeyle birlikte dışardan gelecek mallar daha ucuz olacağından, dış alım eğilimi artacaktır. Böylece dış pasif turizmde gelişme görülürken, dış aktif turizm olumsuz yönde etkilenecektir.

2.6. Turizmin Diğer Ekonomik Sektörlere Etkisi

İç ve dış turizm hareketlerinin gelişmesiyle, turizm gelirlerinin bir bölge ya da ülke ekonomisine sağladığı olumlu katkılar, turizmle ilgili tarım, sanayi ve hizmet sektörlerinde de etkisini gösterir. Turizm çarpan etkisi ve istihdam yaratıcılığı özelliği ile bahsi geçen sektörlerde sürükleyici bir rol oynar. Turizmi gelişen bir bölgede, genelde ekonomik yapıdaki değişimlerin yanı sıra endüstriyel üretimde de değişimler meydana gelir. Şöyle ki, turizm talebi ile birlikte oluşan ek talep nedeniyle, mal ve hizmetlerin, yerli halkın ödediği fiyattan ve ihracat fiyatlarından yüksek olması, yukarıda belirtilen sektörlerdeki yatırımcı ve üreticilerin dikkatini çeker, üretim kalite ve kantitatif olarak ayrıcalık yaratır. Özetle, endüstrileşme ve turizm başlangıçta birbirleriyle çelişir görünmelerine rağmen, endüstrileşme, çağdaşlaşmanın bir getirisi olduğuna göre turistik gelişme endüstrileşmeyi teşvik eder sonucu çıkarılır.

Genelde kırsal ekonomilerde, tarımsal üretim yönteminden oluşan değişimler, sadece turizm sebebiyle meydana gelmez. Demografik baskılar, teknolojik gelişmeler, toprak mülkiyetinin değişmesi ve tarım sektörü dışındaki istihdam

[42] A.e., s. 269.

alanlarının artması tarımsal üretim yönteminden oluşan değişimlerin temel nedenleridir. Fakat turizm bu tür değişimlerin temel nedeni olmasa bile, genelde bu tür değişimlerin hızlanmasına katkıda bulunmaktadır.

Turizm, hizmetler sektörü üzerinde de önemli etkilerde bulunur ve sektörün yapısı üzerinde değişimler yaratır.

Turizm, alt ve üst yapı yatırımları üzerinde de gene önemli bir rol oynar. Turistik talebin karşılanması için temel şart, alt yapı, üst yapı, ulaştırma ve bir takım yerel hizmetler açısından hazır olabilmektir. Bu nedenledir ki, gelişmekte olan ülkelerde alt ve üst yapının yeterli hale gelmesi ile turizmin gelişmesi arasında sıkı bir ilişki bulunmaktadır.

2.6.1. Turizmin Tarım Sektörüne Etkisi

Turizmin etkilediği sektörlerden en önemlisi olan tarım sektöründe, üretim artışı ile sektörün geliri artar ve bu artış ile yeni istihdam olanakları oluşur. Turizmin gelişmesine paralel olarak, tarım sektöründe kalite artar ve daha kaliteli ürün satışı yapılır. Bu yolla turistik tüketim tarım sektörü için görünmeyen bir ihracat yaratırken, üretimde bulunanlara da dolaysız gelir etkisi sağlar[43].

Bir ülkeye gelen turist sayısının yerli halkın nüfusuna oranla çok düşük bir seviyede kaldığı ve turistlerin beslenme için yaptığı tüketimin yerli halkın tüketimine kıyasla önemsiz bir yüzdeyi ifade ettiği herkes tarafından bilinen bir gerçektir. Fakat turistik mal ve hizmetler için ek talebin ortaya çıkması sebebiyle, mal ve hizmetler yerli halkın daha önce ödediği fiyattan ve malların dışsatım fiyatından daha yüksek fiyatlarla piyasada işlem görür. Bunun yanı sıra, turistlere sunulan yemekler kalite, çeşit ve miktar açısından yerli halkın tüketiminden oldukça büyük farklılık gösterir ve bahsi geçen bu unsurlar, turizmin gelişmesine paralel olarak tarım sektörünün üretim kalitesinin artmasını ve kaliteli ürünlerin değer bulmasını sağlar[44].

Turizmin tarım sektörü üzerindeki en önemli etkileri, istihdam ve sektörel gelir alanlarında görülür. Turizmin istihdam yönünden etkisi; tarım kesiminde üretimin yoğunluklu olarak mevsimlik olması sebebiyle meydana gelen işsizlik ve atıl

---

[43] Dinçer, a.g.e., s. 93.
[44] İçöz, a.g.e., s. 299.

kapasitenin, turizmin yarattığı istihdam olanakları ile azaltılabileceği şeklinde açıklanabilir. Turizmin bazı kollarında nitelikli olmayan veya yarı nitelikli elemana duyulan ihtiyaç, tarım sektöründen turizme işgücünün kaydırılmasını sağlayacaktır[45].

Turizmin tarım sektörü üzerindeki gelir yaratıcı etkisi ise iki başlık altında incelenebilir: Bunlardan birincisi; kırsal turizmin gelişmesi ile birlikte turistik bölgelerde arazi sahibi olan bölge halkının, arazilerinin kamp alanı olarak turizme açılması sonucunda ek bir gelir elde etmeleridir. İkincisi ise, turistik bölgelerde artan turizm talebine paralel olarak, turistin yeme içme ihtiyacını karşılayan tarım ürünlerine olan talebin artış göstermesi sonucu, tarım sektöründe bulunan kişilerin ürünlerini daha iyi değerlendirebilmesi ve bu yolla gelirlerinde artış meydana gelmesidir[46].

Turizmin tarım sektörü üzerindeki olumlu etkilerinin yanında, bazı olumsuz etkilerinin de olduğu bilinen bir gerçektir. Özellikle yazlık evlerin ve turistik sitelerin ortaya çıkardığı olumsuz etkilerden en çok tarım alanları zarar görmektedir ve zamanla toprakların turizme açılması sonucunda arazi spekülasyonunun artış göstermesi engellenemez olmaktadır. Buna ek olarak, çok sayıda turistin ziyaret ettiği, turizmin önemli ölçüde geliştiği bölgelerde toprağa dayalı saygınlık simgelerinin ortadan kalktığı, bunun yerine modern yaşam biçimi ve simgelerinin toplumsal saygınlığının temelini oluşturduğu öne sürülmektedir. Tarım kesiminde artık kimsenin yer almak istememesi ve tarımsal üretimde gerilemelerin kaçınılmaz olması da tüm bunların sonucu olarak ortaya çıkacaktır. Özet olarak, turizmin gelişmesi adına tarım arazileri üzerinde kamping ve benzeri tesislerin kurulması, işlenen arazi miktarında bir azalmaya sebep olacağı gibi, çiftçilerin bu tür tesisleri kurmak için yatırımlarda bulunmaları, tarımın gelişmesi için ihtiyaç duyulan araç, gereç ve teçhizata ayırdıkları para miktarının azalmasına sebep olur.

2.6.2. Turizmin Sanayi Sektörüne Etkisi

Turizmin, sanayi sektörünün pek çok kesimi üzerinde etkisi vardır. Turizmin sanayi sektörü üzerine etkileri, ağırlıklı olarak tüketim malı ve ara malı üreten

---

[45] İçöz, a.g.e., s. 299.
[46] A.e., s. 299.

sanayilerde ortaya çıkar. Yatırım malı üreten sanayiler üzerinde ise turizmin zayıf bir etkisi bulunmaktadır. Turizmin tüketim malı üreten sanayiler üzerindeki etkisi fazladır. Turizmin yoğun olduğu bölgelerde, gıda ve içki sanayilerinde görülen üretim çok fazladır, hatta turistik tüketime yönelik üretim de bulunduğu söylenebilir. Ara malı üreten sanayilerde de özellikle, deri, deri mamulleri ve seramik sanayi üzerinde de turizm oldukça etkilidir. Seramik, cam, sıhhi tesisat ve demir-çelik sanayilerinde ek bir talep mevcuttur ve ayrıca hediyelik eşya satışlarının gelişmesi, turizm girdilerinin artışında da önemli faktördür. Yatırım malı üreten sanayilerde ise turizmin etkisi azdır. Turizm, yalnızca ulaştırma araçları üreten sanayilerde katkı sağlamaktadır[47].

Turizmin, sanayi sektörü üzerindeki asıl ağırlıklı etkisi, turistik yatırımların artması ile birlikte bu yatırımlarda kullanılan sanayi malları üzerinde görülür. Konaklama tesislerinin yapımında, çimento, demir çelik, maden alaşımları, taş toprak sanayi ürünleri, elektrik üreten makineler, plastik malzemeler, dokuma, madeni eşya, orman ürünleri gibi temel malları üreten sanayilerden girdi alınması ve bu araç ve gereçleri üreten sanayi kollarının turizm ile beraber canlanması, bu etkilerden sadece bir tanesidir. Turizm ayrıca, yeni yol yapımı ve benzeri alt yapı yatırımlarının, turistik amaçla arazi düzenlemelerin modern araç ve gereçlerle gerçekleştirilmesinin, söz konusu ağır sanayi ürünlerine olan talebi artırmasında da önemli bir rol oynar. Son zamanlarda bilgisayar teknolojisinde görülen gelişmeler ve bilgisayarın turizm sektöründe de artan bir şekilde kullanılmaya başlanmış olması, turizm yatırımlarının bu sanayi dalında da talep ve gelir artış sonucunu yaratmaktadır[48].

Turizm harcamaları, karayolu, deniz ve hava limanları gibi alt yapı imkânlarının oluşturulması ve geliştirilmesi ile sanayi ve ticaret sektörlerinin hammadde tedarik, üretim ve pazarlama problemlerinin çözümüne katkı sağlayarak ulusal gelir seviyesini artırmaktadır.

Turizm, sanayi sektörü için iş hacminin ve üretimin artırılması yanında istihdam hacminin artmasını da sağlamaktadır. Endüstriyel gelişmelerin meydana getirdiği talep artışı, bazı sektörlerde ek iş gücü istihdamını yaratır ve ek iş gücü istihdamının daha yüksek harcama gücü sağlaması ile birlikte turistik faaliyetlere de yansıma olur.

---

[47] Dinçer, a.g.e., s. 94.
[48] İçöz, a.g.e., s. 301.

Turistik yatırımların diğer bir etkisi ise, inşaat, orman, seramik gibi sanayilerin ürünlerine olan talepte artış sağlamasıdır.

2.6.3. Turizmin Hizmetler Sektörüne Etkisi

Bir bölgede turizmin gelişmesine paralel olarak hizmet sektöründe de bir gelişme olması kaçınılmaz bir gerçektir. Turizm, kendisinin de içinde bulunduğu hizmet sektörünün önem kazanmasında ve gelişmesinde büyük bir rol oynar. Hizmet sektörünün başında gelen turizmin gelişmekte olan ülkelerde iktisadi kalkınmayı gerçekleştiren unsurlardan biri olarak kabul edilmesi, hizmet sektörünü üzerindeki etkisini göstermektedir. Hizmet sektörü, dünya ticaretinin dörtte üçünü temsil etmektedir. Hizmet sektöründe üzerinde durulan hususlar, bu sektörde talep edilen kalitenin daha farklı bir biçimde, daha zengin ve diğer sektörlerle bir bütün halinde satılmasını öngörmektedir. İstihdam yönünden incelendiğinde insan kaynağının değerlendirilmesi, ekonominin üçüncü sektörü olarak da bilinen hizmet sektörünün kalitesine ve gelişmesine bağlıdır[49].

Turizmin hizmet sektörü üzerindeki etkileri şu başlıklar altında toplanabilir[50].

- Günlük tüketimle ilgili hizmetler; ekmek, et, manav, bakkaliye, gazete, ulaşım gibi.
- Bazı küçük sanat dalları ile ilgili hizmetler; bina yapımı, marangozluk, mobilyacılık, ısıtma, elektrikçilik gibi.
- Lüks tüketime yönelik hizmetler; moda evleri, kuyumcu, antikacı, spor malzemeleri, parfümeri, müzik, konser, kitapçılık gibi.
- Sağlık ve güvenlik ile ilgili hizmetler; sağlık kurumları, doktor, eczane, banka, sigorta gibi.
- Tatil ve turizme yönelik hizmetler; ulaşım, benzin istasyonları, eski eser, eğlence yerleri, gece kulüpleri, animasyon faaliyetleri.
- Kamu hizmetleri.
- Ticari faaliyetler.

Turizm hareketleri, meydana getirdiği harcama-gelir döngüsü ile yukarıda belirtilen hizmet sektöründeki mevcut faaliyetlerde niteliksel ve niceliksel

[49] Dinçer, a.g.e., s. 94.
[50] Dinçer, a.g.e., s. 95.

gelişmelerin ortaya çıkmasını sağlar. Özellikle ticaret, sanat ve hizmet işletmeleri, sayıca fazla ve kaliteli personel istihdam ederek ve turizm harcamaları sayesinde optimum kapasiteye ulaşarak, ülkenin ekonomik kalkınmasında ve sosyal gelişmesinde etkilerini artırma imkanı bulur. Tüm bunlara ek olarak, turizm sektöründe çalışan personelin mesleki formasyona sahip olması gerektiğinden, sektörde istihdam edilecek personele belirli beceri ve tecrübenin kazandırılması, aynı zamanda hizmet sektöründe de kalitenin artmasını sağlayacaktır. Yapılacak işin özelliğine göre nitelikli ve niteliksiz personel istihdamı, turizmin sahip olduğu özellikler nedeniyle eğitim faaliyetlerine daha da ağırlık verilmesini gerektirecek ve belli niteliklere sahip personel istihdamının artması, hizmet sektörünün gayri safi milli hasılaya katkısını artırıcı rol oynayacaktır[51].

Turizm bir yandan hizmet sektöründen kendi faaliyetleri yönünden yararlanırken, bir yandan da bu yararlanmanın bir sonucu olarak hizmet üretiminin iyileşmesinde olumlu etki sağlayarak bu sektörün gelişmesine katkıda bulunur.

2.7. Turizmin Alt ve Üst Yapı Üzerine Etkisi

Bir ülkenin, yörenin ya da bölgenin turizme açılabilmesi için alt yapı, ulaştırma ve yerel hizmetlerin hazır hale getirilmiş olması temel şarttır. Bu nedenle, gelişmekte olan ülkelerde alt yapının yeterli hale gelmesi ile turizmin gelişmesi arasında sıkı bir ilişki bulunmaktadır.

Alt yapı yatırımları devletin sosyal faaliyetleri arasında değerlendirilmekte ve görünmeyen hizmetler bazında, hem halkın faydalanması hem de ekonominin gelişmesi amacıyla gerçekleştirilmektedir. Alt yapı yatırımları genel olarak devlet, üst yapı yatırımları ise özel kesim tarafından gerçekleştirilmektedir. Fakat bu genel yargının geçerli olmadığı durumlara da rastlamak mümkündür. Devletin alt yapı yatırımlarını özel sektöre bırakarak onları finanse ettiği durumları da görmek olasıdır.

Turizmin mal ve hizmet üretimi yapan faaliyet kollarının gelişme göstermesi bir yandan gelir etkisi oluştururken, bir yandan da alt yapının gelişmesini hızlandırıcı olumlu bir etkide bulunur. Kamu taşımacılığı ve yollar gelişirken, harcama gücünün

[51] Ünlüönen, a.g.e., s. 138.

artış göstermesi özel sektörü canlandırır ve sonuç olarak alt yapı turizmi etkiler, gelişme kaydeden turizm ise alt yapının kalite ve kantitesinin arttırılmasında önemli bir oynar[52].

Mikro seviyede incelendiğinde, yatırım kararı ile yatırımların yapılacağı alanın alt yapı özellikleri arasında doğrudan bir ilişki vardır. Turizm sektörü ile ilgili yatırımları alt yapı, üst yapı ve destek yatırımları şeklinde gruplandırmak mümkündür. Ayrıca alt yapı yatırımları da kendi içinde, genel alt yapı ve turizme bağlı alt yapı olmak üzere iki grupta incelenir ve burada genel alt yapı, temel kamu hizmetleri kapsamında, su, ulaştırma, enerji, kanalizasyon ve haberleşme gibi hizmetleri kapsar[53].

Genel alt yapı, turizmden bağımsız olmakla beraber, turizmin gelişim göstermesinde etkin bir rol oynar. Bir bölgede turizmin gelişmesiyle beraber, alt yapı turizme bağımlı hale gelir, turizmin ve turistik tesislerin ihtiyacını karşılayacak biçimde şekil değiştirir ve yaygınlık kazanır. Turizmin gelişmesi üzerinde önemli bir etki arz eden ve aynı zamanda turizmden bağımsız alt yapı olanaklarından; enerji kaynakları, su, ulaşım, haberleşme araçları, sağlık imkânları ve diğer alt yapı imkânlarının seviyesi büyük bir önem taşımaktadır. İşletmeler yönünden bu durum, daha ilk aşamada yer seçiminde büyük önem arz eder. Çünkü gerekli alt yapının olmaması durumunda toplam yatırım tutarının alacağı değer fazla oranda yükselecek ve ekonomik değerlendirme olumsuz sonuçlanacaktır[54].

Yukarıda inceleme altına alınan fiziki alt yapının yanı sıra yatırımın yapılacağı bölgede, yerleşim yerine yakınlık, sosyal yapının amaca uygunluğu ve mahalli hayatla bütünleşme gibi faktörlerin de göz ardı edilmemesi gerekmektedir.

Bir bölgeye yapılan alt yapı yatırımlarının ne oranda turizmden bağımlı ya da bağımsız olduğunu belirlemek olanaksızdır. Bu sebeple, turizmin alt yapı üzerindeki net etkisini veya alt yapıya sağladığı katkıyı tam olarak ortaya koymak mümkün değildir. Fakat turizmdeki gelişmelerin, alt yapıyı geliştirici ve yönlendirici bir etkide bulunduğu açıktır.

---

[52] Olalı, Timur,**Turizm Ekonomisi**, a.g.e., s. 161.
[53] Karakaya, a.g.e., s. 107.
[54] Şahin, a.g.e., s. 63.

Ayrıca, turistik alt yapıya ilave olarak, yine alt yapı kavramı kapsamında ele alınan, kamusal kuruluşların turizm ile ilgili yaptıkları bütün faaliyetler, ürettikleri mal ve hizmetler, üretime katkı sağlayan araç ve tesisler, turizmin kurumsal alt yapısını oluşturmaktadır. Turizmle direkt veya dolaylı yoldan ilgisi olan kurumların yaptıkları tüm faaliyetler; turizm danışma bürolarının faaliyetleri, turizm polisinin hizmetleri, tanıtma kurumlarının faaliyetleri, çevreyi koruma ve güzelleştirme amacı ile çalışan kuruluşların faaliyetleri, turizm personeli yetiştiren eğitim kurumlarının faaliyetleri kurumsal alt yapı kapsamında değerlendirilmektedir. Bahsi geçen bu faaliyet ve hizmetler turizm talebi ile üretilmekle birlikte, bazı hizmetlerin asıl sebebi turizm faaliyeti olmasa da, bunlardan büyük ölçüde turistler yararlanmaktadır. Bu şekildeki hizmetlerin üretim kapasiteleri, büyük ölçüde turizm talebi dikkate alınarak yerli halkın ihtiyaçlarının çok üstünde bir seviyeye getirilmektedir[55].

Turizmin gelişmesi için önem taşıyan ve gelişmesi ile birlikte değer kazanan diğer bir faktör de üst yapı olanaklarıdır. Üst yapı denildiğinde genel olarak turistik tesisler anlaşılmaktadır. Alt yapı olanakları temel olarak tüm sektörlerin ortaklaşa yararlandıkları kaynaklardır ve bu durum da alt yapı kaynaklarının sektörden bağımsız bir karakter kazanmalarına sebep olmaktadır. Bu durum, genel alt yapı için doğrudur fakat alt yapı var kabul edildiğinde, turizmde talebin belli bir bölgede alı-konulması turistik üst yapıya bağlıdır. Turistik üst yapının varlık nedeni, turistlerin barınma, beslenme ve eğlenme gibi ihtiyaçlarını karşılamaktır. Ancak üst yapı, turistlerin ihtiyaç ve beklentileri arasındaki farklılıklar, turistik çekim kaynakları arasındaki faklılıklar, turistlerin seyahat amaçları, toplumsal düzeyleri ve gelir durumları arasındaki farklılıklar sebebiyle farklı düzenlemeler olarak ortaya çıkmaktadır.

Bahsi geçen bu etkenler üst yapıyı kendi içinde çeşitlendirir ve turizm endüstrisinde otel, tatil köyü, motel, kaplıca-içmece, pansiyon, çadır, karavan ve kamping gibi konaklama tesislerini oluşturur. Bu konaklama türlerine restoranlar, eğlence ve alışveriş merkezleri, rekreasyon alanları ve spor alanları gibi üst yapı elemanları da dahil edilebilir. Konaklama, yeme-içme ve eğlenceye yönelik bu tesisler turizmin birincil üst yapısını oluşturur. Birincil üst yapının yanında, doğrudan

[55] Olalı, Timur, **Turizmin Türk Ekonomisindeki Yeri,** a.g.e., s. 119-120.

turizm amaçlı olmayan fakat turistik üst yapı birimlerinin faaliyetlerini tamamlayan ikincil üst yapı da mevcuttur. İkincil üst yapı, turizm sektörünü kendi alt yapısı ile bütünleştirir. İkincil üst yapı şu başlıklar altında sınıflandırılabilir[56].

- Ulaşım sistemi,
- Taşıt bakım ve tamir istasyonları,
- Jeo-ekonomik varlıklar alanındaki ikincil üst yapı, (kıyı, dağ, kış ve termal turizmle ilgili donanım, araç ve hizmet personeli)
- Tarihi nitelikteki varlıklar alanındaki ikincil üst yapı, (restorasyon, müze düzenlemesi ve ses, ışık düzenlemesi)
- Boş zaman değerlendirmeye yönelik donanım ve düzenlemeler, (sanş oyunları, kültürel düzenlemeler, hediyelik eşya ve gümrüksüz satış mağazaları, görsel işitsel düzenlemeler ve sportif faaliyetlerle ilgili düzenlemeler)
- Sağlık, güvenlik ve günlük yaşantı ile ilgili ikincil üst yapı, (sağlık hizmetleri, çocuk bakım yerleri, çocuk oyun alanları, PTT hizmetleri, giyim eşyası, onarım ve temizlik yerleri)

Yukarıda bahsedilen birincil ve ikincil üst yapı elemanları turizm ile anlam kazanır ve gelişmesini sürdürür. Gelişen turizm ile birlikte, öncelikle o bölgedeki konaklama ihtiyacına cevap verebilecek birincil üst yapı elemanlarının sayısında ve yatak kapasitesinde bir artış gözlenir. Hemen ardından, turistin günlük ihtiyacını karşılayacak olan birincil ve ikincil üst yapı elemanları gelişir ve bölge tam bir turistik merkez haline gelir.

Gelişen turizm ile birlikte, birincil ve ikincil üst yapının gelişim göstermesi ile konaklama tesislerinde kapasite genişleyerek kapasite kullanımı artar, ikincil üst yapının gelişmesi harcamaların artmasına sebep olur, yeni harcama alanları oluşur, turizm mevsimini uzatır, böylelikle istihdam imkânları yaratılır, konaklama kompleksleri kurulur ve böylece tüm ihtiyaçların aynı tesiste karşılanmasının harcama arttırıcı etkisinden faydalanılır, ülkenin mevcut doğal ve tarihsel

[56] İçöz, a.g.e., ss. 304-305.

kaynaklarına yakın üst yapıların kurulması, söz konusu kaynakların daha iyi değerlendirilmesini sağlar[57].

Özet olarak, bir bölgede turizmin gelişmesi ile beraber alt ve üst yapı olanakları artış gösterir ve miktardaki bu artışla birlikte bölgede yeni istihdam alanları yaratılır.

2.8. Turizmin Çevreye Etkisi

Turizm varlığını, doğal, tarihi ve arkeolojik değerlerin varlığı ile çevrede sürdürebildiği için, bir ülkeye yönelik turizm hareketlerinin doğmasında ve gelişmesindeki en önemli etken çevredir. Çevre, bir turizm kaynağı olma özelliğini taşırken, turizmin en önemli etkileri de çevreye olmaktadır. Bu nedenle turizm ve çevre, ortak bir ilişkiyi simgeleyen kavramlardır ve turizmin var olabilmesi için, çevrenin yaşaması gerekmektedir.

Turizm sektörünün sağlıklı gelişebilmesi için, turizmin çevresel etkilerinin değerlendirilmesi ve anlaşılması son derece önemlidir. Turizmin kaynak kullanımında temel olumsuzlukların ve çevresel etkilerin önlenebilmesi için, yaşam tarzında temel değişikliklerin yapılması gerekmektedir. turizm ve rekreasyon faaliyetleri, aynı zamanda biyolojik çeşitliliği de tehdit eder. Eğer bir turizm faaliyeti iyi yönetilmezse, doğal çevrenin tahribine, hava, su ve toprağın kirlenmesine ve manzaranın bayağılaşmasına neden olabilir[58].

Çevre ve turizm arasındaki ilişkiler, çevrenin turizmin yaratıcı elemanlarını oluşturduğu, diğer yandan turizmin çevrenin tahrip edici bir elemanı da olduğunu göstermektedir. Turizm faaliyetlerinin büyük bir kısmı, çevrenin sunduğu kaynakların kullanılması ya da sunulması şeklinde gerçekleşmektedir. Bu durum ise turizm faaliyetlerinin çevreyi değişik şekillerde etkilemesi anlamına gelmektedir. Bu etkiler doğal, tarihi ve arkeolojik çevrenin tahrip edilmesi şeklinde olumsuz olabildiği gibi, bu değerlerin korunmasına yönelik önemli tedbirlerin alınması şeklinde olumlu etkilenmeyi de getirmektedir.

---

[57] Şahin, a.g.e., s. 65.

[58] Cengiz Demir, Aydın Çevirgen, **Turizm ve Çevre Yönetimi Sürdürülebilir Gelişme Yaklaşımı**, Ankara, Nobel Yayınları, 2006, s. 86.

Doğal çevre üzerinde turizmin olumlu etkileri şu şekilde sıralanabilir[59]. Turizmin çevre üzerindeki olumlu etkilerinden ilki, önemli doğal alanların korunmasıdır. Birer turistik çekim unsuru olan ulusal ve bölgesel parkların kurulması ve turizmden elde edilen gelirin bu parkların gelişimi için kullanılması, bu alanların turizm dışında alternatif kullanımlarının yaratacağı olumsuzlukları ortadan kaldırır. Bu alanların turizm olmaması halinde başka şekillerde kullanılmaları, çevresel mirasın kaybedilmesine neden olabilecektir. Bu faktör, özellikle doğal kaynakların korunmasında sınırlı ekonomik güce sahip olan ülkeler için önemli faydalar sağlar.

Turizm, arkeolojik, tarihi yerlerin ve mimari karakterlerin korunmasını sağlar. Turizmden elde edilen gelirler, bu tür bölgelerin bakım ve onarımına destek olmaktadır, özellikle gelir seviyesi düşük olan ülkeler için turizmden elde edilen gelirler, ekonomik açıdan düzenleyici rol oynar. Bazı durumlarda da örneğin Sri Lanka'da olduğu gibi turistlerden alınan kullanım ücretleri, doğrudan arkeolojik araştırma ve koruma giderleri için kullanılmaktadır.

Turizm; hava, su, gürültü kirliliği, atık ve diğer çevresel problemlerin giderilmesinde bir teşvik unsuru olarak yardımcı olabilir. Bununla birlikte binaların uygun şekilde dizayn edilmesi ve bakımı gibi unsurlarla çevre kalitesini arttırmaya yardımcı olmaktadır.

Turizm, hava alanları, yollar, su ve kanalizasyon ve atık sistemleri gibi alt yapının gelişmesine katkıda bulunur. Ayrıca iyi dizayn edilmiş turizm tesislerinin gelişmesi, şehir ve kırsal alanlardaki arazi değerlerinin artmasını sağlamaktadır.

Bütün bu etkiler yanında, turizm sayesinde çevre duyarlılığı toplumların bütün kesimlerine aktarılarak, toplumsal çevre bilincinin oluşması sağlanmaktadır. Bununla birlikte çevre korunmasına yönelik önlemler, devlet yönetimi ve planları içersinde de yer almaktadır.

Turizmin doğal çevre üzerindeki olumsuz etkileri ise; su, hava, gürültü ve görüntü kirliliği, atık sorunu, saha kullanım problemleri, ekolojik bozulmalar, çevresel tehlikeler, tarihi ve arkeolojik yerlerin aşırı ya da yanlış kullanımından dolayı tahrip edilmesidir.

---

[59] A.e., s. 87.

Turizm, dünyanın en büyük sektörlerinden biri olup, ekonomik değerlendirmeleri ve ekonomik fayda – maliyet analizleri ile hep ön planda tutulmuştur. Yarattığı ekonomik gelirin yanı sıra çevre üzerinde olumlu – olumsuz birçok baskıyı da beraberinde getirdiği ise göz ardı edilmektedir. Bunun sebebi ise, turizmin çevresel basılarını en ağır şekilde hisseden toplumlarda bile turizmin ekonomik getirisine duyulan gereksinimin fazla olması ve turizmin ekonomik kalkınmada önemli bir araç olarak görülmesidir. 1994 yılında UNESCO tarafından yayımlanan ve toplam 40 milyon turist çeken, dünya genelinde 70 tarihi yerleşim birimi ve turistik alan üzerinde yapılan araştırma sonuçlarına göre, bu bölgelerde turizmin tarımdan bile daha ön sırada yer alarak, nüfusun temel geçim kaynağı olduğu görülmüştür[60].

Turizmde belli önem derecelerine sahip olan alt unsurların, doğal çevre üzerinde belli oranlarda etkileri olmaktadır. Turizmin temel öğesi olan ulaşım hizmetlerinin sağlanmasında, ulaşım araçlarının hemen her çeşidinde kullanılan enerji, fosil yakıtlarından elde edilen veya işlenen enerjidir. En fazla çevresel kirlenmeye neden olan etkenlerin başında, enerji üretimi için yakılan fosil kaynaklar gelmektedir; bu tür enerji kullanımı, çevre üzerinde kirlilik yaratmakta ve küresel ısınmaya yol açmaktadır. Bu tür enerji ile yol alan ulaşım araçlarının meydana getirdiği kazalar ise, bir diğer çevresel bozulma kaynağı olmaktadır, tanker kazaları ile denizlere akıtılan petrol bu duruma örnek verilebilir. Ulaşım altyapısı da çevresel etkisi büyük olan bir turizm unsurudur, otomobil, motorlu botlar, uçak gibi araçların çıkardığı gürültü, turist çekim merkezlerine yakın yerlerde yaşayan bölge sakinlerini ve turistleri rahatsız ederek, gürültü kirliliği oluşturmaktadır.

Altyapısı yeterli olmayan turistik yörelerde, turistik mal ve hizmetlerin üretim ve tüketiminden arta kalan zararlı atıklar, doğayı kirlettiği kadar insanların sağlığını da tehdit etmektedir. Turizmin plansız olarak gelişmesi, ortaya çıkan nüfus artışıyla birlikte kanalizasyonların denize boşaltılmasına ve su kaynaklarının kirlenmesine neden olmaktadır.

Düzensiz turistik gelişme ve kullanımlardan dolayı, çeşitli ekolojik problemler oluşmakta ve doğal çevre tahrip olmaktadır. Ayrıca arazi kullanım planlamasının

---

[60] Nüzhet Kahraman, Oğuz Türkay, **Turizm ve Çevre**, Ankara, Detay Yayıncılık, 2006, s. 52.

uygun yapılmaması ve turistik tesislerin mühendislik dizaynlarında meydana gelen hatalar, erozyon, sel gibi bir takım çevresel sorunlara neden olabilmektedir.

2.9. Turizmin Bölgeler Arasındaki Kalkınma Düzeylerine Etkisi

Ekonomik kalkınma ve sosyal gelişme, bölgeler arası gelişme farklılıklarını en az seviyeye indirme amacını taşımaktadır. Bölgesel dengesizliklerin azaltılması ve geri kalmış bölgelerin yaşam standartlarının belirli bir düzeye yükseltilmesini hedef alan bölgesel kalkınma çabaları ise, tamamıyla bölge insanının üretken, müteşebbis ve kısaca aktif hale getirilmesine bağlıdır. Bölgeler arası dengesizliğin giderilmesi açısından turizm faaliyetleri tarım ve sanayide yeterli kaynak ve gelişme olanağına sahip olmamasına rağmen, zengin turizm potansiyeline sahip bölgelerin, planlı ve etkin bir turizm uygulaması sonucunda turistik açıdan kalkınmaları ve dengeli bir şekilde gelişmeleri sağlanacaktır.

Turizmin gelişmesi özellikle kırsal bölgelerde mal ve hizmet sağlayıcı bir faktör olduğu için, ekonomik büyüme ve iş yaratmanın en önemli kaynaklarından birisidir. Ekonomik gelişme ve iş yaratmanın bir aracı olan turizm politikası, günümüzde bölgesel gelişme ve bölge mirasının korunmasında önemli bir rol oynamaktadır. Ayrıca turizmin, geri kalmış bölgelerin entegrasyonunda ve bu bölgelerin büyümenin getirdiği faydalardan eşit oranda yararlanmalarını sağlama konusunda da etkin bir rolü vardır[61].

Turizm, ihracat özelliği göstererek, döviz akışı ve yabancı sermaye girişini artırması, milli geliri olumlu etkilemesi, alt yapının gelişmesini sağlaması, istihdam olanaklarını genişletmesi, bölgesel ve global entegrasyonun oluşumunu hızlandırması özelliği ile ülkelerin bölgesel kalkınma politikalarında önemli bir yer tutar[62].

Bölgeler arası dengeli kalkınma açısından, turizmin alt ve üst yapı üzerine etkisi büyük önem taşımaktadır. Bir bölgeye üst yapının ve buna istinaden ikincil üst yapının tamamen turizm amaçlı gerçekleştirildiğini ve alt yapının da turizme bağımlılığının fazla olduğu düşünüldüğünde, bölge kalkınması bakımından

---

[61] Ayşe Durgun, "Bölgesel Kalkınma ve Bölgesel Kalkınmada Turizm", (Çevrimiçi) http://www.yerelsiyaset.com, 13.02.2008.
[62] A.e.

turizmden bahsetmek daha anlamlı olur. Bir bölgenin turizm yönünden gelişebilmesi öncelikle bölge ile ilgili tabi şartlara bağlıdır. Tabi şartlar kapsamında ise, bölgenin konumu, arazi şekli, görünüşü, bitki örtüsü, ormanları, su kaynakları, iklimi ve mevcut alt yapı değerlendirmeye alınmaktadır. Tabi şartların yanı sıra, bölgedeki turizme bağımlı unsurları da göz ardı etmemek gerekir. Kamu idarelerinin turizme bağımlı üretimleri, konaklama tesisleri, ulaştırma kurumları, turizmle ilgili özel mal ve hizmet üreten ve pazarlayan kuruluşlar, pazarlama ve tanıtım kuruluşları ve turizmi destekleyen kuruluşlar turizme bağımlı unsurları teşkil etmektedir[63].

Bölgesel kalkınma, az gelişmiş bölgeler açısından incelendiğinde, yörede var olan her türlü arz potansiyelinin bir ürün şeklinde, pazardan tüketiciye yani turiste sunulabilir bir düzeye gelebilmesi için ulaşımdan konaklamaya, eğlenceden alışveriş olanaklarına kadar bir bütün olarak ele alınması gerekir. Bölgesel turistik potansiyellerden bir ürün ortaya çıkarılmadan sadece potansiyel olarak da kalabilirler. Bunlar her zaman bölgelerin kendi varlıklarıdır. Fakat bir turizm hareketi ile potansiyelden ekonomik sonuçlar elde etmek, potansiyel fiyata dönüştürülmek istenirse, işin proje kapsamında değerlendirilmesi, planlanması, görev tanımlarının yapılması, kısacası ortaya bir turistik ürün çıkarılması kaçınılmaz olur. Bu proje kapsamında yerel inisiyatif oldukça büyük önem taşır[64].

Özetle, bir bölgenin tek başına turizm ile gelişme gösteremeyeceği fakat dışarıdan teknoloji ve hammadde gerektirmeyen ve sadece insan emeğine dayalı olan turizm sektörünün, bölgedeki kaynaklar tam olarak kullanıldığında istihdam olanaklarını artırdığı bilinen bir gerçektir. Bu sebeple turizm, bölgesel kalkınma yolundaki çabaları olumlu etkileyen ve küresel dünya ile bütünleşmeyi sağlayan bir faaliyet alanı olarak, bölgesel kalkınmanın etkili bir aracıdır.

2.10. Turizmin Sürdürülebilir Kalkınma Üzerine Etkisi

Sürdürülebilirlik, bir toplumun, ekosistemin veya sürekliliği olan herhangi bir sistemin devamlı olarak, bozulmaya uğratılmaksızın, aşırı kullanımla tüketmeden ve

---

[63] Ahmet İncekara, **Anadolu'da Yeni Turizm Olanakları ve Bölgesel Kalkınmadaki Yeri**, İstanbul, İstanbul Ticaret Odası Yayınları, 2001, s. 28.
[64] A.e., s. 29.

sistemin temelini oluşturan ana kaynaklara fazla yüklenmeden sürdürülebilmesi olarak tanımlanır[65].

Sürdürülebilir kalkınma ise, doğal sermayeyi tüketmeyen, gelecek kuşakların da kendi gereksinmelerini karşılayabilme olanaklarını ellerinden almayan, ekonomi ile ekosistem arasındaki dengeyi koruyan, ekolojik açıdan sürdürülebilir nitelikte olan bir ekonomik kalkınmadır.[66]

Sürdürülebilir kalkınmanın temelinde kaynakların korunması ve geliştirilmesi felsefesi bulunmaktadır. Kaynakların devamlı olarak korunarak değerlendirilmeleri, özellikle yenilebilen kaynakların kendilerini yenileme sınırları aşılmadan kalkınmaya dahil edilmeleri, çevreyi koruyan kalkınma anlayışının temelini teşkil eder.

Sürdürülebilir kalkınma tanımı iki kavrama dayanmaktadır. Birincisi ihtiyaç kavramıdır, özellikle dünyanın yoksullarının temel ihtiyaçlarının kavramı ki buna her şeyden fazla öncelik verilmelidir. İkincisi ise, çevrenin bugünkü ve gelecekteki ihtiyaçlarını karşılayabilme imkanına, teknolojinin ve sosyal örgütlenmenin getirdiği sınırlamalardır.

Kısacası, sürdürülebilir kalkınma, çevresel değerler üzerinde bir olumsuz etkiye sebep olmadan, ekonomik kalkınmanın devam ettirilmesidir, sürdürülebilir turizm ise, sektörü besleyen doğal çevre ve insan kaynaklarını olumsuz yönde etkilemeden, turizm kapasitesini ve turizm ürünlerinin kalitesini arttırmaktır[67]. Diğer bir ifadeyle sürdürülebilir turizm, turistlerin ve yerel halkın gereksinimlerinin gelecek kuşakların gereksinimlerinden ödün verilmeden karşılanmasıdır.

Sürdürülebilir turizm kavramını ortaya çıkaran temel düşünce, turizm kaynağını oluşturan çevresel değerlerin, uzun vadede bozulmadan ya da meydana gelebilecek olumsuz etkileri en aza indirecek şekilde kullanılmasını sağlamaktır. Bir bölgede turizmin gelişme süreci içinde çevreye sağladığı olumlu etkilerin yanında olumsuz etkileri de görülmektedir. Turizmin sağladığı dövizler, yarattığı gelirler ve istihdam gibi önemli ekonomik etkilerinin yanı sıra, hızlı ve plansız gelişmesi sonucu birçok destinasyonu yoğun turist akımına maruz bırakması, bunun sonucunda doğal ve

---

[65] Mehmet Çakılcıoğlu, "Sürdürülebilir Bir Kalkınma İçin Sürdürülebilir Turizm", (Çevrimiçi) http://www.kentli.org/makale/kalkinma.htm, 12.03.2008.
[66] Muzaffer Özsoy, "Sürdürülebilir Kalkınma Yaklaşımı Çerçevesinde Ekonomik Büyüme ve Çevre İlişkileri", İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü iktisat Bölümü, İstanbul, 1995,s. 70.
[67] Kahraman, Türkay, a.g.e., s. 95.

kültürel kaynakların özelliklerinin bozulması ve turizm talebinin azalması, olumsuz etkinin açık bir kanıtıdır. Ve şu da bir gerçektir ki, belli bir aşamadan sonra turizmin çevre üzerine yapabileceği tahribatı giderebilmek ya mümkün olmamakta ya da ekonomik maliyeti turizm yatırımlarının hedeflerini aşacak derecede yüksek olmaktadır. Bu sebeple, sürdürülebilir turizm anlayışı, turizmin çevre üzerindeki olumlu etkilerini artırmayı ve ortaya çıkabilecek olumsuz etkilerini oluşmadan önlemeyi amaçlamaktadır[68].

Sürdürülebilir turizmin birincil amacı, turizmin sağladığı olumlu etkilerin sürdürülmesiyle beklenen faydalara ulaşabilmektir. Bu faydalar arasında, sürdürülebilir turizmin, fayda ve maliyetlerin adil bir şekilde dağıtılmasını sağlaması, hem doğrudan turizm sektörüne hem de sektörü destekleyen diğer alanlara yerel istihdam sağlaması, ülke için döviz kaynağı olması ve yerel ekonomiye yeni para ve sermaye girişi sağlaması sayılabilir. Sürdürülebilir turizm, tarımsal istihdamın düzensiz ve yetersiz olduğu alanlarda yerel ekonomiye çeşitlilik getirir. Ayrıca, yerel ulaşım, haberleşme ve toplumun diğer temel alt yapı hizmetlerinin gelişmesini hızlandırır. Sürdürülebilir turizm, hem yerli ve yabancı turistlerin hem de yerel toplumun yararlanabileceği rekreasyon olanakları yaratır. Ayrıca tarihi eserlerin ve bölgelerin, arkeolojik alanların korunması için belirli miktarda ödeme yapılmasını teşvik ederek bu alanların korunmasına yardımcı olur. Son olarak sürdürülebilir turizm, turizmin etkilerini izleyerek, değerlendirir ve onlara yön verir. Çevresel sorumluluğa sahip güvenilir metotlar geliştirerek oluşabilecek herhangi bir olumsuz etkiyi giderir[69].

Sürdürülebilir turizmin sağladığı faydaların yanında bir takım temel amaçları vardır. Toplumların sosyal ve kültürel bütünleşmesini sağlamak, nesiller arasında eşitlik ilkesini korumak, yerel toplumun yaşam kalitesini artırmak, ekolojik sistemler ve biyolojik çeşitliliğin sürdürülmesiyle çevre kalitesini korumak ve ziyaretçiler için yüksek kalitede deneyim sağlamak, sürdürülebilir turizmin temel amaçlarından bazılarıdır.

Turizmde sürdürülebilirliğin sağlanabilmesi, turizmin çevreye, topluma tarihsel doğaya ve kültürel varlıklara zarar vermeden bölge ekonomisini ve toplumsal

---

[68] Demir, Çevirgen, a.g.e., s.116.
[69] A.e., s. 105-106.

yaşantıyı geliştirebilmesi için temel ilkelerin belirlenmesi ve bu ilkelere dayalı faaliyetlerin yerine getirilmesi gerekmektedir. Bu ilkelere göre, turizm ve seyahat sürdürülebilir üretim ve tüketim modellerine dayanmalıdır. Çevre koruma, turistik gelişim sürecine dahil edilmelidir. Ülkeler, uluslar arası turizm ve seyahat hizmetlerinin sürdürülebilir bir temele dayandırıldığı bir sistemin geliştirilmesi için iş birliği yapılması gerektiği, talebe değil arza göre turistik düzenlemelerin yapılmasının doğru olacağı, turizm ve seyahat endüstrisinin çevre korumayla ilgili uluslar arası kurallara uymasının gerektiği ilkelerden bazılarıdır. Bu bağlamda, turistik gelişim ile ilgili kararların, ilgili yurttaşların katılımı ve planlama kararlarının yerel düzeyde benimsenerek alınması, önceliğin yerel halka verilmesi, on iki ay turizm yapılması, toplumsal katılımın özendirilmesi, turizm yatırımlarının esnek, gelişmeye açık ve uzun vadeli olması gibi daha pek çok madde ilkeler arasında sayılabilir[70].

Sürdürülebilir turizmin temel ilkelerine uygun olarak uygulanabilecek faaliyetler şu başlıklar altında toplanabilir[71]:

—Bölgeleri turizm gelişimine açarken, çevresel konuları en ön planda tutmak,

—Doğaya önem vererek tehlike veya koruma altındaki alan ve canlı türlerine karşı dikkatli olmak,

—Atık maddelerin ve aşırı tüketimin azaltılması,

—Hava kirliliğini azaltmak,

—Gürültü seviyesini azaltmak ve kontrol etmek,

—Çevreye zarar veren girdilerin ve ürünlerin kullanımının azaltılması, doğal kaynakların tüketiminin engellenmesi, farklı kaynakların belirlenmesi yani kaynakların sürdürülebilir kullanımının sağlanması,

—Yerel kültüre ve mirasa saygılı davranarak, doğal ve kültürel çeşitliliği sürdürmek,

---

[70] Nazife Küçükaslan, "Özel İlgi Turizminde Niş Pazarlamanın Yeri", (Çevrimiçi) http://www.paradoks.org, 12.03.2008.

[71] Osman Cenk Demiroğlu, Mehmet Tevfik İzgi," Sürdürülebilirlik Kavramı Açısından Yerel Halkın Turizme Yaklaşımının Analizi: Taraklı, Göynük ve Mudurnu'da Bir Anket Çalışması", Eylül 2007. (çevrimiçi) *www.**turizm**oloji.org/ipekyolu.htm - 145k, 12.03.2008.*

—Aşırı gelişmelerin etkilerinin önlenmesi ve yeni gelişmelerin etkilerinin değerlendirilmesi için turizmdeki gelişmelerin ülke ve bölge planlanması ile birlikte ele alınması,

—Turizmde sorumlu bir pazar anlayışının geliştirilmesi.

Sürdürülebilir turizm gelişiminin sağlanması, ülke turizminin kontrolsüz büyümemesi ve doğal kaynakların zarar görmemesi için ülkemiz açısından da son derece önemlidir. Ancak turizmin kısa vadede ekonomik getirisi, öncelikli olarak düşünüldüğü için Türkiye'de sürdürülebilir turizm gelişimi üzerinde önemle durulamamıştır. Turizmin döviz getirici ve istihdam yaratıcı etkisinden dolayı, her yıl artan işsizlik ve açık veren ödemeler dengesiyle ülkenin ekonomik problemlerinin kitle turizminin desteklenerek çözülebileceği düşünülmüştür. Kitle turizmi ise, yarattığı istihdam olanakları yanında ülkenin batı ve güney kıyılarına Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinden niteliksiz işgücünün göç etmesi gibi çarpık gelişmelere yol açmıştır. Türkiye'ye olan turizm talebi, çok büyük oranda gelişmiş ülkelerden olup, yabancı tur operatörlerinin kontrolü altındadır ve yabancı tur operatörleri tarafından kitle turizmi politikaları büyük ölçüde benimsenmiştir. Ülkemizin uluslar arası turizm pazarındaki mevcut yeri ve durumu sürdürülebilir turizmin gelişiminin önündeki bir diğer engeldir. Ayrıca merkezi planlama anlayışı ve ülkedeki politik istikrarsızlıklar, hem planlama sürecini hem de planların uygulanmasını zorlaştırdığı için, sürdürülebilir turizmi olumsuz etkileyen diğer unsurlardır[72].

Sürdürülebilir turizm üzerindeki olumsuz etkilerin giderilmesi adına, Turizm Bakanlığı bir takım kararlar alarak, 1998 yılından itibaren, bu kapsamda turizmin çeşitlendirilmesi, turizm sezonunun uzatılması ve bütün yıla yayılması, turizmin ülke çapında yaygınlaştırılması, doğaya, çevreye, kültürel, tarihi ve arkeolojik değerlere duyarlı turizm olgusunun benimsenmesi, turizm hareketlerinin yoğunlaştığı bölgelerde yerel yönetimler ve halkın turizmle ilgili kararlara katılmasının sağlanmasına yönelik olarak çalışmalarına hız vermiştir. Ayrıca, 8. Beş yıllık Kalkınma Planı ile turizmde, doğal, tarihsel ve sosyal çevreyi koruyup kollayıcı bir yaklaşım içinde, kullanan-öder, kirleten-öder ilkesinin uygulandığı ve bu sayede

[72] Kahraman, Türkay, a.g.e., s. 120.

fiziksel alt yapının çevre kalitesine zarar vermesinin gelişim gösterdiği ve sürdürülebilir turizm formlarının geliştirildiği bir gelecek planlanmakta olduğu bildirilmiştir.

3. BÖLÜM DOĞU KARADENİZ ÖRNEĞİ

3.1. Doğu Karadeniz Bölgesinin Coğrafi Konumu

Karadeniz Bölgesi adını ve özelliklerini komşu bulunduğu denizden alır ve bu deniz kıyısında bir şerit gibi uzanır. 141.156 km^2 yüzölçümüne sahip olup, Türkiye'nin yüzde 18'i kadardır. Doğuda Bağımsız Devletler Topluluğu (Rusya) sınırından, batıda Aşağı Sakarya ağzına kadar uzanır. Bu sınırlar arasında uzunluğu 1000 km.yi geçer. Genişliği ise 100–200 km. arasında değişir. Asıl sınır, kuzeyde Karadeniz, iç kesimde Kuzey Anadolu dağlarının iç sınırları, Doğu Anadolu ve İç Anadolu düzlükleri ile hudutlanır. Bu sınırlar içinde Artvin, Rize, Trabzon, Gümüşhane, Bayburt, Giresun, Ordu, Samsun, Amasya, Sinop, Kastamonu, Zonguldak, Bartın ve Bolu illerinin bütünü, Tokat ilinin hemen hemen bütünü, Çorum ve Çankırı illerinin yarıdan fazlası, bu bölge içinde kalır. Ayrıca Erzurum, Erzincan, Sivas, Yozgat, Ankara, Eskişehir ve Bilecik illerinin küçük bir kısım toprakları da Karadeniz Bölgesine girer[1].

Karadeniz bölgesi, Doğu, Orta ve Batı Karadeniz olmak üzere üç bölümden oluşmaktadır. Doğu Karadeniz Bölümü, Gürcistan sınırından başlar ve Ordu ilinin doğusunda Melet Çayı ağzına kadar devam eder. Orta Karadeniz bölümü, Melet Çayı ağzından Aşağı Kızılırmak batısına, Alaçam-Gerze arasına kadar uzanır. Batı Karadeniz bölümü ise buradan itibaren Sakarya ağzı doğusuna, Karasuya kadar devam eder[2].

Doğu Karadeniz Bölgesi, Artvin, Bayburt, Giresun, Gümüşhane, Ordu, Rize ve Trabzon olmak üzere yedi ili kapsamaktadır ve bölgenin batısında Samsun ve Tokat illeri, kuzeyinde Karadeniz, doğusunda Gürcistan devleti, Ardahan ve Erzurum illeri, güneyinde ise Erzurum, Erzincan, Sivas ve Tokat illeri bulunmaktadır.

Doğu Karadeniz Bölgesinin yüzey şekilleri arasında dağlar, yaylalar, akarsular, yeraltı su kaynakları, göller, ovalar, platolar, doğal kıyılar ve vadiler önemli bir yer teşkil etmektedir.

Bölge Canik Dağı, Çadır Dağı, Karadağ, Hasan Dağı, Çakıl Dağı, Karagöl Dağı, Alacadağ, Kalkanlı (Zigana), Ziyaret Dağı, Büyükdağ, Soğanlı Dağı, Haldizen Dağı,

---

[1] Aydoğan Köksal, **Türkiye Turizm Coğrafyası**, Ankara, Gazi Büro Kitapevi, Ankara, 1994, s. 16.
[2] A.e.

Kırklar Dağı, Cimil Dağı, Dilek Dağı, Kaçkar Dağı, Demir Dağı, Parmak Dağı ve Çomak Dağlarından oluşmaktadır. Bölgenin en önemli vadileri, Çoruh ve Kelkit vadisidir. Bölgenin önemli ovaları ise, Kelkit ve Şiran ovaları olup, bu ovalar Gümüşhane ilinde yer almaktadır. Kelkit ovası, Mormuş düzlüğü üzerinde bir eşik ile Bayburt ovasından ayrılır[3].

Doğu Karadeniz bölgesi genelinde yaylalar oldukça önemli bir yere sahiptir. Bölgede 2000-2200 m. sonra artık ormanlar görülmez, bunun yerine yaz aylarında karların kalkması ile rengarenk çiçeklerle yeşillenen alpin kuşağı başlar. Bu kuşakta yaz boyunca hayvan otlatılır ve büyük yaylalarda haftanın belirli günlerinde pazarlar kurulur. Bölgenin önemli yaylaları arasında Sultanmurat, Kuşmer, Kadırga, Sisdağı, Çambaşı, Perşembe, Keyfalan, Argın, Kümbet, Bektaş, Anzer, Elevit, Verçenik, Çağırankaya, Kavron, Ayder ve Bilbilan ovaları sayılabilir[4].

Ayrıca bölge, su potansiyeli açısından ülke geneline göre oldukça zengin sayılabilecek bir yöreyi temsil etmektedir. Akarsu ağının yoğun olduğu bölgede, akarsuların akımında yaz ve kış arasında farklılık fazla değildir ve yaz başlarında akarsularda zaman zaman şiddetli taşkınlıklar görülür. Bölgenin başlıca akarsuları ise, Çoruh, Harşit, Melet ve Kelkit'tir[5].

Doğu Karadeniz bölgesinde eğim ve engebe çok fazla olduğu için göllerin yüz ölçümü küçüktür. Bu nedenle bölgede büyük göllere rastlanmayıp, daha çok dağların tepelerinde oluşan küçük buzul gölleri ile heyelan sonucu oluşan göllere rastlanmaktadır. Bölgenin başlıca gölleri ise Uzungöl ve Sera'dır[6].

Doğu Karadeniz Bölgesi kıyı şeridi, dağları kıyıya paralel uzanışı ve eğimin fazla olması sebebiyle falezlerin en çok görüldüğü yerdir. Bölgenin kıyı şeridi ordu ili sınırından başlayıp Gürcistan sınırına kadar uzanır.

---

[3] TC Tarım ve Köy İşleri Bakanlığı, "TR9 Doğu Karadeniz Bölgesi Tarım Master Planı", Ankara, 2007, ss. 32-33. (çevrimiçi), *www.tarim.gov.tr/arayuz/10/icerik.asp?fl=sanal_kutuphane/sanal_kutuphane.htm - 52k, 20.03.2008.*

[4] A.e.,s. 33.

[5] A.e.,

[6] E- Coğrafya, İnternetin Coğrafya Rehberi, (çevrimiçi) www.e-cografya.com/turkiye/bolge/index.html-39.k, (31.8.2008).

3.2. Doğu Karadeniz Bölgesinin İklimi ve Özellikleri

Doğu Karadeniz Bölgesinin coğrafi yapısı, bölgenin özellikle iklimi sebebiyle ayrı bir anlam kazanmaktadır. Dağlık bölgelerdeki iklim ile ova, yaylalarla ve kıyı bölgelerinin iklimi farklılıklar göstermektedir.

Doğu Karadeniz Bölgesi'nde yağış, sıcaklık, kar örtüsünün yerde kalma süresi gibi iklim elemanlarının çoğunu, bölgenin fiziki coğrafya şartları, yani yükselti, bakı, dağların uzanışı ve denizden olan uzaklık belirlemektedir. Buna bağlı olarak da bölge içerisinde iklim elemanlarının dağılışında önemli değişmeler oluşmaktadır. Doğu-batı doğrultusunda uzanan dağların kuzey bakan yamaçlarının diğer kesimlere göre çok daha fazla miktarda yağış alması bu konuya bir örnektir. Özellikle yaz aylarında ılık olan Karadeniz üzerinde oluşan yüksek basınç sahasından, Anadolu'nun ısınması ile oluşan alçak basınç sahasına doğru sürekli olarak genel bir hava akımı görülür. Bu şartlara bağlı olarak Karadeniz'den kaynaklanan nemli hava kütlesi Anadolu'ya sokulurken Karadeniz kıyı dağları boyunca yükselmeye uğrayarak soğur. Bunun sonucu olarak bölge kıyı dağlarının kuzeye bakan yamaçları sisle tamamen kaplanır ve beraberinde de çisenti şeklinde yağış getirir. Kıyı kesimlerinde yıllık ortalama bağıl nem %70'in üzerinde iken, iç kesimlerde bu değer %60–70 seviyelerine iner[7].

Ayrıca bölgede, Trabzon, Giresun, Rize ve Gümüşhane illerinde hâkim rüzgârlar genellikle güney-güney batı yönünden eserken, Ordu ilinde güney-güney doğu ve Artvin ilinde ise batı-kuzey batı yönünden eser.

Bu iklim özellikleri bölgenin bitki örtüsünü de etkilemektedir. Bitki örtüsü ise bölgenin coğrafi yapısına göre değişiklik göstermektedir. Doğu Karadeniz Bölgesi değişen yükselti farklılıkları, dağların denize paralel uzanması, kuzey sınırı Karadeniz'in oluşturması, çok sayıda dereleri, irili ufaklı gölleri, toprak ve iklim özellikleri nedeniyle çeşitli ekolojik birimleri bünyesinde barındırdığından zengin bir flora ve vejetasyona sahiptir. Bu zengin vejetasyondan her biri, dar bir yayılış bölgesine sahip, özel ekolojik koşullarda yetişebilen, yetiştiği yöreye özgü olup, yöre dışında başka yerde yetişmeyen bitkiler olarak tanımlanan birçok bitkiye ev sahipliği yapmaktadır. Bölge, bu biyolojik zenginlikleri ile doğal kaynakların korunması ve biyolojik çeşitliliğin devamı için büyük önem taşımaktadır.

---

[7] TC Tarım ve Köy İşleri Bakanlığı, a.g.e., s.35.

Bölge ormanları ise çeşitli ağaç, ağaççıklar ile otsu ve odunsu örtüden oluşmaktadır. Ormanlarda mevcut ağaç türleri, ladin, kayın, kızılağaç, köknar, sarıçam, kestane, meşe, gürgen, akasya, akçaağaç ve şimşir ağaçlarıdır. Bunlara ek olarak orman alt tabakasında bulunan ve geniş alanlarda yayılış gösteren ormangülü de önemli bir flora zenginliğidir. Böğürtlen, taflan, kuruyemiş, ayıüzümü, kuşburnu, ahududu, eğrelti otu ve çeşitli çayır ve mera otları da flora zenginliğini oluşturur. Bölgede tarımsal ürünler açısından, çay ve fındığın yanı sıra tarla, sebze ve meyve ürün gruplarından birçok ürününün de yetiştiriciliği yapılmaktadır. Çay ve fındık bölgenin sahil illerinde üretilirken, tahıl üretimi iç kesimde bulunan illerde yoğunluk kazanmıştır.

3.3. Doğu Karadeniz Bölgesinin Ekonomik Yapısı

Doğu Karadeniz bölgesi coğrafi yapısı, iklimi ve bitki örtüsündeki özellikleri doğrultusunda ekonomik ve sosyal yapıda da farklılıklara sahiptir. Özellikle ekonomik yapının bu faktörlerden etkilendiği ve buna paralel sektörel gelişmenin sağlandığı bir gerçektir. Bölgede özellikle ekonomik yapının incelenmesi, sosyal yapı farklılıklarını da ortaya koyabilmektedir.

Bölge ekonomisinin daha çok hangi sektöre dayalı olduğunu ve ekonomik gelişmelerin hangi yönde olacağını, bölgenin sektörel incelenmesinin yapılmasıyla daha ayrıntılı görebilmekteyiz.

3.3.1. Tarım Sektörü

Bölgede tarım sektörünün gelişimi büyük oranda mevcut arazinin kullanım şekline bağlıdır ve Doğu Karadeniz Bölgesi, mevcut arazinin işletmeye uygunluğu açısından ülke genelindeki bölgeler içinde son sırada yer alır. Bölgede sahip olunan arazinin sadece % 9,5'i işletmeye elverişli iken ülke genelinde bu oran % 34,5 seviyesindedir. Ayrıca, mevcut arazinin verimlilik durumu da pek iç açıcı değildir. Topraklar verimlilik açısından I. sınıf, II. sınıf, III. sınıf, verimsiz kabul edilen IV. sınıf ve üstü olarak değerlendirilirken, bölgedeki arazinin % 1,6'sı I. sınıf, % 11,5'i

II. sınıf, % 15,1'i III. sınıf ve %71,8'i de verimsiz kabul edilen IV. sınıf arazi özelliğindedir[8].

Bölge illerinde sınırlı kapasitede olan verimli topraklar üzerinde çok az da olsa mısır, pirinç gibi tahılların üretimi ile lahana, patates, soğan gibi sebzelerin üretimi gerçekleştirilir. Ayrıca bölgede, baklagiller, çay, tütün, fındık gibi endüstri bitkilerinin üretimi ile elma, kiraz, armut gibi çeşitli meyvelerin üretimi de yapılmaktadır.

Bölge illerinde üretilen ürünlerden tahıl ürünleri içinde yer alan mısır üretimi diğer illerde de yapılıyor olsa da yoğunlukla Rize ilinde gerçekleşmektedir. Pirinç üretimi ise Artvin dolaylarında yapılmaktadır. Baklagillerden olan fasulye üretimine ise hemen her yerde rastlamak mümkündür ve yağlı bir bitki olan soya fasulyesi ABD'ye ihraç edilmektedir. Endüstri bitkilerinden biri olan çayın üretimi ise dikili alanlar üzerinde yapılır ve Rize ilinde yoğunluk gösterir. Üretimi yapılan çay, çok önemli bir ihraç ürünü olmasa da ülkede çay talebini karşılaması ve istihdama etkisi açısından bölge ve ülke yönünden çok önemlidir. Ayrıca çay, Rize ili dışında Artvin, Ordu, Giresun ve Trabzon illerinde de yapılmaktadır[9].

Bölgede dikili alanlar içinde yetiştirilen ve en önemli ihraç ürünü olan fındık üretimi ise bütün illerde yapılmakla beraber kalite ve yoğunluk açısından birinci sırada Giresun ilinde ikinci sırada ise Ordu ilinde yapılmaktadır. Bölgede gerçekleştirilen çay ve fındık üretimi kıyaslanacak olursa, elde edilen gelir yönünden çay üretim alanlarının fındık üretim alanlarına göre daha fazla olduğu hatta fındık üretiminin yoğun olduğu illerde de çay üretim alanlarının genişlediği ve çayın tek ürün olma özelliği gösterdiği belirlenir[10].

Diğer bir endüstri bitkisi olan tütün ise Trabzon, Artvin ve Rize-Pazar kesiminde işlenmektedir.

Tarım sektörü kapsamında değerlendirilen hayvancılık ise ülke genelinde olduğu gibi bölge halkı içinde önemli bir gelir kaynağıdır. Bölgede halkın geçim kaynağının bir bölümünü sığır yetiştiriciliği ve arıcılık oluşturmaktadır. Fakat bölgenin dağlık ve

---

[8] İstanbul Ticaret Odası, **Karadeniz Bölgesinde Yayla Turizminin Geliştirilmesi, Bölgesel Gelişme ve Çevreye Uyumlu Yapılaşma**, İstanbul, 1997, s. 14.

[9] Nilüfer Güllap, "Doğu ve Orta Karadeniz Bölümü Kıyı İllerinin Turizm Potansiyeli ve Geliştirilecek Turizm Çeşit ve Şekilleri", İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Turizm Bölümü, İstanbul, 1995, s. 7.

[10] A.e., ss. 7–8.

ormanlık alanlara sahip olmasından dolayı sığır yetiştiriciliği sürü halinde değil perakende olarak yapılmaktadır. Ayrıca hayvancılığın bilinçli şekilde yapılmaması ve otlak alanlarının hangi zamanlarda otlatmaya açılmasının gerektiği gibi önemli noktalar bilinmediğinden yetiştirilen sığırlardan elde edilen et ve süt ürünlerinin kalitesi oldukça düşüktür. Bölge illeri kapsamında Rize ve Trabzon'da elde edilen ve bölge dışına gönderilen tuzlanmış tereyağları haricinde önemli bir hayvansal ürün mevcut değildir.

Tarım sektörü kapsamına dahil olan arıcılık da bölge nüfusunun ekonomik kazancının bir bölümünü oluşturmakta fakat büyük boyutlarda ifade edilememektedir. Buna rağmen bölgede çok çeşitli çiçeklerin bulunduğu illerde kaliteli bal üretimi yapılmaktadır.

Tarım sektörünün diğer bir kolu olan balıkçılık ise bölge ekonomisinde önemli bir rol oynar ve halkın büyük bir kısmı balıkçılıkla uğraşır. Karadeniz yüzey suları fauna zenginliği açısından elverişli olup, gezici balıklar için uygun ortamı oluşturur. Bölge kıyılarında hamsi başta olmak üzere alabalık, sazan, kalkan ve istavrit gibi ürünler yer alır. Ayrıca balıkçılıktan elde edilen ürünlerden olan balıkyağı ve balık unu üretimi de bölge ekonomisine büyük katkı sağlamaktadır. Balıkyağı, sabun ve vernik üretiminde hammadde olarak kullanılırken, balık unu büyükbaş ve kümes hayvanlarının yemi olarak ve suni balıklar için de gıda ve gübre olarak kullanılır[11].

Sonuç olarak tarım sektörü bölgede küçümsenmeyecek bir potansiyele sahiptir ve Doğu Karadeniz Bölgesi, tarım sektörünün toplam istihdam içindeki payı itibariyle oransal olarak en fazla paya sahip olan, Kuzey Anadolu Bölgesi'nden sonra ikinci sırada yer almaktadır[12].

3.3.2. Sanayi Sektörü

Doğu Karadeniz Bölgesi'nde sanayi sektöründe istihdam edilenlerin toplam istihdama oranı % 8,3 ile Türkiye ortalamasının (% 23) çok altındadır. Türkiye genel gelişmişlik sıralamasında bölge illerinden Rize ili 37. sıra ile bölge içinde ilk sırda

[11] A.e., s. 9.
[12] Tarım ve Köy İşleri Bakanlığı, a.g.e., s. 43.

yer alırken, Rize ilini, 38. sırada Trabzon, 43. sırada Artvin, 50. sırada Giresun, 62. sırada Ordu ve 71. sırada Gümüşhane ili takip etmektedir[13].

Doğu Karadeniz Bölgesinde sanayinin iki önemli özelliği bulunmaktadır. Bunlardan birincisi, bölgede bulunan kısıtlı sanayinin, çay ve fındık üretimiyle bağlantılı olarak büyük ölçüde gıda sanayi üzerinde yoğunlaşması, ikincisi ise bölgedeki işletmelerin tamamına yakınının küçük ve orta büyüklükteki işletmelerden oluşmasıdır. Sadece birkaç işletme yüzün üzerinde işçi çalıştırmaktadır[14]. Sanayi sektörü genel olarak imalat ve madencilik başlıklarından oluşur.

İlk başlık olan imalat sanayi, genelde tarım ürünlerinin işlenmesine yönelik alanlarda faaliyetlerini sürdürmektedir. Rize ilinde yapılan çay üretimi sonucunda, çok sayıda çay işletme fabrikası, çay paketleme ve ambalaj fabrikalarının kurulması, Giresun ilinde fındık kırma makineleri ile fındıktan yararlanılarak meydana getirilen ürünlerin üretimini yapan fabrikaların kurulması konuyla ilgili olan birkaç örnektir. Ayrıca, Gümüşhane ilinde bulunan Kuşburnu işletme tesisi de, Doğu Karadeniz Bölümü illerinde birçok meyve ve sebze üretimi yapıldığının ve bunları işleyecek tesislerin de inşa edildiğinin bir örneğidir. Bölgedeki işletme sayısının dağılımı incelendiğinde ise gıdanın %66, taş ve toprağa dayalı sanayinin %13 ve kereste-mobilya sanayinin de %6 pay aldığı görülmektedir. Bölgedeki sanayi faaliyetleri konusunda üzerinde durulması gereken diğer bir nokta da, kamunun üretim faaliyetleri içindeki payının diğer bölgeler ile kıyaslandığında oldukça fazla olmasıdır[15].

Hayvanlardan elde edilen ürünlerin değerlendirilmesi kapsamında yapılan incelemeler, bu alanda henüz herhangi bir işletmenin kurulmadığını ortaya çıkarmıştır. Trabzon ve Rize illerinde yapılan balık unu ve balıkyağı üretimi mevcut hammaddeyle kıyaslandığında çok küçük ölçekte kalır ve Trabzon ilinin tereyağı üretimi ise halen ilkel perakendecilik şeklinde yürütülmektedir.

Doğu Karadeniz Bölümü illerinin ormanlık alanları mercek altına alındığında ise, bu alanlarda birkaç tesisi geçmeyen daha çok Artvin ve Giresun illerinde bulunan

---

[13] A.e., s. 45.
[14] Doç. Dr. Arslan Yiğidim, Ar. Gör. Yeliz Sarıöz, "Bölgesel Kalkınma Ajansları ve Ajansların DOKAP Açısından Değerlendirilmesi", Doğu Karadeniz Bölgesi Kalkınma Sempozyumu 13–14 Ekim 2005 Karadeniz teknik Üniversitesi Atatürk Kültür Merkezi Trabzon, 2005, s. 127.
[15] İstanbul Ticaret Odası, a.g.e., s. 20.

birkaç kereste fabrikasının mevcut olduğu belirlenir. Giresun ilinde kereste fabrikasının yanı sıra kâğıt fabrikasının da bulunduğu ve burada imalat sanayi içinde yer alan ara mallardan kâğıt üretimi yapıldığı da eklenmelidir[16].

Doğu Karadeniz Bölümü'nde imalat sanayinde önemli üretim alanları, fındık ve çay işleme, un ve kepek üretimi, süt mamullerinin üretimi, balık unu ve yağı üretimi, hazır giyim-mefruşat-ayakkabı üretimi, kereste-mobilya üretimi, lastik ve plastik ürünler ve cerrahi dikiş malzemeleri gibi üretim alanları şeklinde sayılabilir.

Madencilik sektörü açısından da Doğu Karadeniz Bölümü illeri geri kalmıştır. Hâlbuki bölge, metalik maden ve endüstriyel hammadde açısından önemli bir potansiyele sahiptir. Bölgedeki madencilik faaliyetleri M.Ö. 3000 yılına dayanmakla beraber, tarihsel çağlar boyunca bölgede yaşamış olan pek çok kavim bakır, kurşun ve gümüş madenciliği ile ilgilenmiş ve genelde yüzeyde görülen yatakları işletmişlerdir[17].

Bölgedeki iller tek tek incelendiğinde ise sahip oldukları metal ve hammadde rezervleri yönünden yeterli potansiyele sahip oldukları görülmektedir[18]. Bölge illerinden olan Rize'de ekonomik açıdan önemli sayılabilecek bir bakır-çinko, iki demir, beş manganez, iki kaolen, üç kil yatağı ile çok sayıda granit sahası mevcuttur. Granit sahaları arasında İkizdere'de bulunan granitler özel sektör tarafından işletilmektedir.

Trabzon'da ise on bakır-çinko-kurşun, dört manganez, üç kaden, bir illit ve bir bentonit yatağı bulunmaktadır. Bunlar arasından Sürmene-Kutlular bakır-çinko yatağı ile Maçka-Şimşirli kurşun-çinko yatağı ve çimento hammadde yatakları işletilmektedir.

Giresun ili hem metalik madenler yönünden hem de endüstriyel hammaddeler yönünden bölgenin en önemli ili olup, önemli yatak ve rezervlere sahiptir. İl kapsamında, on üç bakı-kurşun-çinko, iki demir, bir illit, iki kaolen, bir töseki, iki bentonit, bir glourit, bir barit, bir alunit ve çok sayıda granit mermer sahası bulunmaktadır. Bunlar arasından Şebinkarahisar'da bulunan iki yatak, Harşit-

[16] Güllap, a.g.e., s. 12.
[17] İstanbul Ticaret Odası, a.g.e., s 17.
[18] A.e., s. 18.

Köprübaşı, Harköy, Lahanos, Killik-Kızılkaya'da bulunan bakır-kurşun-çinko yatakları işletilmektedir.

Ordu ilinde de üç kurşun-çinko, bir bakır, üç demir, bir manganez, bir bentonit, iki illit, bir kükürt ve çimento hammaddesi ile çok sayıda granit mermer sahası mevcuttur.

Bölge illerinden olan Artvin'de ise ekonomik açıdan büyük önem taşıyan on dört bakır-kurşun-çinko, bir altın, yedi manganez, bir kuvarsit, bir kil, bir bentonit ve bir feldspat yatağı bulunmakla beraber bunlardan yalnızca iki bakır yatağı ile bir kurşun yatağı işletilmektedir.

Kısaca Doğu Karadeniz Bölgesi gerek metal rezervleri gerekse endüstriyel hammadde rezervleri yönünden zengin bir potansiyele sahip olmasına rağmen bölge ekonomisinde madenciliğin payı düşük seviyededir. Madencilik sektöründe risk oranı yüksek olduğundan özel sektör yatırımlarında çekingen davranmaktadır. Bu sebeple özel sektöre yönelik teşvik politikaları, bölge maden rezervlerinin ekonomiye kazandırılması açısından son derece önemlidir.

3.3.3. Hizmetler Sektörü

Doğu Karadeniz Bölgesi'nde hizmetler sektöründe istihdam edilenlerin toplam istihdama oranı % 28,4 ile Türkiye ortalamasının (% 43) altındadır. Hizmetler sektörü kapsamında en büyük sektör turizmdir. Turizmin, Türkiye'de en hızlı gelişme gösteren sektör konumunda olmasının yanı sıra, turizm sektörü ile çalışanı birlikte değerlendirmeye alındığında, tüketici potansiyeli olarak tarım sektörüne artı değer kazandırmak gibi bir etkisi de vardır. Tüm bunlara ek olarak, tarımda atıl kalan iş gücünün değerlendirilmesi açısından da büyük bir önem taşımaktadır. Bölgenin turizm potansiyellerinin başında tabii güzellikler gelmektedir. Bölge, sahil şeridi boyunca türlü bitki ve ağaçlar ile bunlardan meydana gelen manzaralara sahiptir. Bölge ayrıca, yüksek dağların doruklarında bulunan krater gölleri, yeşil yaylaları, fauna ve flora zenginliği, tarihi kilise, kale ve kemer köprüleri, geleneksel mimarisi ve festivalleri ile çeşitli turizm değerlerini kapsayan otantik bir turizm potansiyeline sahiptir. Bölge her mevsim yağışlı bir iklim özelliğine sahip olduğundan dolayı deniz turizmi gelişme gösterememiştir. Ancak son yıllarda yaylacılık faaliyetleri, sarp

dağları ile doğa yürüyüşleri ve dağcılık, çoşkun nehirleri ile kano ve rafting gelişen turizm faaliyetleri arasında sayılabilir[19].

Hizmetler sektörü kapsamına dahil olan diğer sektörlerden eğitim hizmetleri alanında, bölgenin ülke standartlarının altında değerlere sahip olduğu söylenebilir. Bölgede Karadeniz Teknik Üniversitesi Trabzon'da ilinde bulunmakta olup, 22 fakülte, 3 enstitü, 3 yüksek okul, 14 meslek yüksek okulu ve 1 konservatuar bölge illerine dağılmış durumdadır. Ayrıca, Kafkas Üniversitesi'ne bağlı birer fakülte ve meslek yüksek okulu da Artvin ilinde bulunmaktadır. Bölge dahilinde Ordu, Giresun ve Rize illerinde de yeni üniversiteler açılmıştır.

Öğrenim istatistiklerine bakıldığında ise, bölgede okur-yazar oranının ülke ortalamasının az da olsa altında olduğu ve bölgede okuma yazma bilmeyen nüfus cinsiyet yönünden incelendiğinde ise kadın nüfusunun yoğunlukta olduğu ortaya çıkar.

Eğitim değerleri açısından bölge genel olarak ülke ortalamasının altında kalırken meslek liseleri okullaşma oranı bakımından ülke ortalamasının üzerindedir.

Sağlık hizmetleri alanında da Doğu Karadeniz Bölgesi genelde ülke ortalamasının altında değerlere sahiptir ve ihtiyaçlar açısından ülke genelinden farklı bir özellik göstermemektedir. Bölgede, dağınık yerleşim ve hızlı nüfus artışları sebebiyle kişiye ve çevreye yönelik koruyucu sağlık hizmetleri, ilk yardım ve acil müdahale, birinci basamak tedavi hizmetleri, hasta takibi, laboratuar hizmetleri, kayıt bildirimi ve istatistik işlemlerin yürütülmesi gibi konularda sağlık hizmetlerinin geliştirilmesine ihtiyaç duyulmaktadır.

Bölgede, bebek ve çocuk ölüm hızı ülke standartlarındadır. Ancak hekim başına düşen hasta sayısı ülke genelinden fazladır ve bölgedeki hekimlerin yoğun olarak Trabzon ilinde toplandığı söylenebilir. Bölgede en fazla hastane Trabzon'da, en az hastane ise Gümüşhane ilinde bulunmaktadır. Özel hastane sayısı açısından bölge, ülke ortalamasının çok altında olup, tek özel hastane Trabzon ilinde mevcuttur. Bölgede yine Trabzon ilinde Karadeniz Teknik Üniversitesi Tıp Fakültesi Hastanesi bulunmaktadır ve burada verilen sağlık hizmetleri bölgeden sağlık problemleri sebebiyle büyük şehirlere olan hasta akımını önemli oranda önlemiştir ve bu durum,

[19] Tarım ve Köy İşleri Bakanlığı, a.g.e., ss. 46–47.

hem para hem de zaman kaybı açısından bölge ekonomisi üzerinde olumlu bir etki yapmıştır.

Hizmetler sektörü grubuna dâhil olan diğer sektörlerden ulaştırma, haberleşme ve devlet hizmetlerinde Rize ili haricindeki bölge illeri ülke ortalamasının üzerinde iken, serbest meslek ve ticaret sektöründe ülke ortalamasının altındadır. İnşaat sektöründe ise Rize ili hariç diğer bölge illeri ülke ortalamasının üzerindedir[20].

3.3.3.1. Turizm Sektörü

Hizmetler sektörünün bir alt sektörü olan turizm sektörü, Doğu Karadeniz Bölgesinde henüz gelişme aşamasında kabul edilmektedir, çünkü bölgenin muhafazakâr yapısı ve coğrafi konumu bu sektörün gelişimini engellemiştir. Çeşitli medeniyetleri barındırmış ve imparatorluk topraklarını oluşturmuş olan bölgenin tarihi ve kültürel zenginlikleri oldukça önemli boyuttadır. Buna rağmen turizmin gelişimi henüz oluşmaktadır; bu sebeple coğrafi, tarihi ve kültürel zenginlikler özellikle değerlendirilmektedir. Bu mevcut potansiyelin değerlendirilmesi doğrultusunda, bölgede bazı turizm çeşitleri diğerlerine oranla hızlı bir gelişim gösterebilmektedir.

Turizm sektörü, ekonomik refahtaki artış, iletişim teknolojisinin gelişme göstermesi, ulaşım araçlarının ve olanaklarının artışı, sanayileşme ile birlikte tatil süresinin artış göstermesi ve toplum yaşam tarzında meydana gelen olumlu değişikliklere bağlı olarak gelişmiştir. Böylece gelişen turizm sektörüyle büyük bir turizm pazarı oluşacaktır. Gelişmişlik farkı gözetmeksizin, tüm ülkeler bu pazardan daha çok pay alabilmek için sahip oldukları üstünlükleri kullanmakta, bununla beraber turizmi çeşitlendirme ve zenginleştirme çalışmalarına gitmektedirler.

Pazar payını arttırmak için turizmi çeşitlendirme ve zenginleştirme amacı ile ülkemizde de bütün turizm olanakları değerlendirilip proje çalışmalarına başlanmıştır.

Ülkemizde tüm yıl boyunca turizmin her çeşidinin yoğun olarak turist çekebilmesi mümkündür; bu nedenle her bölgenin yapısına uygun turizm türleri, doğal çevre, tarihi ve kültürel değerler korunarak geliştirilmelidir.

---

[20] A.e., s. 47.

Doğu Karadeniz Bölgesinde turizmin gelişmesini destekleyecek en önemli kaynaklar, bozulmamış yapı ve güzellikler, estetik değerler, ekolojik özellikler ve kültürel değerlerdir. Bu sebeple, kıyı boyunca bölgeye uyum sağlamayan çarpık yapılaşmaya izin verilmemsi ve doğal alanların korunması büyük önem taşımaktadır.

Doğu Karadeniz bölgesin değişik renk ıskalarından yeşili, içerdiği alphin bitki örtüsü, soğuk ve berrak temiz suları, temiz havası ve sivil mimari örnekleri ile yaz ve kış kullanıma dönük yaylaları mevcuttur[21]. Bu sebeple turizmin bölgede geliştirilmesi önemli bir konu olmaktadır.

3.3.3.1.1.Alternatif Turizm Çeşitleri

1980'li yıllardan itibaren turizm endüstrisindeki gelişmeler, başta küresel olarak hissedilen çevresel bozulmalar olmak üzere beraberinde bazı problemleri de getirmiştir. Küresel ısınma, ozon tabakasının zarar görmesi, kutuplardaki aşırı erime, sera gazlarının insan sağlığının tehdit eden etkileri gibi problemler çağdaş toplumun geleceğini etkileyecek en önemli sorunlar olarak ortaya çıkmıştır. Bu konuya ilk olarak dikkat çeken Birleşmiş Milletler Teşkilatı olmuştur. Bu gelişmelerin, turizm faaliyetlerinin doğal ve kültürel kaynaklar üzerindeki olumsuz etkileri ve bu etkilerin turizmin kendi geleceğini tehlikeye attığının anlaşılmaya başlanması ve bunun sonucunda kaynakların daha uzun dönemli kullanıma dayanan sürdürülebilir turizm, alternatif turizm, yeşil turizm içerikleri hemen hemen aynı olan fakat farklı zamanlarda farklı isimler verilen turizm türlerini gündeme getirmiştir. Alternatif turizm, ideal biçimiyle kitle turizmine doğrudan zıt özelliklere sahip olan, yerel olarak kontrol edilen ve yerel mimariye uygun bir turizm türü olmakla birlikte, olumlu ekonomik etkiler sağlayan ve çok az olumsuz etkilere neden olan ideal bir turizm çeşidi olarak da görülmektedir[22].

---

[21] Suna Mugan Ertuğral ve diğerleri, **Sürdürülebilir Turizm Politikaları Çeçevesinde, Doğu Karadeniz Bölgesinin Sivil Mimari Örneklerinin Turizm Amaçlı Kullanılabilirliğinin İncelenmesi ve Turizm Türlerinin Geliştirilmesi**, İstanbul Üniversitesi Vakfı, Proje no: 1340/280799, 2000, s. 2.

[22] Nazmiye Erdoğan, " Kitle Turizmi, Alternatif Turizm ve Ekoturizmde Sürdürülebilirlik üzerine Bir Değerlendirme", Türkiye'nin Alternatif Turizm Potansiyeli ve Güncel Sorunları Konferansı, 3-4 Mayıs 2003, Çankırı, (Çevrimiçi), *cmyo.ankara.edu.tr/~iktisad/TURKONF/web/*Erdogan.*doc* (9.04.2008).

Alternatif turizm, Turizm Bakanlığının yaptığı tanıma göre; "sosyal ve ekolojik uyuma, yerel ve yabancı girişimcilerin işbirliğine ve gelişmede yerli malzeme kullanılmasına öncelik verme amacını güden turizm çeşididir. Diğer bir tanıma göre ise, "geleneksel ve klasik kitle turizmi ve şehir turizminin olumsuz etkilerini azaltmak amacıyla oluşturulmuş, yeni turistik ürünlerin bir araya getirilmiş turizm çeşididir"[23].

Alternatif turizmin en önemli özelliği, içerdiği çeşitli turizm aktiviteleri sayesinde farklı yöreleri turizm faaliyetleri içine alarak, belli yöreler üzerinde yoğunlaşmayı azaltması ve turizmi senenin bütün günlerine yaymasıdır. Bununla birlikte sosyal, doğal ve kültürel yapıya bağlı olarak gelişme süreci izleyen bir yapıya sahiptir. Alternatif turizm kavramının ortaya çıkmasına sebep olan etkenleri sıraladığımızda, turizmin gittikçe artan çevresel etkilerinin fark edilmesi, yeni turizm çeşitlerini arayan turist sayılarındaki artış, ekonomik ve çevresel etkenlerin önem kazanması ve turizm pazarındaki genel eğilimler gibi birçok faktör belirlemek mümkündür. Alternatif turizm genel olarak soft (çevreye zarar vermeyen) turizm, doğa turizmi, sürdürülebilir turizm gibi turizm türlerini içine almaktadır[24].

Alternatif turizm, daha küçük çaplıdır ve doğal çevreye zarar vermez. Kültürel yapılar ön plana çıkmaktadır. Sürdürülebilir turizmin içine aldığı, doğal kaynakların korunması, yerel kültürü ve toplumu ilgilendiren konulara dikkat edilmesi gibi anlayışları kabul etmektedir.

Doğu Karadeniz bölgesi, mevcut bitki ve hayvan türleri, dağları, ormanları, krater gölleri, buzulları, yaylaları ve coşkun akan dereleri ile pek çok yeni turizm çeşidine imkân sağlayabilecek turistik potansiyele sahiptir. Kıyı turizmi dışında tabiat turizmi, yayla turizmi, dağ tırmanışları ve avcılık gibi turizm türleri, bu bölgede uygulama imkânı bulmaktadır[25].

Doğu Karadeniz Bölgesinde geliştirilebilecek alternatif turizm çeşitleri yayla turizmi, sağlık turizmi, dağ ve kış turizmi ve yat turizmidir.

---

[23] Mehmet Çakır, Dünyada Alternatif Turizm Yaklaşımı, s. 2.*www.ispartacevreorman.gov.tr/beydilli_sunumlar (10.04.2008).*

[24] Cevat Tosun, Yasin Bilim, Rahman Temizkan, " Alternatif Turizm ve Turistik Ürün Çeşitlendirme Stratejileri: Hatay Örneği", www.ankara.edu.tr, (10.04.2008).

[25] Burhanettin Zengin, **Turizm Coğrafyası**, SAÜ Basımevi, 1999, s. 144.

3.3.3.1.1. Yayla Turizmi

Yayla kelimesi, sözlük anlamı ile yüksekteki düzlükler veya yüksek düz alanlar şeklinde tanımlanmaktadır. Yayla, yüksek yerlerde yer alan, tarım yapmak, hayvan otlatmak amacıyla gidilen köyden ayrı fakat köye sosyo-ekonomik olarak bağlı ve çoğunlukla köyün ortak mülkiyetinde olan geçici konaklama yeridir[26]. Yayla turizmi ise doğal bir çevre ve iklimde, çok farklı bir tatil ve dinlenme imkânını sağlayan, yeşil doğal, dağ ve orman özlemine cevap veren bir turizm türü olarak, turistik ürün yelpazesi içindeki yerini almaktadır[27].

Son yıllara kadar yaylalar rekreasyonel ve turizm amaçlı kullanımdan çok, o yörede yaşayan halkın ekonomik amaçlı kullanımına sahne olmuştur. Doğu Karadeniz bölgesinde de bu olgu geçerliliğini sürdürmektedir, bölgede yaylacılığın sayfiye anlamı ikinci planda bulunmaktadır. Yöre halkı hayvanlarını kolaylıkla beslemek, kışlık ihtiyaçları için ot bulmak, yağ ve peynir gibi ürünler üretmek ve kışlık yakacak ihtiyacını temin etmek gibi ekonomik amaçlarla ve iklim şartlarının uygunluk durumuna göre mayıs – haziran aylarında yaylalara çıkar, eylül – ekim aylarında dönüş yapar. Bölge halkınca yaylalara çıkmanın doğal ve ekonomik niteliklerinin olmasının yanı sıra kültürel ve sosyal özellikleri de önemlidir; bu nedenle yaylalara çıkmak, yüzyıllardan beri gelenek haline gelmiştir.

Yükseklikleri 900 – 1200 m.ye kadar olan yaylalar alçak, 1200 – 1600 m. arası orta yükseklikte, 1600 m.den yüksek yaylalar ise yüksek yaylalar olarak adlandırılmaktadır. Kamu mülkiyeti, özel mülkiyet gibi hukuki açıdan mülkiyet biçimlerinin olabildiği yaylalarda, turizm amaçlı, doğal çevreye uyumlu bir yapılaşma öngören yerleşme projelerinde, insanların buralarda konaklamaları ve diğer her tür turistik aktiviteye katılmalarından doğan olaylar ve ilişkiler bütünü, yayla turizmini meydana getirmektedir[28].

Doğu Karadeniz yaylaları, sahip olduğu olağanüstü kırsal peyzaj, manzara, seyir, kır yürüyüşleri, inceleme gibi aktif rekreasyona elverişlidirler. Yaylalarda golf, atla gezinti, binicilik, uygun ortamlarda kış sporları ve çim kayağı gibi faaliyetler de

---

[26] Güllap, a.g.e., s. 69.
[27] Gökhan Emir, "Doğu Karadeniz Bölgesinde Turizm, Ekonomik Etkileri ve Talep Tahminleri", İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Turizm Bölümü, Yüksek Lisans Tezi, Eylül, 2000, s. 48.
[28] İstanbul Ticaret Odası, a.g.e., s. 36.

gerçekleştirilebilir. Bununla birlikte yayla şenlikleri, yörede yapılan ve özellikle iç turizme, son yıllarda iç turizm yanında dış turizme de hitap eder hale gelmiştir. Yayla şenliklerinde binlerce kişi bir araya gelmekte, önemli kültürel ve rekreasyonel faaliyetler gerçekleştirilmektedir. Ayrıca yayla şenliklerine katılan yabancı turistler, yabani hayvan avı, trekking ve uygun sularda rafting sporuna da ilgi duymaktadırlar[29].

Yaylaların doğal güzellikleri, iklim, sağlık, dinlenme, doğal beslenme, yürüyüş, yöresel şenlikler ve çevrede bulunan tarihi ve arkeolojik değerler ile, diğer turizm türleri ile entegre bir yayla turizmi turistik ürün imkanı oluşturması, Yayla Turizmi Projesini hızlandırmıştır. Yayla Turizmi Projesi Çerçevesinde 1990 yılından itibaren, Türkiye'de bütün elverişli yerlerin tespiti için çalışılmaktadır[30].

Bakanlığın Yayla Turizmi Projesi çerçevesinde, ülke genelindeki çalışmaları, potansiyel önemi açısından Doğu Karadeniz Bölgesinden başlatılmıştır. Ve yapılan incelemeler sonucunda, doğal dokunun, doğal kaynakların ve yaylalar ile kültürel değerlerin bugünkü haliyle titizlikle korunması önkoşulu ile turizm hareketlerinin bakanlıkça yaptırılan 1/25.000 ölçekli Çevre Düzenleme Planı kararlarına uyularak yapılacak olan yayla turizm tesisleri yatırımlarının bu bölgede teşvik edilmesi hedeflenmiştir. Bununla birlikte bölgede turizm merkezi ilan edilen yaylaların sayısı 21 olarak belirlenmiştir[31].

Doğu Karadeniz Bölgesi'nde turizm merkezi ilan edilen yaylalar ise şunlardır[32].

Sinop

Sinop - Türkeli : Kurugöl Turizm Merkezi

Sinop - Kozfındık : Bozarmut Yaylası Turizm Merkezi

Sinop - Ayancık : Akgöl Turizm Merkezi

Ordu

Ordu : Çambaşı Yaylası Turizm Merkezi

Ordu - Aybastı : Perşembe Yaylası Turizm Merkezi

Ordu - Akkuş : Argın Yaylası Turizm Merkezi

---

[29] Zengin, a.g.e., s. 145.
[30] İstanbul Ticaret Odası, a.g.e., s. 41.
[31] A.e.
[32] A.e., ss. 43 – 44.

Ordu - Mesudiye : Keyfalan Yaylası Turizm Merkezi

Giresun

Giresun – Bulancak : Bektaş Yaylası Turizm Merkezi

Giresun : Kümbet Yaylası Turizm Merkezi

Giresun : Yavuzkemal Yaylası Turizm Merkezi

Trabzon

Trabzon – Tonya : Erikbeli Turizm Merkezi

Trabzon – Akçaabat : Karadağ Turizm Merkezi

Trabzon – Çaykara : Uzungöl Turizm Merkezi

Trabzon – Maçka : Şomla Turizm Merkezi

Trabzon – Araklı : Pazarcık Yaylası Turizm Merkezi

Rize

Rize : Ayder Kaplıcası Turizm Merkezi

Rize : Anzer Yaylası Turizm Merkezi

Artvin

Artvin : Kafkasör Turizm Merkezi

Artvin : Kaçkar Turizm Merkezi

Gümüşhane

Gümüşhane : Zigana Turizm Merkezi

Bayburt

Bayburt : Kop Dağı Turizm Merkezi

Doğu Karadeniz Bölgesinde yaylalar, genelde 1300 metre üzerindeki yükseltide yer alan yaklaşık % 40'ı ağaç yetiştirme sınırının altında, (orman alanı içinde) % 60'ı da bu sınırın üzerinde yaklaşık 200 metre civarındadır. Bölge yaylalarının temel doğal özelliklerinin başında, üzerinde barındırdığı çok çeşitli otsu ve odunsu bitki örtüsü, uzun bir tarih boyunca oluşmuş kendine özgü malzeme ve mimarisi, kaynak suları ve sessizliği gelmektedir. Bölge yaylaları çok çeşitli rekreasyonel kullanıma olanak vermektedir. Her tarafı kesintisiz saran engin yeşili ve üzerinde bulunan orman ve alpin vejetasyona ait çok çeşit ve renk ıskalasındaki bitki örtüsü ile olağanüstü kırsal peyzaj örnekleri sergilerler. Yaz aylarının sıcak ve nemli havasına

karşılık, Doğu Karadeniz yaylaları çok çeşitli flora ve faunaları ile insan sağlığına olumlu katkılar yapmaktadır[33].

3.3.3.1.1.2. Sağlık Turizmi (Termal Turizm)

Sağlık turizmi, dinlenme turizmi içinde yer alan bir turizm çeşididir. Sağlık turizmi kavramı, sağlığı koruma, iyileşme amaçlarıyla belli bir süre için (genellikle 21 gün) yer değiştiren insanların, doğal kaynaklara dayalı turistik bir tesise giderek kür uygulaması, konaklama, beslenme ve eğlence gereksinimlerini karşılaması sonucu doğan hareketlerden oluşan bir kavramdır[34]. Sağlıksız toplumların iş gücü ve buna bağlı olarak üretimi azaldığı için, gelişmiş ülkeler insan sağlığının korunmasına büyük önem vermektedir. Bu nedenle sağlıklı yaşamı sağlamak amacı ile doğal turizm kaynaklarından temiz hava, güneş, deniz, şifalı termal suların dinlendirici ve tedavi edici özelliklerinden, iklim ve çevre olanaklarından, diğer turizm çeşitleri ile birlikte yararlanarak güncel sorunlarını çözmeye çalışmaktadır. Sağlık Turizmi, temelini termal kaynaklı sulardan yararlanmak amacıyla yapılan termal turizm hareketinden alır.

Diğer bir terimi de termalizm olan sağlık turizmi, şifalı kaynakları ve maden sularını kapsamaktadır. Yurdumuz hidromineral kaynaklar yönünden dünyanın en zengin ülkelerinden biridir. Ülkemizde kaplıca, içmece ve maden suyu olarak 1300 şifalı suyun bulunduğu saptanmıştır. İlkçağlardan beri yurdumuzda kaplıca ve içmece tesislerinin kalıntıları, Anadolu insanlarının su tedavisine verdikleri önemi belirtir. Günümüzde bu sular, memleketimizde olduğu gibi bütün dünyada da değerli bir şifa kaynağı sayılmakta ve bu nedenle kür ve kaplıca tedavisine dayalı sağlık turizminin önemi gittikçe artmaktadır[35].

Termal turizm, mineralize termal sular ile çamurların, kaynağın yöresinde çevre ve iklim faktörleriyle beraber, insan sağlığına olumlu katkı sağlamak üzere, uzman

---

[33] Emir, a.g.e., s. 48.
[34] Dilaver Tengilimoğlu, Dilek Sevin, Bilal Ak, Türkiye'de Sağlık turizmi ve Termal Turizmin Geliştirilmesi, (çevrimiçi), *www.sabem.saglik.gov.tr/kaynaklar/1152_1saglik_turizmi.pdf* s. 6. (20.5.2008)
[35] Köksal, a.g.e., s. 21.

hekimlerin denetim ve programında, fizik tedavi, rehabilitasyon, egzersiz, diyet gibi destek tedavilerle beraber kür uygulamaları için yapılan turizm hareketidir[36].

Termal turizmin kaynağını oluşturan termal sular, yeraltı çıkışlı, içerisinde erimiş maddeler bulunan, sıcaklığı 33 derecenin üstünde olan ve çok çeşitli rahatsızlıkların tedavisinde etkili olan sulardır. Bu kaynak sular, yerin derinliklerinden gelen satıh suların derinliklerine inerek ısınması, maden eriyikleri ile yüklenip basınç kazanarak tekrar satha çıkması ile oluşur[37].

Ülkemiz önemli bir jeotermal kuşak üzerinde olup, sıcaklıkları 20–110 derece, debileri de 2-500lt/sn arasında değişebilen 1300 dolayında termal (jeotermal) kaynağına sahip bulunmakta ve bunların 229'u termal turizme kaynaklık etmektedir. Kaynak zenginliği açısından dünyada ilk yedi ülke arasında yer alıp, gerek kaynak zenginliği gerekse termal suların debi, sıcaklık, çeşitli fiziksel ve kimyasal özellikleri ile Avrupa'daki termal sulardan üstün nitelikte olduğu belirtilmektedir. Maden eriyikleri bakımından zengin ve birçoğu deniz kıyısında bir kısmı ise dağlık ve ormanlık alanda bulunan termal kaynaklar, ülkemizde termal turizmin altyapısını oluşturmaktadır[38]. Termal kaynaklarımızın bir bölümü kıyı kesiminde, bir kısmı iç kesimlerde yer almakla birlikte, Marmara, Ege, İç ve Doğu Anadolu Bölgelerinde yoğun olarak görülmektedir[39].

Doğu Karadeniz Bölgesinin tanınmış ve tesisleri de bulunan termal kaynaklarını yakından inceleyelim[40]:

Trabzon ve yöresinde mevcut on adet maden suyu kaynaklarından en tanınmışı ve şişeleme tesisi de bulunan Kisarna Maden suyudur, çevre il ve ilçelerine gönderilmektedir. Bir diğeri de, Giresun'un Şebinkarahisar maden suyudur, şişeleme tesisatı mevcut olup satılmaktadır.

Kaplıca ve içmecelere gelince, Rize'nin Çamlıhemşin ilçesinin Ayder kaplıcasının bulunduğu yer, çamlarla kaplı çok güzel bir vadidedir. Doğu-batı yönlü bir fayın oluşturduğu vadide iki kaynak yer almaktadır. Birinci kaynağı oluşturan

---

[36] Rahmi Ayyıldız, Termal Otel Tesisi Sanayi Profili, Sanayi ve Ticaret Bakanlığı Sanayi Araştırma ve Geliştirme Genel Müdürlüğü Yatırımlar ve Projelendirme Daire Başkanlığı, Ankara, Temmuz, 1999, (çevrimiçi) www.kutso.org.tr/dosyalar/yatirim/**termaloteltesisi**.doc, *10.04.2008, s. 1.*

[37] Güllap, a.g.e., s. 89.

[38] Dilaver Tengilimoğlu, Dilek Sevin, Bilal Ak, a.g.e., ss. 11–12.

[39] Zengin, a.g.e., s. 161.

[40] Köksal, a.g.e., ss. 22-23.

Büyük hamamın suyunun sıcaklığı 46 derece, ikinci kaynak Küçük hamamın suyunun sıcaklığı ise 33 derecedir. Kaplıcaların çevresinde dinlenme evi, kahve, lokanta ve otel gibi kalınacak tesislerin yanı sıra pansiyonlar da bulunmaktadır.

Andon içmecesi Rize'ye 30 km uzaklıkta olup, kaynak kayaların dibinden çıkmakta ve suyun sıcaklığı ise 10 derecedir.

İkizdere içmecesi ise Rize'ye 53 km uzaklıkta olup, kayaların dibinden iki kaynak halinde çıkmakta ve suyunun sıcaklığı 11 derecedir.

Ordu ilinin Fatsa ilçesi Bolaman kaplıcası, ilçenin doğusunda, 11 km'lik bir yol ile Sarmaşık köyü kaplıcasına ulaşır. Doğu-batı yönlü bir fayın çatlağından kaynak suları çıkar ve kaplıcanın suyu, 47.5 derecedir.

Ayrıca termal su kaynaklarına deniz suyunu da ekleyerek, termal turizm potansiyelimizi arttırabiliriz. Yapılan bilimsel araştırmalara göre deniz suyu, doğal bileşimi nedeniyle maden suyu, 20 derecenin üzerinde sıcaklığa sahip olduğu zaman da termal su özelliği taşımaktadır. Kaplıca suyu özelliği taşıyan deniz suyundan ve deniz ikliminden yararlanarak deniz kürü uygulamaları adı verilen, serbest deniz banyosu kürleri, deniz iklimi kürleri, deniz kaplıca kürleri, deniz çamuru ve deniz içme kürleri uygulanır. Tıp bilimine göre deniz kürü uygulamaları için, bileşimde 34 -36gr/litre dolayında eriyik mineral tuz bulunana deniz suları, en yararlı deniz suyu kabul edilmekle birlikte deniz kürleri en az 1 gr. En çok 260 gr/litre mineral tuz taşıyan tüm deniz suları ile yapılır[41].

Sağlıklı insanların doktor denetimi dışında, deniz suyundan ve havasından faydalanmak amacıyla sürdürdükleri uygulamayı kapsayan serbest deniz banyo kürleri, 1 litre deniz suyunda 16-38 gram eriyik mineral tuz bulunan, deniz suyunun ve havasının yenilendiği dalgalı denizlerin bulunduğu ortamlarda uygulanabilen, deri hastalıkları, sinir ve bünyevi yorgunlukların giderilmesi ile kasların güçlendirilmesinde ve kan dolaşımının hızlandırılmasında olumlu etkiler yapmaktadır. Ayrıca bu kürlerin yapılacağı uygun alanlarda plajlar, konaklama, dinlenme, eğlence ve spor tesisleri ile birlikte kür tesisleri ve yeşil alanların bulunması öngörülür[42].

---

[41] Güllap, a.g.e., s. 91.
[42] A.e., s. 92.

Bu yöntemle birlikte deniz suyundan yararlanarak deniz turizmi mevsimini uzatma, kıyı kesimlerinde bulunan turizm işletmelerini bütün bir yıl doldurabilme ve turizm çeşitliliğini arttırabilme imkânı söz konusu olacaktır.

Doğu Karadeniz Bölümünde, deniz suyunun yeterli miktarda mineral ve tuz içermesi, denizin temiz ve dalgalı olmasıyla birlikte yeşillik alanların bulunması hem serbest deniz banyosu kürleri hem de diğer deniz kürleri için uygun alanlar bulunmaktadır. Böylelikle Doğu Karadeniz Bölümünde deniz- kum- güneş anlamında 2 ay gibi kısa sürede yararlanılan deniz sularından termal turizm içinde faydalanarak turizm potansiyeli arttırılmaktadır.

3.3.3.1.1.3. Dağ ve Kış Turizmi

Dağ turizmi dinlenme turizmi içinde yer alan, dağ ikliminde bulunma, dinlenme, gezi ve tatil ile tırmanma gibi sportif faaliyetleri kapsayan bir turizm çeşididir. En temel bölümünü kış turizmi oluşturmakla birlikte dağ turizmi, deniz seviyesinden yüksek manzara özellikleri olan dağlık yörelerde gelişir ve planlanır.

Kış turizmi ise kar kalınlığının yeterli ve karın yerde kalma süresinin uzun olduğu kuzeye bakan yamaçlar üzerinde bulunan karlı ortamlarda, kayak gibi kış sporlarını içeren bir turizm çeşididir.

Türkiye, farklı yüksekliklerdeki zengin jeomorfolojik ve tektonik yapıyla birlikte flora ve faunası olan ormanlara sahip olup, zengin av ve yaban hayatı olan dağlarıyla hem kış turizmi hem de dağ yürüyüşü ve tırmanışları için çeşitli olanaklar sunmaktadır. Bu nedenle ülkemizi her yıl dünyanın farklı yerlerinden çok sayıda turist, dağ turizmi için ziyaret etmektedir.

Karadeniz Bölgesi'nin Doğu Karadeniz bölümünün turizm değerlerinden birisi de dağ turizmidir. Bölgenin Doğu Karadeniz bölümü dağları, Çoruh ırmağı ağzından Melet çayı vadisine kadar 400 km. boyunda ve 50–60 km. eninde dağ sıraları halinde uzanır. Yükseklikleri ise 3000 metreyi aşan hatta 4000 metreye varan dağlardır[43].

Doğu Karadeniz bölümü, dağ ve kış turizmi açısından oldukça elverişlidir; Kuzey Anadolu sıradağlarından Doğu Karadeniz kıyı dağları; Rize, Trabzon, Zigana Dağları ve Gümüşhane, Giresun dağları diye iki kısma ayrılır, doruk çizgisi hemen

[43] Köksal, a.g.e., s. 25.

her yerde 2000 metre, daha doğuda ise 3000 metrenin üstündedir. Ayrıca bu kıyı dağlarına senenin yarısını aşan bir süre içinde yağışlar kar halinde düşer ve bu dağlık alanlar Türkiye'nin en çok kar alan sahası olarak isimlendirilir[44].

Doğu Karadeniz kıyı dağlarından 3932 metre yükseklikteki Kaçkar dağı, yüksek kesimlerinde ladin ve köknar ağaçlarının karıştığı ormanlar ile kuzey yamacında ise sarıçam ormanlarıyla dağ turizmi açısından gerekli ortamı meydana getirmektedir. Doğal güzelliklerin yanı sıra Buzyalağı Gölleri sularında balık avlama olanağı ve eteğinde Ayder yaylasının bulunması, dağın turizm potansiyelini arttırmaktadır. Giresun ilinde 2182 metre yükseklikte ve Görele ilçesine 40 km uzaklıktaki Sis dağında karlar temmuz başına kadar erimeyerek, bu doğal görünümüyle kayak sporu ve dinlenme merkezi olmaktadır. Ayrıca Sis dağı mili park statüsüne dâhil edilerek korunmaya alınmıştır. Bununla birlikte kış sporları ve kış turizmi açısından kullanım değeri yüksek olanlardan en önemlisi Trabzon Zigana dağıdır, Trabzon'a 70 km uzaklıkta olan dağın 1900–2500 metre yükseklikteki kuşağı, kayak merkezi olarak değerlendirilmektedir[45].

3.3.3.1.1.4. Yat Turizmi

Turizm sektörü içinde çok özel bir yere sahip olan yat turizmi, özel ve ticari olarak kullanılan, yolcu taşımacılığı yapmayan deniz aracıyla eğlenme, spor ve gezme için, insanların doğal ve tarihi yerleri kapsayan bir rota boyunca yaptıkları turizm şeklidir. Üç tarafı denizlerle çevrili ülkemizde 1992 yılında, Karadeniz kıyılarımızın yat turizmine açılmasına karar verilmiştir.

Karadeniz kıyıları, her 30-50 milde barınak imkanı sağlaması, deniz giriş çıkış kapılarının uygunluk göstermesi ve uzun bir kıyı teşkil etmesi açısından yatçılar için olumlu bir güzergah oluşturmaktadır. Ayrıca Ren-Tuna kanalının açılması ile Karadeniz'de yeni bir yat trafiği de oluşmaktadır. Tuna- Ren üzerinden Avrupa'yı Akdeniz'e bağlayacak olan bu rota, hem ülkemiz yat turizmine hem de Karadeniz kıyılarımızda düşünülen yat turizmine olumlu katkılar sağlayacaktır. Karadeniz'e varış noktası olan Köstence'den kuzeye yönelmek isteyenler, Odessa ve Soçi üzerinden Karadeniz kıyılarımıza gelecek, güneye yönelmek isteyen yatçılar ise

[44] Güllap, a.g.e., s. 94.
[45] Güllap, a.g.e. ss. 94–95.

Köstence'den İstanbul'a gelip, Karadeniz kıyılarımızı veya Ege istikametini seçeceklerdir. Ege yolunu seçenler ise, Çanakkale'den sonra Türk kıyılarını seçme şansına sahip olacaklardır[46]. Bu durum yeni rotalar arayan Avrupalı yatçılar için uzun, profesyonel ve zevkli yolculuk anlamında değerlendirilebilir. Bu yeni rota ile gelen yatçılara Karadeniz kıyılarımızı tanıtıcı faaliyetlerde bulunmanın yanı sıra Akdeniz ve Egeden Marmara geçişli teknelerin, İstanbul'dan ayrılarak Karadeniz kıyılarımıza ulaşıp sonra barınmaları için yat limanlarının yaratılması çalışmalarına başlanmıştır[47].

Doğu Karadeniz bölümünde yat turizminin gelişmesi amacıyla, balıkçı barınaklarından yararlanılacaktır. Trabzon, Giresun ve Ordu'nun yat turizmi yaparak gelir elde etmesi için balıkçı barınakları marina haline getirilecektir. Böylece balıkçı barınaklarında marina hizmeti verilebilecek ve yatçıların ihtiyacı için gerekli düzenlemeler yapılacaktır. Burada, yer seçimi yapılırken düşük kapasiteli olan ve inşaatı devam eden kıyı yapılarının seçilmesine dikkat ediliyor. Kendi fonksiyonlarının yanında yat turizmine hizmet verebilecek düzeyde kıyı yapısı tercih edilmezken, kıyı yapılarının yat turizminin hizmetine sunulacak şekilde düzenlenmesi esas alınmaktadır. Öte yandan bölgede yeni yat konaklama noktalarına da ihtiyaç duyulmaktadır. Yat sahipleri, yaklaşık 50–75 mil aralıklarla sığınabilecekleri, elektriği ve su ikmali yapabilecekleri bir ortam aramaktadırlar. Bu nedenle marina olarak kullanılacak bu barınakların elektrik, su ve yangın söndürme gibi alt yapı hizmetlerinin tamamlanması gerekmektedir.

Yaz aylarında boş kalan balıkçı barınaklarının yat yanaşma yeri olarak değerlendirilmeleri ile ekonomik katkı sağlanacaktır. Yat turizminin geliştirilmesi ile birlikte, yatı ile gelen ziyaretçi konaklama olanağı ile birlikte gelmiş olacağı için, yeni konaklama tesislerine gerek duyulmayacak, böylelikle bu turizm şekli ile betonlaşma engellenmiş olacaktır.

---

[46] İbrahim Gürhan Erertem, " Karadeniz Tipi Teknelerin Yat Turizminde Kullanılabilirliği " Doğu Karadeniz Turizmi Konferans-Workshop, 22-25 Haziran 1992 Trabzon, Turizm Bakanlığı Turizm Genel Müdürlüğü Yayını, Ankara, s. 219.

[47] Güllap, a.g.e., s. 96.

3.4. Doğu Karadeniz Bölgesel Gelişme Planı

Devlet Planlama Teşkilatı tarafından 1996 yılında yapılan "Bölgelerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Endeksi" sonuçlarına göre, Karadeniz Bölgesi 7 coğrafi bölge içinde, gelişmişlik sıralamasında beşinci sırada yer almakta ve gelişmişlik seviyesi Türkiye ortalamasını altında bulunmaktadır[48]. Bölgenin yıllardır var olan kronik sorunları; işsizlik, bölge dışına göç, fert başına gelirin düşüklüğü, tek sektöre ve az sayıda ürüne bağımlılık gibi, yaygın bölgesel sorunlardır. Ancak Doğu Karadeniz Bölgesi, yıllardır kapalı olan doğu kapılarının açılması ile kalkınma sürecinde bir fırsat yakalamıştır. Doğuya kapıların yeniden açılması ile başlayan olumlu ekonomik etkinin güçlendirilip geliştirilmesi için, hareketin bir bölgesel kalkınma projesinin kapsamında değerlendirilmesi gerekmektedir[49].

Doğu Karadeniz Bölgesinin gelişmesi Türkiye ekonomisinin artan büyümesine ve aynı zamanda ulusal bütünlüğün güçlendirilmesine katkıda bulunacaktır. Eski Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla bağımsızlığını kazanan yeni cumhuriyetlerin doğuşu, Karadeniz Ekonomik İşbirliğinin (KEİB) gündeme gelmesi, uluslar arası ticarette deniz ve kara taşımacılığı maliyetlerinin en aza indirilmesi, Tuna nehri yoluyla Avrupa ve Asya ülkelerinin daha kısa yoldan ticaretlerinin geliştirilmesi imkânı, Karadeniz'i ve Karadeniz Bölgesini önemli bir konuma getirmiştir. Bu durumda Doğu Karadeniz Bölgesi Türkiye'nin komşu ülkelerle daha gelişmiş ilişkiler oluşturulmasında ve güçlendirilmesinde bir anahtar olabilir. Bu amaçla, Karadeniz Bölgesinin doğusunda yer alan illeri kapsayarak alt bölgede ülkenin diğer bölgeleri ile olan gelişmişlik farkının azaltılması, yaşayan nüfusun refah düzeyinin yükseltilmesi ve göç eğilimlerinin istikrara kavuşturulması için, bir bölgesel gelişme planı ihtiyacı doğmuştur[50].

---

[48] Muzaffer Bakırcı, "Bir Dağlık Bölge Planlaması Olarak Doğu Karadeniz Projesi (DOKAP)", İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü Coğrafya Dergisi, sayı:10,İstanbul, 2000, s. 112.

[49] Prof. Dr. Ahmet İncekara, **Anadolu'da Yeni Turizm Olanakları ve Bölgesel Kalkınmadaki Yeri,** İstanbul, İstanbul Ticaret Odası Yayınları, 2001, s. 98.

[50] A.e., s. 99.

3.4.1. Doğu Karadeniz Bölgesel Gelişme Planının Amaç ve Stratejisi

DOKAP (Doğu Karadeniz Kalkındırma Projesi) bölgesi, Trabzon, Ordu, Giresun, Rize, Artvin ve Gümüşhane illerini kapsamaktadır. Bölgede, özellikle 1980 sonrasında bir gerilim süreci yaşanmış, milli gelirden aldığı pay giderek azalmış ve istihdam hacminde de bir düşüş gözlenmiştir. Türkiye 1980 sonrasında ihracata dönük sanayileşme stratejisi benimsese de, bölge Sovyetler Birliği ve İran'ın uyguladığı dışa kapalı ekonomik politikalarından ötürü 1990'lı yıllara kadar dışa açılma imkânı bulamamıştır. Dışa açık sanayileşme politikasının uygulanmaya başlandığı 1980 yılından itibaren bölge ekonomisi nispi olarak gerilemeye başlamıştır[51].

Bölgenin en önemli sorunu olarak belirlenen ekonomik yapının zayıf olmasının nedenleri; bölgenin ulaşım altyapısının gelişmemiş olması ve coğrafi uzaklık nedeni ile bölge dışı pazarlara erişimde karşılaşılan sorunlar, kentleşme düzeyinin düşük olması ve büyük kentsel merkezlerin bulunmayışı, turizm kaynaklarının kullanılmıyor olması, arazi kullanımının ve tarımsal işletme yönetiminin etkin olmaması, üretimin tamamen çay ve fındığa veya tahıl gibi ürünlerin üretimine bağımlı olması, geleneksel kırsal faaliyetlerdeki durgunluk ve bölge içi büyük farklılıklar olarak sıralanabilir[52].

Bölgede tarım ağırlığını korumakta, ancak arazinin çok küçük parçalı yapısı tarımsal üretkenliği düşürmektedir. Diğer yandan sanayi birimlerinin daha rasyonel çalışabileceği, üretkenliğin artabileceği sanayi için uygun yoğunlaşma alanları da yetersizdir. Doğu Karadeniz Bölgesi sanayi tecrübesi ve sermaye birikimi açılarından Türkiye'nin en zayıf bölgelerinden biridir. Tüm bu sorunlara bölgenin gelişmiş pazarlara uzak oluşu da eklendiğinde bölge dışına göç, çok önemli bir sorun olarak güncelliğini sürdürmektedir[53].

DOKAP Bölgesinde dört temel sorun belirlenmiştir. Sorunlardan gelişmiş bölgelere uzaklık, erişim sorunları ve düz alanların çok sınırlı olduğu sert topoğrafik yapı bölgeye özgüdür. Diğer iki sorun kalkınma planlaması, idari sistemin yetersiz

---

[51] Yiğidim, Sarıöz, a.g.e., s. 126.
[52] A.e.
[53] Dr. Halit Suiçmez, "Doğu Karadeniz Bölgesinde Gelişme Potansiyelleri", Doğu Karadeniz Bölgesi Kalkınma Sempozyumu, 13-14 Ekim 2005 Karadeniz teknik Üniversitesi Atatürk Kültür Merkezi Trabzon, 2005, s. 68.

olması ve yerel yönetimlerin zayıflığı ise kurumsal yapının bir sonucudur. Bölgeye özgü olan sorunlar, fiziksel ve kurumsal altyapının geliştirilmesi ve doğal kaynakların daha uygun bir şekilde yönetilmesi ile büyük oranda azaltılabilir. Bu nedenle ilk iki sorun kurumsal problemler içersinde ele alınmalıdır. Kurumsal sorunlar, alt yapı ve kaynak kullanımı ile ilgili bir dizi problemlerin ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Bu problemler; ulaşım altyapısının geliştirilmesindeki gecikmeler, toprak mülkiyeti ve kullanımında gözlenen karmaşanın neden olduğu etkin olmayan kullanım, su kaynakları gelişimi ve yönetiminin yetersiz olması, kırsal altyapının yetersiz olması ve sosyal hizmetlerin dağılımındaki dengesizliktir. Bun etmenler ana sorunların doğmasına neden olmaktadır[54].

DOKAP bölgesinin sorunlarının belirlenmesi ve bölgenin geri kalmışlığının giderilmesi amacıyla, Türkiye ve Japonya arasında Japon Hükümetinin teknik yardım olanaklarını kullanmak üzere 1998'de bir anlaşma imzalanmıştır. Japon Hükümeti bu projenin gerçekleşmesi için, JICA'yı görevlendirmiş ve bu çerçevede başlatılan çalışmalar Ağustos 2000'de tamamlanmış ve sekiz ciltten oluşan DOKAP Ana Planı hazırlanmıştır[55].

3.4.1.1. DOKAP'ın Amaçları

Doğu Karadeniz Bölümü ile Türkiye'nin diğer bölgeleri arasındaki bölgesel eşitsizlikleri ortadan kaldırmak üzere, bölgenin kısa ve uzun dönemde gelişmesini sağlayacak entegre bir bölgesel gelişme planı ortaya konulacaktır. Bu plan çerçevesinde öncelikli sektörlerin, yatırım projelerinin belirlenmesi ve çalışma süresince personel ile iş birliği yapılarak, bu personelin planlama faaliyetleri geliştirilecektir[56].

Bölgesel kalkınma amaçları sosyal, ekonomik ve çevre konularında mevcut olumsuzlukları giderecek şekilde tanımlanmıştır. Bu amaçlardan ilki, bölgenin ekonomik yapısını güçlendirerek ortalama gelir seviyesini yükseltmek ve bölge içi gelir dağılımını iyileştirmektir. İkincisi, bölgeler arası eşitsizlikleri ve dışa göçü mümkün olduğu kadar azaltarak bölgenin sosyal olarak gelişmesini ve dayanışmasını

[54] Yiğidim, Sarıöz, a.g.e., s. 126.
[55] Yiğidim, Sarıöz, a.g.e., s. 130.
[56] www.dpt.gov.tr/bgyu/bkp/DOKAP.pdf (1.05.2008)

sağlamak ve üçüncüsü ise, bölgenin doğal kaynaklarını koruyarak sürdürülebilir kalkınmayı sağlamaktır[57].

3.4.1.2. DOKAP'ın Kalkınma Stratejisi

Bölgesel kalkınma stratejisi bölgenin tespit edilen temel sorunları ile ilişkili olarak tanımlanmıştır. Stratejiyi oluşturan dört temel unsur ana ulaşım alt yapısının iyileştirilmesi, çok amaçlı su kaynaklarının geliştirilmesi, toprak mülkiyeti ve kullanımının iyileştirilmesi ve mahalli idarelerin güçlendirilmesidir. Ancak bunların insan kaynaklarının geliştirilmesi ile başarıya ulaştırılabileceği de önemle vurgulanmıştır. Kalkınma stratejileri aşağıda ayrıntılı olarak incelenmektedir[58].

Bahsi geçen stratejilerden ilki olan ana ulaşım alt yapısının iyileştirilmesi konusuyla ilgili olarak, Doğu Karadeniz bölgesinin sahip olduğu sert topografya, Batı Anadolu'nun gelişmiş bölgelerine ulaşım zorluğu ve uzaklıkla ilgili sorunlarla baş edebilmek için alt yapıda önemli iyileştirmelerin yapılmasının zaruri olduğu söylenebilir. Ayrıca bu strateji, kaliteli, çok amaçlı telekomünikasyon ağları, yöresel havayolu hizmetleri ağlarının kurulması ve imkânlar dâhilinde komşu bölgelerle demiryolu bağlantılarının kurulması yolu ile desteklenebilir.

Kalkınma stratejisini oluşturan ikinci temel unsur olan çok amaçlı su kaynaklarının geliştirilmesi ile ilgili olarak bölgenin büyük su potansiyeline sahip olmasına rağmen bu potansiyelin değerlendirilemediği söylenebilir. Strateji kapsamında hidroelektrik santrali, sulama, şehir suyu tedariki, su baskınlarının önlenmesi ve turizm için çok amaçlı barajlar, ürün çeşitlerinin sulama ile geliştirilmesi, su tedarik sistemlerinin mahalli idareler tarafından geliştirilmesi ve yönetimi, toprakların korunması için nehir boşaltma havzalarının ve orman kaynaklarının yönetimi gibi değerlendirmeler yer alır.

Stratejinin üçüncü temel unsuru olan toprak mülkiyeti ve kullanımının iyileştirilmesi kapsamında ise toprak kullanım hakkının iyileştirilmesi büyük bir rol oynar. Ayrıca yapılacak bu iyileştirme, çevrenin korunması, köylülerin ekonomik

---

[57] Japon Uluslar Arası İşbirliği Ajansı, T.C. Devlet Planlama Teşkilatı, "Doğu Karadeniz Bölgesi Bölgesel Kalkınma Planı Çalışması", Taslak Nihai Rapor Birinci Cilt Yönetici Özeti, Ankara, Mayıs, 2000, s. 7.
[58] A.e., ss. 7-8.

koşullarının ve geçim şartlarının iyileştirilmesi, orman köylüleri tarafından kullanılan orman alanlarında arazi kullanım hakkının belirginleşmesi, ağaç dışındaki orman ürünlerinden yararlanılabilmesi için kullanım haklarının tanınması, koruma alanlarının yeniden tanımlanması ve otlak arazinin toplumsal mülkiyet hakkının tanınması konularında da önemli bir rol oynayacaktır.

Stratejinin son temel unsuru olan mahalli idarelerin güçlendirilmesi ile kalkınma planlanması ve idaresinin yerinden yönetimi sağlanacaktır. Bu çerçeve, mahalli vergilendirme sisteminin ve mahalli idarelerin mali idaresinin iyileştirilmesini, mahalli idarelerin işbirliği ile kentsel hizmetlerin iyileştirilmesini, yerel planlama için insan kaynaklarının geliştirilmesini, çevresel yönetim ve sosyal hizmetlerin dağıtımını ve ortak servis-hizmet olanaklarının sağlanmasına ek olarak ulaşımın iyileştirilmesi sayesinde köylerin etkin bir şekilde birleştirilmesini kapsar.

DOKAP'ın ekonomik hedefi, bölgede sermaye birikimini arttırmak için, bölgenin ekonomik yapısını güçlendirmek ve bu amaçla, ortaya çıkan yeni fırsatları değerlendirerek ve yeni istihdam olanakları yaratarak gelir düzeyini yükseltmektir. DOKAP açısından belirlenen gelişme stratejileri ise aşağıda sıralanmıştır[59].

Bölgenin tarımsal gelişimi için, toprağın uygunluğu ve pazarlamaya göre rekabet avantajına dayalı olarak kıyı kesiminde ürün çeşitlendirilmesine gidilecektir. Bununla birlikte iç kesimlerde sulamaya bağlı farklı ve yeni ürünlerin geliştirilmesine ve bütün bölgede verimliliğin arttırılmasına önem verilecektir. Ayrıca arazi kullanımıyla ilgili olarak da kadastro çalışmaları tamamlanmalıdır ve arazi uygunluk değerlendirmesine bağlı olarak orman köylerinin kullandığı alanlar için arazi kullanım hakkı verilmelidir. Aynı zamanda, arazi uygunluğuna önem vermeksizin orman köylülerine bitki örtüsü olmayan orman arazisinin gelişigüzel satışına izin verilmemeli ve çiftçi eğitimine önem verilmelidir.

Bölgedeki sınaî gelişme için ise mevcut işletmelerin desteklenmesiyle birlikte yeni ürün üreten işletmeler de kurulacaktır. Bu amaçla üretim kapasitesini geliştirecek teknoloji ithali/uyarlaması/geliştirilmesi, uygun maliyetli ve yeterli düzeyde finans sağlanması, iş gücü eğitimi ve pazarlama faaliyetlerinin bir bütün olarak geliştirilmesi önerilmektedir.

---

[59] Yiğidim, Sarıöz, a.g.e., ss. 130–131.

Hizmetler sektörü incelendiğinde ise, kıyı ve sınır ticareti geliştirilecek ve dış ticaret rejimi altında ihraç edilen ürünler bölgede üretilmeye başlanacak, böylece uluslar arası ticaret geliştirilecektir. Ayrıca turizm sektörünün geliştirilmesi için, bölge turizm kaynaklarının gelişmesi ve tanıtım faaliyetleri sağlanacaktır. Bununla birlikte Doğu Karadeniz Turizm imajı yaratılacak ve pazarlanacaktır.

Eğitim sistemi ise, temel eğitimin yaygınlığını ve kalitesini arttıracak ve bölge insanının uzmanlık yeteneklerini geliştirecek şekilde planlanmıştır. Sekiz yıllık temel eğitim bütün bölgede en iyi şekilde uygulanacak ve mesleki eğitim kurumlarının hem kapasitesi hem de hizmetin nitelikleri iyileştirilecektir.

Sağlık sorunlarının çözümü, yerel halkın ve yönetimlerin daha aktif katılımını gerekli kılmaktadır. Sistemin kendi içinde ihtisaslaşmasının sağlanması ve personel eksikliklerinin giderilmesi gerekmektedir. Bu amaçla halk sağlığı programları yaygınlaştırılacak, sağlık eğitim programı ve sağlık danışma sistemi geliştirilecektir.

Çevre konusunda ise, orman eko-sisteminin korunması, su kaynaklarının korunması, kentsel gelişmenin çevreye zarar vermeyecek şekilde yönlendirilmesi ve kırsal çevrenin korunması gerekmektedir.

Ormancılık, DOKAP bölgesinde yaşayan insanların hayatında, ekonomik, sosyal ve çevresel açılardan son derece önemli bir rol oynamaktadır. DOKAP bölgesi, yüksek yağış oranı nedeniyle ormanlık alanlar açısından oldukça zengindir. Ormanlık alanlar, toplam yüz ölçümünün yaklaşık yüzde 30'luk kısmını kaplar ve bu oran Türkiye genelindeki yüzde 27'lik ortalamanın üzerindedir. Ormancılık konusunda geliştirilen stratejiler, özel ormancılık girişimlerinin teşvik edilmesi, orman işletme faaliyetlerinin güçlendirilmesi ve toprak tasarruf sisteminin iyileştirilmesidir[60].

Orman eko-sisteminin korunmasına ve geliştirilmesine yönelik olarak orman kaynakları envanterinin çıkarılması için, çağdaş teknolojilerin uygulamaya konması gerekmektedir. Ayrıca orman işletmeciliğinde ve korunan alanların yönetiminde de yeni düzenlemeler önerilmiştir.

Su kaynaklarının korunması için, kıyı yönetiminin bütüncül bir yaklaşımla düzenlenmesi gereklidir. Katı atıktan kaynaklanan sorunların çözümü için, yerel

[60] A.e, s. 142.

yönetimlerin iş birliği yapmaları özendirilmelidir. Bununla birlikte su kaynaklarının korunmasına yönelik yeni eğitim ve araştırma programları geliştirilmelidir.

Kentsel gelişmenin çevreye zarar vermeyecek şekilde yönlendirilmesi son derece önemlidir. Kıyı şeridi üzerindeki tüm kentsel yerleşmeler için, çevre düzenleme planları hazırlanmalıdır. Ayrıca yerel yönetimlerin planlama konularındaki işbirliğini sağlayacak bir mali teşvik sisteminin uygulanması gerekmektedir.

Kırsal çevrenin korunması, yayla turizmi önerisinin temel taşıdır. Köylü-orman ilişkilerini yeniden düzenlenmesi, orman üzerindeki olumsuz etkilerin giderilmesi için mutlaka gereklidir. Buna ilaveten yayla turizminin sorunlarını gidermek amacıyla mevcut mera düzenlemesinin aşırı kullanımının önlenmesi gerekmektedir.

Ayrıca bölgenin altyapı gelişimi için, ulaşım alanında bir takım düzenlemelere gidilmesi gerekmektedir. Özelleştirilmekte olan limanların işletim sistemleri gözden geçirilerek yeni ve tamamlayıcı yatırımların yapılmasına imkân sağlanmalıdır. Gümrük ile birlikte Trabzon limanının işletilmesi ve yönetimi iyileştirilmelidir. Ayrıca artan sayıda gemiyi barındırmak için, daha sık ve güvenilir hizmetler vermek amacıyla, DOKAP bölgesindeki tüm önemli limanların birbirini tamamlayıcı bir şekilde işletme politikası takip edilmelidir[61]. Aşağıdaki tabloda ise DOKAP gelişme senaryoları yer almaktadır.

[61] Japon Uluslar Arası İşbirliği Ajansı, T.C. Devlet Planlama Teşkilatı, a.g.e., s. 28.

Tablo 4: DOKAP'ın Bölgesel Kalkınması için Kalkınma Senaryosu

	Aşama 1 2001 –2005	Aşama 2 2006 - 2010	Aşama 3 2011 -
1. Nüfus artışı	Sıfır nüfus artışı (nüfus azalışının durması)	Doğal nüfus artışı: içe ve dışa göç arasında denge)	Yönetilebilir büyüklükte içe göç (Karma kültürlü toplumun gerçekleşmesi)
2. Ekonomik büyüme	~ %4.5 yıllık	~ %7 yıllık	~ %6 yıllık
3. Ekonomik tanımlama	Ekonomik yeniden yapılanma için hazırlık • Toprak kullanım hakkının iyileştirilmesi • Sulama altında uygulamalı araştırma ve ürün devrelerinin genişletilmesi • Bahçe ürünleri, su kültürü ürünleri ve ihracata dönük ürünler için pazarlamayı geliştirme • Bölge düzeyinde kırsal turizmin promosyonunu başlatma • Sınır ticaretinin geliştirilmesi için kurumsal düzenlemeler	Ekonomik yeniden yapılanma • Uygun ve sürdürülebilir ormancılık ve çiftlik hayvancılığı faaliyetlerini geliştirme • Ürün çeşitlendirme ile sulamanın tamamen uygulanması • Yeni stratejik endüstrilerin kurulması • Ticaretin, işyeri ve personel hizmetleri ve finansal hizmetlerin çeşitlendirilmesi	Sürdürülebilir ekonomik büyüme • Tamamen sulu tarımla yeni ürün devrelerinin oluşturulması • Kontrollü koşullar altında seralarda endüstriyel tarım • Temel bağlantılı ve kaynağa-dayalı endüstrilere sağlam endüstriyel yapı • Diğer bölgeler ve ülkelerle bağlantılı uluslararası turizm • Kara Deniz Ekonomik İşbirliği çerçevesinde merkez hizmetler
4. Sosyal tanımlama	Sosyal kalkınma için yerel kurumların kurulması • Sekiz yıllık zorunlu eğitim sistemine tam intibak • Sağlık hizmetlerinin devredilmesi • Diğer bir büyük meslekî eğitim enstitüsünün kurulması	DOKAP'ın her yerinde iyileştirilen sosyal hizmetlerin yaygınlaştırılması • Her düzeyde uzaktan eğitim • Mahalli idare inisiyatifi ve toplumun iştirakiyle sağlık hizmetlerinin daha fazla devri • Alt-merkezlerde yeni meslekî enstitülerin genişletilmesi	Gazete, Radyo, televizyon gibi telekomünikasyon sistemi ile desteklenen diğer ülkelere bağlı sosyal hizmetler ağının iyileştirilmesi
5. Çevresel tanımlama	Toplumu dayalı çevresel yönetim sisteminin kurulması • Toplumu-dayalı ormancılık havzası yönetimi • Açık bilgi sistemi ile ÇED'in sıkı uygulanması • Kara Deniz koşulları konusunda bilgi değişimi	Çevre yönetim sisteminin genişletilmesi • Toplumun ilgisi ve halkın iştiraki ile ÇED ve çevresel izleme ve değerlendirme • Çevresel bilgi değişimi için Çevre-toplum ağı	Dünyanın diğer bölgelerine bağlı çevresel yönetim sisteminin iyileştirilmesi

Kaynak: Japon Uluslar arası İş Birliği Ajansı (JICA), T.C. Devlet Planlama Teşkilatı (DPT), Doğu Karadeniz Bölgesi Bölgesel Kalkınma Planı Çalışması (DOKAP), Taslak Nihai Rapor Birinci Cilt Yönetici Özeti, Mayıs, Ankara, 2000, s. 14.

DOKAP için 2020 yılına kadar gerçekleşmesi beklenen toplam yatırım miktarı 46,3 milyar dolar; kamu eliyle gerçekleşmesi öngörülen miktar ise 17,7 milyar dolardır. Bu miktarında yalnızca 146 milyon doları sanayi ve ticaretin

desteklenmesine, 34 milyon doları kırsal ekonominin çeşitlendirilmesi ve yoğunlaştırılmasına ayrılacaktır. Toprak ve su kaynakları yönetimine ise 531 milyon dolar ayrılacak, DOKAP kimliğini oluşturma programı yatırımı, resmi adıyla DOKAP Kalkınma Kurumu/Ajansı'na ise 4 milyar 768 milyon dolar ayrılacaktır. Bu durumda DOKAP'ta sorun olarak saptanan tarım ürünlerinde tek ürüne bağımlılığın giderilmesi ve sanayinin oluşumu ve gelişimi gereken düzeyde yaşanmayacak, "ajans kurumsallaşması" bölgenin gelişiminin önüne gelişiminin önüne geçecektir[62].

Kamu kaynaklarının yaratılması hem DOKAP hem de Karadeniz'in bütünü için öncelikli bir gereklilik olmaktadır. Bölgesel planlamada DPT, bölge kamu kurumları, üniversiteleri, meslek odaları, sanayi ve ticaret odalarının iş birliği tesis edilmelidir. Karadeniz için kamu öncülüğünde bir sanayileşme stratejisi gerekmektedir. Bu nedenle emek ve kaynak yoğun sanayiler desteklenecek, sanayi/sektör ve ürün çeşitliliğine dayalı bir sanayileşme politikası izlenecek, teknoloji yoğun sanayilere özel yatırım yapılacaktır. AR-GE alt yapısını kurmak ve geliştirmek için, Mesleki-Teknik eğitim ile mühendislik eğitimine gereken önem verilmeli; AR-GE çalışmalarında meslek odaları – üniversite – sanayi iş birliği tesis edilmelidir. Devlet ve sanayi kesimi bölgeye yatırım yapmama tutumunu gözden geçirmeli; bölgenin kalkınması ekonomik ve sosyal açılardan planlanmalı ve kamu etkin bir şekilde devreye girmelidir. Bölgeye yönelik kamu harcamaları ciddi bir şekilde arttırılmalıdır. Bütçe dışında devlet özel fonlarla bölge kalkınmasına aktif katkı yapmalıdır. Bölge dışına göç, istihdama yönelik özel-kamu yatırımlarıyla engellenmelidir. Kamu ve özel girişimin verimli kılınması için, kamu tarafından eğitim ve teknoloji desteği verilmelidir. Bölgesel gelişme programının uygulanabilmesi ve sanayinin yaygınlaştırılması için basit; ama köklü başlangıç şartlarının oluşması, yani arazi kullanımı, kentleşme ve imar disiplinini sağlayacak mevzuatın elden geçirilmesi ve tavizsizce uygulanması sağlanmalıdır. Tarımla ilgili ülkemiz aleyhine olan uluslararası anlaşmalar gözden geçirilmelidir. Yeni bir tarım politikası tanımlamak gerekmektedir. Tarımsal destekler ve fındık tarımında devlet desteği arttırılmalıdır; fındık alımlarında konjonktürel ve politik etkenler devre dışı

[62] Karadenizde Sanayileşme ve Çevre Sempozyumu, www.mmo.org.tr/mmo/cd2/cd_icine/veri/020_karadenizdesanayilesme.pdf *(çevrimiçi) 20 Haziran 2008*

bırakılmalıdır. Küçük üreticiler, özellikle tek ürüne bağlı küçük üreticiler özel olarak desteklenmelidir. Yerel yönetimlerce yerleşim birimlerine alt yapı, ulaşım ve çevre sorunları konusunda çözümler üretilmeli; planlı, sağlıklı kentleşmenin koşulları, ilgili meslek odalarıyla birlikte oluşturulmalıdır[63].

[63] A.e.

SONUÇ

Döviz girdisi sağlayan, gelir yaratan ve istihdam olanakları oluşturan bir faaliyet olarak kabul edilen turizmin, az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler açısından kalkınma hareketinde üstün bir rol oynadığı, dış turizm açısından değerlendirildiğinde ise bir takım maliyetleri beraberinde getirdiği tespit edilmiştir. Turizmin beraberinde getirdiği ekonomik etkiler ve maliyetler birlikte değerlendirildiğinde, iktisadi kalkınmada Türkiye'nin de içinde bulunduğu gelişmekte olan ülkelerin turizm sektöründen pek çok yarar sağlayabileceği görülmektedir.

Bir ülkede iktisadi kalkınmayı sağlamak, turizm sektörünü geliştirmek, yönlendirmek ve denetlemek adına turizm politikaları ve turizm politikalarının en belirli ve en etkin araçlarından biri olan turizm planları hazırlanmıştır. Turizmde dengeli bir gelişmenin sağlanabilmesinin, turizmden sağlanan ekonomik, sosyal ve kültürel kazançların en yüksek düzeye çıkarılmasının ve maliyetlerin en aza indirilmesinin ancak ve ancak turizm politikalarının ve politikalara uygun turizm planlarının uygulamaya geçirilmesi ile mümkün olduğu açıkça ortaya koyulmuştur.

Yapılan araştırmalar ülkemizde turizmin, cumhuriyet öncesi dönem, planlı dönem öncesi ve planlı dönem olmak üzere üç aşamadan oluşan turizm politikaları ve planlı dönemde hazırlanmış beş yıllık kalkınma planları ile önemli aşamalar sağladığını göstermiştir. Öyle ki 1980'lerin ikinci yarısından itibaren Türkiye, turizm politikaları ile birlikte gelişme göstererek, dünyada bilinen bir tatil ülkesi konumuna gelmiştir. Araştırmalar sonunda elde edilen bilgilere göre, ülkemiz 2005 yılı itibariyle de en çok turist çeken ülkeler sıralamasında, dünyada dokuzuncu ve turizm gelirleri sıralamasında ise sekizinci sıraya yükselmiştir.

Uygulamaya konulan turizm politikaları ve planları sonucunda, önemli aşamalar kaydetmiş olan ülkemizde, 1950'lerin liberal ekonomi ve 1970'lerin kalkınma politikaları coğrafi, tarihi, ekonomik ve sosyo-kültürel açıdan, bölgelerarası gelişmişlik farklarını batı bölgelerinin lehine artırmıştır. Bunun sonucu olarak, ülkemizde gelişmişlik düzeyleri ve problemlerin benzer olması yönünden, gelişmiş ve geri kalmış bölgeler olmak üzere, iki temel bölge tipi meydana gelmiştir.

Araştırmalar neticesinde Doğu Karadeniz Bölgesi'nin, coğrafi yapısı, iklimi ve bitki örtüsündeki özellikleri doğrultusunda, ekonomik ve sosyal yapıda çeşitli farklılıklara sahip olduğu ve bu farklılıklar ile yukarıda da bahsi geçen geri kalmış bölgeler arasında yer aldığı ortaya koyulmuştur. İşsizlik, bölge dışına göç, fert başına gelirin düşüklüğü ve az sayıda ürüne bağımlılık gibi faktörler, bölgeyi diğer bölgeler arasında dezavantajlı bir duruma getirmiştir.

Doğu Karadeniz Bölgesi, daha önceleri kapalı olan Sarp Sınır kapısının açılması ile kalkınma sürecinde önemli bir avantaja sahip olmuştur. Yakalanan bu fırsat ile başlayan olumlu ekonomik etkinin geliştirilmesi adına, bu avantajlı durumun bir bölgesel kalkınma projesi ile desteklenmesi gerektiği ortaya çıkmıştır. Bu doğrultuda, Doğu Karadeniz Bölgesi'nin diğer bölgeleri ile olan gelişmişlik farkının azaltılması, yaşayan nüfusun refah düzeyinin yükseltilmesi ve göç eğilimlerinin azaltılması için, bir bölgesel gelişme planı hazırlanmıştır.

Hazırlanan Doğu Karadeniz Kalkındırma Projesi (DOKAP) ile ulaşılmak istenen, bölgede sermaye birikimini arttırmak için, bölgenin ekonomik yapısını güçlendirmek ve bu amaçla ortaya çıkan yeni fırsatları değerlendirerek ve yeni istihdam olanakları yaratarak gelir düzeyini yükseltmektir.

DOKAP ile bölgedeki sanayinin gelişmesi için mevcut işletmelerin desteklenmesiyle birlikte yeni ürün üreten işletmeler kurulacak, tarımsal gelişim için kıyı kesiminde ürün çeşitlendirilmesine gidilecektir. Bununla birlikte iç kesimlerde, sulamaya bağlı farklı ve yeni ürünlerin geliştirilmesine ve bütün bölgede verimliliğin arttırılmasına önem verilecektir. Hizmet sektörü açısından ise, kıyı ve sınır ticareti geliştirilecek ve ihraç edilen ürünler bölgede üretilmeye başlanacak, böylece uluslararası ticaret geliştirilecektir. Ayrıca turizm sektörünün geliştirilmesi için, bölgedeki turizm kaynaklarının gelişmesi ve tanıtım faaliyetleri sağlanacaktır. Bununla birlikte Doğu Karadeniz Turizm imajı yaratılacak ve pazarlanacaktır.

DOKAP için 2020 yılına kadar gerçekleşmesi beklenen toplam yatırım miktarı 46,3 milyar dolar; kamu eliyle gerçekleşmesi öngörülen miktar ise 17,7 milyar dolardır. Bu miktarında yalnızca 146 milyon doları sanayi ve ticaretin desteklenmesine, 34 milyon doları kırsal ekonominin çeşitlendirilmesi ve yoğunlaştırılmasına ayrılacaktır. Toprak ve su kaynakları yönetimine ise 531 milyon dolar ayrılacak, DOKAP kimliğini oluşturma programı yatırımı, resmi adıyla

DOKAP Kalkınma Kurumu/Ajansı'na ise 4 milyar 768 milyon dolar ayrılacaktır. Bu durumda DOKAP'ta sorun olarak saptanan tarım ürünlerinde tek ürüne bağımlılığın giderilmesi ve sanayinin oluşumu ve gelişimi gereken düzeyde yaşanmayacak, "ajans kurumsallaşması" bölgenin gelişiminin önüne geçecektir.

Bölgenin gelişmesi için kamu kaynakları yaratılmalıdır. Karadeniz için kamu öncülüğünde bir sanayileşme stratejisi gerektiği için, emek ve kaynak yoğun sanayiler desteklenecek, sanayi/sektör ve ürün çeşitliliğine dayalı bir sanayileşme politikası izlenecek, teknoloji yoğun sanayilere özel yatırım yapılacaktır. Devlet ve sanayi kesimi bölgeye yatırım yapmama tutumunu gözden geçirmeli; bölgenin kalkınması ekonomik ve sosyal açılardan planlanmalı ve kamu etkin bir şekilde devreye girmelidir.

Bölgeye yönelik kamu harcamaları arttırılmalı ve bütçe dışında devlet, özel fonlarla bölge kalkınmasına aktif katkı yapmalıdır. Bölge dışına göç, istihdama yönelik özel-kamu yatırımlarıyla engellenmelidir. Kamu ve özel girişimin verimli kılınması için, kamu tarafından eğitim ve teknoloji desteği verilmelidir. Bölgesel gelişme programının uygulanabilmesi ve sanayinin yaygınlaştırılması için basit; ama köklü başlangıç şartlarının oluşması, yani arazi kullanımı, kentleşme ve imar disiplinini sağlayacak mevzuatın elden geçirilmesi ve tavizsizce uygulanması sağlanmalıdır.

Tarımla ilgili Yeni bir tarım politikası tanımlamak gerekmektedir. Tarımsal destekler ve fındık tarımında devlet desteği arttırılmalıdır; fındık alımlarında konjonktürel ve politik etkenler devre dışı bırakılmalıdır. Küçük üreticiler, özellikle tek ürüne bağlı küçük üreticiler özel olarak desteklenmelidir.

KAYNAKLAR

KİTAPLAR

Barutçugil, S. İsmet: **Turizm İşletmeciliği**, 2. b, Bursa, Uludağ Üniversitesi Basımevi,1984.

Barutçugil, S. İsmet: **Turizm Ekonomisi ve Turizmin Türk Ekonomisindeki Yeri**, İstanbul, 1986.

Demir, Cengiz ve Çevirgen, Aydın: **Turizm ve Çevre Yönetimi Sürdürülebilir Gelişme Yaklaşımı**, Ankara, Nobel Yayınları, 2006.

Denizer, Dündar: **Turizm Pazarlaması,** Gazi üniversitesi Mesleki Eğitim Fakültesi Turizm Bölümü Öğretim Üyesi, 1992.

Dinçer, Mithat Zeki: **Turizm Ekonomisi ve Türkiye Ekonomisinde Turizm**, İstanbul,
Filiz Kitabevi, 1993.

D.P.T.: **İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı**, 1968-1972, Ankara, 1968.

D.P.T.: **Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1985-1989**), Ankara, 1989.

D.P.T.: **Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planı 1990-1994**, Yayın No:2194, Ankara, 1989.

D.P.T.: **Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (2001-2005) 2004 Yılı Programı**, Ankara, 2003.

D.P.T.: **Dokuzuncu Kalkınma Planı (2007-2013) 2008 Yılı Programı**, Ankara, 2007.

Erkal, E. Mustafa: **Sosyoloji**, İstanbul, Der Yayınları, 13. Basım, 2006.

Erol, Mikdat: **Turizm Pazarlaması**, Bursa, Filiz Kitabevi, 1992.

Hacıoğlu, Necdet: **Turizm Pazarlaması**, Ankara, 2005.

Ildırar, Mustafa: **Bölgesel Kalkınma ve Gelişme Stratejileri**, Ankara, 2004.

İçöz, Orhan: **Turizm Ekonomisi**, Ankara, 2005.

İncekara, Ahmet: **Anadolu'da Yeni Turizm Olanakları ve Bölgesel Kalkınmadaki Yeri**, İstanbul, İstanbul Ticaret Odası Yayınları, 2001.

İstanbul Ticaret Odası: **Karadeniz Bölgesinde Yayla Turizminin Geliştirilmesi, Bölgesel Gelişme ve Çevreye Uyumlu Yapılaşma**, İstanbul, 1997.

Kahraman, Nüzhet ve Türkay, Oğuz: **Turizm ve Çevre**, Ankara, Detay Yayıncılık, 2006.

Kozak, Nazmi ve Diğerleri: **Genel Turizm, İlkeler ve Kavramlar**, Ankara, Turhan Kitabevi, 2000.

Köksal, Aydoğan: **Türkiye Turizm Coğrafyası**, Ankara, Gazi Büro Kitapevi, Ankara, 1994.

Olalı, Hasan: **Turizm Politikası ve Planlaması**, İstanbul, 1990.

Olalı, Hasan ve Alp Timur: **Turizm Ekonomisi,** İzmir, Ofis Ticaret Matbaacılık, 1988.

Olalı, Hasan ve Alp Timur: **Turizmin Türk Ekonomisindeki Yeri**, İzmir, Ofis Ticaret Matbaacılık, 1986.

Özgüç, Nazmiye: **Turizm Coğrafyası**, İstanbul, 1994.

Özgüven, Ali: **İktisadi Büyüme, İktisadi Kalkınma, Sosyal Kalkınma, Planlama ve Japon Kalkınması**, Filiz Yayınları, İstanbul, 1988.

Öztaş, Kadir ve Karabulut Tahsin: **Turizm Ekonomisi Genel Turizm Bilgileri**, Ankara, Nobel Yayın Dağıtım, 2006.

Rızaoğlu, Bahattin: **Turizm Pazarlaması,** Ankara, Detay Yayıncılık, 2007.

Seyidoğlu, Halil: **Uluslararası İktisat Teori Politika ve Uygulama**, İstanbul, Güzem Can Yayınları, 2003.

Şahin, Adem: **İktisadi Kalkınmadaki Önemi Bakımından Türkiye'de Turizm Sektöründeki Gelişmelerin Değerlendirilmesi**, Ankara, 1990.

Toskay, Tunca : **Turizm Olayına Genel Yaklaşım**, İstanbul, Der Yayınları, 1989.

Turanlı, Rona : **Mikroekonomik Analiz**, İstanbul, Bilim Teknik Yayınevi, 2000.

Turizm Bakanlığı: **Turizm Bakanlığı (1963–1997)**, Turizm Eğitimi Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 1997.

Turizm El Kitabı: **Türkiye Kalkınma Bankası**, Kasım, 1990.

Yağcı, Özcan : **Turizm Ekonomisi**, Ankara, Detay Yayıncılık, 2007.

Zengin, Burhanettin : **Turizm Coğrafyası**, SAÜ Basımevi, 1999.

DERGİ, RAPOR Ve SEMİNERLER

Arslan, Kahraman : "Bölgesel Kalkınma Farklılıklarının Giderilmesinde Etkin Bir Araç: Bölgesel Planlama ve Bölgesel Kalkınma Ajansları", İstanbul Ticaret üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, yıl:4, Sayı:7, İstanbul, 2005, ss. 275–294.

Arslan, Yunus : "Beş Yıllık Kalkınma Planları Dönemlerinde Yapılan Uygulamalar Işığında Türkiye'de Seyahat İşletmelerin Dünü ve Bugünü", T.C. Sakarya Üniversitesi Karasu Meslek Yüksek Okulu 1. Ulusal Türkiye Turizmi Kongresi, Eylül, 2007, ss. 741–761.

Bakırcı, Muzaffer : "Bir Dağlık Bölge Planlaması Olarak Doğu Karadeniz Projesi (DOKAP)", İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü Coğrafya Dergisi, sayı:10,İstanbul, 2000, 99-123.

D.P.T. : "Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı Turizm Sektörü İhtisas Komisyonu İşletmecilik Alt Komisyon Özel Raporu", 1994, 2-3;Kalkınma Dergisi, TKB Yay., 1994:30.

Erertem, Gürhan İbrahim : " Karadeniz Tipi Teknelerin Yat Turizminde Kullanılabilirliği " Doğu Karadeniz Turizmi Konferans-Workshop, 22-25 Haziran 1992 Trabzon, Turizm Bakanlığı Turizm Genel Müdürlüğü Yayını, Ankara, ss. 217-219.

Ertuğral Mugan, Suna ve diğerleri : "Kesin Rapor Sürdürülebilir Turizm Politikası Çerçevesinde, Doğu Karadeniz Bölgesinin Sivil Mimari Örneklerinin Turizm Amaçlı Kullanılabilirliğinin İncelenmesi ve Turizm Türlerinin Geliştirilmesi", İstanbul Üniversitesi Vakfı, Proje No: 1340/280799, 2000.

Karaman, Sebahat ve Avcıkurt, Cevdet : "Turizmin Sosyolojik Etkileri", Sakarya Üniversitesi Karasu Meslek Yüksekokulu, 1. UlusalTürkiye Turizmi Kongresi, 2007, ss. 419–432.

Mutlu, Servet : " Bölgesel Farklılaşmanın Nedenleri ve Türkiye Bağlamında Bölgesel Gelişme Stratejileri", Bölgesel Gelişme Stratejileri ve Akdeniz Ekonomisi, Türkiye Ekonomi Kurumu, Ankara, 2005, ss. 111-133.

Özdemir, Mehmet : "Turizme Fiske Taşları", Anatolia Dergisi Yayınları, Ankara, 1998, s. 189.

Poroy, Hüseyin : "Bölgesel Gelişme Stratejileri Çerçevesinde Yeşilırmak Havza Gelişim Projesi", Türkiye iktisat Kongresi, 2004, s. 7.

Suiçmez, Halit : "Doğu Karadeniz Bölgesinde Gelişme Potansiyelleri", Doğu Karadeniz Bölgesi Kalkınma Sempozyumu, 13–14 Ekim 2005 Karadeniz teknik Üniversitesi Atatürk Kültür Merkezi Trabzon, 2005, ss. 67- 75.

Şenol, Fazıl ve Kaşlı, Mehmet : " Planlı Dönemlerde Türk Turizm Politikası ve Sürecin Analizi", T.C. Sakarya Üniversitesi Karasu Meslek Yüksek Okulu 1. Ulusal Türkiye Turizmi Kongresi, Eylül, 2007, ss. 37–58.

TC Devlet Planlama Teşkilatı, Japon Uluslar arası İşbirliği Ajansı: "Doğu Karadeniz Bölgesi Bölgesel Kalkınma Planı Çalışması", Taslak Nihai Rapor, 1. Cilt Yönetici Özeti, Ankara, Mayıs, 2000.

Yiğidim, Arslan ve Sarıöz, Yeliz : "Bölgesel Kalkınma Ajansları ve Ajansların DOKAP Açısından Değerlendirilmesi", Doğu Karadeniz Bölgesi Kalkınma Sempozyumu, Karadeniz Teknik Üniversitesi Atatürk Kültür Merkezi, 13–14 Ekim 2005, ss. 125–144.

İNTERNET KAYNAKLARI

Ayyıldız, Rahmi : "Termal Otel Tesisi Sanayi Profili", Sanayi ve Ticaret Bakanlığı Sanayi Araştırma ve Geliştirme Genel Müdürlüğü Yatırımlar ve Projelendirme Daire Başkanlığı, Ankara, Temmuz, 1999, s.1, (çevrimiçi) www.kutso.org.tr/dosyalar/yatirim/**termaloteltesisi**.doc, *10/04/2008.*

Çakılcıoğlu, Mehmet : "Sürdürülebilir Bir Kalkınma İçin Sürdürülebilir Turizm", (çevrimiçi) http://www.kentli.org/makale/kalkinma.htm, 12/03/2008.

Çakır, Mehmet : "Dünyada Alternatif Turizm Yaklaşımı", s. 2, (çevrimiçi) *www.ispartacevreorman.gov.tr/beydilli_sunumlar, 10/04/2008.*

Demiroğlu, Cenk Osman ve İzgi, T. Mehmet : " Sürdürülebilirlik Kavramı Açısından Yerel Halkın Turizme Yaklaşımının Analizi: Taraklı, Göynük ve Mudurnu'da Bir Anket Çalışması", Eylül 2007, (çevrimiçi) *www.**turizm**oloji.org/ipekyolu.htm - 145k, 12/03/2008.*

DPT. : (çevrimiçi) www. dpt.gov.tr/must/tarihce.asp-37k, 25/8/2008.

DPT. : (çevrimiçi) www.dpt.gov.tr/bgyu/bkp/DOKAP.pdf 1/05/2008.

Durgun, Ayşe : "Bölgesel Kalkınma ve Bölgesel Kalkınmada Turizm", (çevrimiçi) http://www.yerelsiyaset.com, 13/02/2008.

E-Coğrafya, İnternetin Coğrafya Rehberi : (çevrimiçi) www.e-cografya.com/turkiye/bolge/index.html–39.k, 31/8/2008.

Erdoğan, Nazmiye : " Kitle Turizmi, Alternatif Turizm ve Ekoturizmde Sürdürülebilirlik üzerine Bir Değerlendirme", Türkiye'nin Alternatif Turizm

Potansiyeli ve Güncel Sorunları Konferansı, 3–4 Mayıs 2003, Çankırı, (çevrimiçi) *cmyo.ankara.edu.tr/~iktisad/TURKONF/web/*Erdogan.*doc* 9/04/2008.

Karadenizde Sanayileşme ve Çevre Sempozyumu, www.mmo.org.tr/mmo/cd2/cd_icine/veri/020_karadenizdesanayilesme.pdf *(çevrimiçi) 20/06/2008.*

Küçükaslan, Nazife : "Özel İlgi Turizminde Niş Pazarlamanın Yeri", (çevrimiçi) http://www.paradoks.org, 12/03/2008.

Resmi Gazete 2006, Dokuzuncu Kalkınma Planı (2007- 2013), (çevrimiçi) *ekutup.dpt.gov.tr/plan/plan9.pdf 15/11/200 s. 1.*

TC Tarım ve Köy İşleri Bakanlığı: TR9 Doğu Karadeniz Bölgesi Tarım Master Planı, Ankara, 2007, ss. 32-33, (çevrimiçi) *www.**tarim**.gov.tr/arayuz/10/icerik.asp?fl=sanal_kutuphane/sanal_kutuphane.htm - 52k, 20/03/2008.*

Tengilimoğlu, Dilaver; Sevin, Dilek ve Ak, Bilal : "Türkiye'de Sağlık turizmi ve Termal Turizmin Geliştirilmesi", (çevrimiçi) *www.sabem.saglik.gov.tr/kaynaklar/1152_1saglik_turizmi.pdf* s. 6. 20/5/2008.

Tosun, Cevat; Bilim, Yasin ve Temizkan, Rahman : " Alternatif Turizm ve Turistik Ürün Çeşitlendirme Stratejileri: Hatay Örneği", (çevrimiçi) www.ankara.edu.tr, 10/04/2008.

Türkiye Turizm Yatırımcıları Derneği : (çevrimiçi) http.//www.ttyd.org.tr, 12/11/2007.

TEZLER

Ak, Selim: "Gelişmekte Olan Ülkelerde Turizm – Kalkınma İlişkisi", İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Turizm Bölümü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2000.

Emir, Gökhan: "Doğu Karadeniz Bölgesinde Turizm, Ekonomik Etkileri ve Talep Tahminleri", İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Turizm Bölümü, Yüksek Lisans Tezi, Eylül, 2000.

Ertürk, Özden: "Türkiye'de Turizm Politikası ve Turizm Planlaması", İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Turizm Bölümü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 1986.

Güllap, Nilüfer: "Doğu ve Orta Karadeniz Bölümü Kıyı İllerinin Turizm Potansiyeli ve Geliştirilecek Turizm Çeşit ve Şekilleri", İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Turizm Bölümü, İstanbul, 1995.

Karakaya, Uğur: "1990'lı Yıllarda Turizm Sektörünün Kalkınma Sürecinde Türk Ekonomisine Etkileri", Marmara üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Bölümü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 1998.

Ongan, Serdar: "Türkiye'deki Yazlık Konut ve Kamu kamplarının İncelenmesi", İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Turizm Bölümü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 1988.

Özsoy, Muzaffer: "Sürdürülebilir Kalkınma Yaklaşımı Çerçevesinde Ekonomik Büyüme ve Çevre İlişkileri", İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü iktisat Bölümü, İstanbul, 1995.

Pamir, H. Yaprak: "Turizmin Sosyal Yapıya ve Sosyal Değişmeye Etkileri", İstanbul Üniversitesi Sosyal bilimler Enstitüsü Turizm Bölümü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 1997.

Ünlüönen, Kurban: Turizmin İktisadi Kalkınmaya Etkileri ve Türkiye'nin Cumhuriyet Dönemi Turizm Politikaları, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Bölümü, Doktora Tezi, İstanbul, 1990.